

ARİFE ÇAĞLAR**

şeyhî'nin Hüsrev ü şîrîn Mesnevisinde Sosyal Hayat

Social Life in Sheykhi's Khusrew and şîrîn

Ö Z E T

Sâsânî hükümdarlarından Nuşirevan'ın torunu ve Hürmüz'ün oğlu Hüsrev-i Perviz'in Ermen prensesi veya Hozistanlı olarak zikredilen şîrîn ile yaşadđđı aşkı konu edinen Hüsrev ü şîrîn hikâyesi, Hüsrev-i Perviz hakkındaki tarihî rivayetler ve destanî hikâyelerden hareketle oluşturulmuştur. Sözlü gelenekte devam eden bu hikâyeyi, ilk defa Firdevsî, şehnâme adlı eserinde manzum olarak ele almıştır. Hikâye, edebî amaçla ise ilk kez 12. yüzyılda Senâi tarafından ele alınmış ve ebedîlik vasfını da Genceli Nizami'nin mesnevi türünde yazdığı eseriyle kazanmıştır. İran edebiyatı kadar Türk edebiyatında da büyük ilgi gören bu hikâye, Anadolu sahasında Fahrî'den sonra 15. yüzyılın öncü şairlerinden şeyhî tarafından ikinci kez kaleme alınmıştır. şeyhî, bu eserini Nizami'nin aynı isimli mesnevisine tercüme yazmış ve Türk edebiyatında bu konuyu en iyi ele alan şair olarak kabul edilmiştir. şeyhî'nin eseri, tercüme olmasına karşın eklenen ve çıkarılan bazı kısımlar, şairin eşsiz üslubu, duygu ve düşünce zenginliği, yaşadđđı toplumun kültürel kaynakları ve sosyal hayatına dair unsurlarını esere dâhil etmesiyle orijinal bir hüviyet kazanmıştır. Bu çalışmada, mesnevi türündeki eserlerin yazıldığı dönem ve toplumun sosyal, kültürel yapısıyla gündelik hayatına dair birçok ögeyi barındırmasından hareketle bahsi geçen mesnevideki sosyal hayat unsurları, tespit ve tasnif edilerek değerlendirilmeye çalışılmıştır. Böylelikle klasik Türk şairinin önemli kaynaklarından olan sosyal hayatın, şeyhî'nin eserindeki durumu ortaya koyulmak istenmiştir.

A B S T R A C T

Khusrew and şîrîn story, which is about the love that Hüsrev-i Perviz, who is the grandson of Nusirevan from Sassanian sovereign and the son of Hürmüz, had with şîrîn, who was mentioned as Armenian Princess or from Khuzistan, was created on the basis of the historical rumors and heroic stories about Hüsrev-i Perviz. This story, which continues to be narrated in oral tradition, was first discussed as poetical in the Firdevsî's work named şehnâme. For the literal purpose, the story was first discussed by Senai in the 12th century, and has gained an eternal character through the work by Genceli Nizami written in the type of mathnawî. This story, which has attracted great interest in Turkish literature as well as Iranian literature, was written in Anatolia by Sheykhi, one of the leading poets of the 15th century, for the second time after Fahrî. şeyhî wrote this work as a translation to Nizami's homonym mathnawî, he was accepted as the poet discussing this issue in the best way in Turkish literature. Although Sheykhi's work is a translation, it has gained an original identity, with the inclusion of the unique style of the poet, the richness of emotions and ideas, the cultural resources of the society he lived in, and the elements of his social life, in addition to some added and removed parts. In this study, considering that the works in the type of mathnawî include many elements regarding the period in which they were written, and the social and cultural structure, and daily life of the society; the elements of social life in the mathnawî in question were identified, classified, and then tried to be evaluated. In this way, it was intended to reveal the situation of the social life, one of the important sources of ottoman poetry, in the Sheykhi's work.

* Makalenin Geliş Tarihi: 22.05.2019/Kabul Tarihi: 10.06.2019.

Bu çalışma, 31 Ocak-3 şubat 2018 tarihlerinde Kayseri'de gerçekleştirilen I. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (USBİK)'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Arş. Gör., İğdır Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (aarifecaglar@gmail.com), Orcid Id: 0000-0003-0408-0397.

ANAHTAR KELİMELER

Şeyhi, Hüsrev ü Şîrîn, mesnevî, sosyal hayat, 15. Yüzyıl.

KEYWORDS

Sheykhi, Khusrav and Shirin, mathnawi, social life, 15th century.

Giriş

Tanzimat'tan bugüne birtakım ferdî, içtimâî, psikolojik, sosyolojik, politik neden ve heyecanlarla klasik Türk edebiyatının hayal dünyasının dar ve gerçekle ilgisiz olduğu, beşerî duygu ve düşünceleri yansıtmadığı, sadece belli mazmun ve motifleri kullandığı, toplum meselelerine yabancı kaldığı ve sosyal hayattan kopuk olduğu yönünde birçok eleştiri yapılmıştır (Erbay 1997: 7, 459). Oysaki Plehanov'un "Edebiyat ve sanat hayatın aynasıdır." ve Stendhal'ın "Yol boyunca gezdirilen bir aynadır roman." sözüyle belirttiği üzere, sanat eserleri daima "doğayı, insanı, hayatı, toplumu kısaca gerçekliği yansıtan bir ayna" olmuştur (Moran 2018: 18-19). Bu bağlamda hangi yüzyıl ve topluma ait olursa olsun ortaya koyulan sanat eserinin onu vücuda getiren müellifin kişisel vasıfları, üslup ve dil hususiyetleri yanında, mutlaka yaşadığı dönem ve toplumun hayatından çeşitli izler taşıdığı ifade edilebilir. Zira eserlerini din, Kur'ân ve hadisler, peygamber kıssaları, batıl ve hakikî ilimler, felsefe, tasavvuf, mitoloji, tarih, esâtir, kozmografya, atasözü, deyim ve vecizeler ile bunların birçoğuyla ilgisi bulunan sosyal hayat gibi geniş bir kaynak yelpazesinden yararlanarak oluşturan klasik Türk edebiyatı şairleri ile onların eserleri de bunun dışında tutulmamalıdır. Hâlihazırda hem bu eleştirilerin yersiz olduğunu gözler önüne sermek hem de klasik Türk şiirinin ön plana çıkan hayal dünyası, mecaz ve mazmunları dışında realite ve gerçek yaşamla bağlantısı ile anlam dünyasının hakikatini ortaya koymak için bu dönem edebiyat eserleri üzerine "tahlil, tetkik, toplumsal hayatın izleri, sosyal hayat unsurları, halk inanışları, halk kültürü, maddi ve manevi kültürel unsurlar, âdet ve gelenekler, mahallileşme" gibi genel veya "giyim kuşam, atasözleri ve deyimler, yeme içme, musiki" gibi daha hususi başlıklarla ele alınan bir hayli çalışma yapılmıştır.¹

¹ Ayrıntılı bilgi için bk.: Fatma Meliha Şen (2007), "Eski Türk Edebiyatında Sosyal Hayat Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.5, S.9, 467-506.

Bu bağlamda klasik Türk edebiyatının bilhassa mesnevi nazım şekliyle yazılan eserlerinin birçoğu, yazıldığı dönem ve toplumun sosyo-kültürel yapısıyla gündelik hayatına dair birçok öğeyi barındırması, hatta o döneme kaynaklık etmesi bakımından büyük bir önem arz etmektedir. 15. yüzyılın öncü şairlerinden olan, pîşterîn-i şu'arâ-yı Rûm, şeyhü's-şu'arâ ve re'îsü'l-etibbâ olarak da vasıflandırılan (Şentürk ve Kartal 2014: 214-15) Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevisi de bunlardan dikkat çeken bir tanesidir.

“Gazel yazmayı bir ev inşa etmeye; mesnevi nazm etmeyi ise bir şehir kurmaya benzeten” Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn'i, onun bilinen Türkçe Divan ve Har-nâme'sinin yanında şahsiyetinin en çok yansıdığı eseridir. 6944 beyitten oluşan Hüsrev ü Şîrîn, 1421-1430 yılları arasında Sultan II. Murat adına, hezec bahrinin “mefâilün mefâilün feülün” vezniyle ve Nizamî'nin aynı isimli mesnevisinden hareketle oluşturulmuştur. Şeyhî'nin ölümü üzerine eksik kalan mesneviye, Şeyhî'nin yeğeni Cemâlî tarafından 109 beyitlik bir zeyl yazılmıştır. Eserde sırasıyla “tevhid”, “münacat”, “naat”, “yaratılış ve yaratıcıya hikmet bahsi”, “kitabın telif sebebi”, “Sultan II. Murat hakkında medhiyeler” ve “padişaha nasihat” şeklinde kaleme alınmış kaside ve mesnevi nazım şekilleriyle yazılmış on üç parça manzumeden sonra asıl konuya girilmiş (Kartal 2018: 353) ve burada Sâsânî hükümdarlarından Nuşirevan'ın torunu ve Hüzmüz'ün oğlu Hüsrev-i Pervîz (M. 596-628) ile Ermeni prensesi veya Hozistanlı olarak zikredilen Şîrîn arasında yaşanan aşk hikâyesine yer verilmiştir. Ayrıca eserde, Hüsrev'in hayatı ve maceraları ile karşılaştığı siyasi hadiseler ve verdiği mücadelelere de yer yer rastlanmaktadır.

Fars tarihî kaynakları ile sözlü geleneğinde var olan Hüsrev ü Şîrîn hikâyesi, ilk defa Firdevsî'nin *Şeh-nâme* adlı eserinde manzum bir şekilde işlenmiş ve Senâî tarafından ise ilk kez edebî olarak 12. yüzyılda ele alınmıştır. Hikâye, Genceli Nizamî'nin mesnevi nazım şekliyle yazdığı eseriyle de ölümsüzlük vasfını kazanmıştır. Fars edebiyatı kadar Türk edebiyatında da her dönem büyük ilgi gören hikâye, birçok şair tarafından Nizâmî'nin eseri temel alınarak yeniden yazılmıştır. Türk edebiyatında ilk Hüsrev ü Şîrîn hikâyesi, 1341-1342 yılında Harezmi sahasında Kutb tarafından kaleme alınmıştır. Anadolu sahasında ise 14.

asır şairlerinden Fahrî'den sonra 15. yüzyılın öncü şairlerinden Şeyhî tarafından ikinci kez ele alınmıştır. Şeyhî eserini, Nizâmî'nin mesnevisine tercüme olarak yazmıştır; ancak bu tercüme, Nizâmî'nin eserinden aynıyla yapılmış bir tercüme olmamıştır. Üçte biri kadarı Nizâmî'den meâlen tercüme edilmiş olan Şeyhî'nin eseri; yazımında birçok İranlı şair ve mutasavvıf ile çeşitli tarihçilerden de faydalanılan çok başarılı bir nakil (adaptasyon) niteliğindedir (Timurtaş 1980: 139-142). Şeyhî, eklediği ve çıkardığı bazı kısımlar, olaylar arasındaki takdim ve tehirler, ilave ettiği âşikane gazeller, eşsiz üslubu, duygu ve düşünce zenginliği, yaşadığı toplumun kültürel kaynakları ve sosyal hayatına dair unsurları eserine dâhil etmesiyle ona orijinal ve şahsi bir hüviyet kazandırmıştır. Bu sebeplerle Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrin'i, "üslup, dil, ifade, anlatış, tasvir, tahayyül, heyecan ve duygular açısından mesnevi edebiyatımızın ilk mükemmel örneği" ve Türk edebiyatında yazılan Hüsrev ü Şîrin'lerin en güzeli olarak kabul edilmiştir (Timurtaş 1980: 1-4,104-108; Şentürk ve Kartal: 2014; 82-84,214-218; Özkan 1999: 56-57; Kartal 2019: 65).

Anadolu'da Şeyhî ve Türkistan'da Nevâî ile en güzel örnekleri yazılan Hüsrev ü Şîrin mesnevisi, bunların dışında klasik Türk edebiyatında birçok şair (tespite göre 22 şair olduğu bilinmektedir) tarafından Hüsrev ü Şîrin, Ferhâd ü Şîrin veya Ferhâdnâme adlarıyla; halk edebiyatında ise tarihî-coğrafi gerçeklerinden uzaklaşarak birçok değişiklik ve ekleme yapılmak suretiyle Ferhâd ile Şîrin isimlendirmesiyle kaleme alınmıştır. Hem şairlerin bu rağbeti hem de yazılan Hüsrev ü Şîrin'lerin çok fazla nüshasının olması, hikâyenin çok sevilip okunduğunu göstermektedir. Ayrıca klasik Türk şiirinin dil hususunda henüz geçiş devrini tamamlamadığı 15. yüzyılın ilk yarısında yazılması hasebiyle üzerinde kendi zamanından önceki eski Türk dilinin tesiri çokça görülen Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrin*'inde bugün kullanılmayan pek çok Türkçe kelime ve bazı gramer hususiyetlerinin mevcudiyeti bilinmektedir (Özkan 1999: 1-4).

Çalışmamızın konusunu teşkil eden Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrin*'i hakkında Faruk Kadri Timurtaş tarafından hazırlanan ve çalışmamıza kaynaklık eden eser haricinde yapılan dikkat çekici bazı çalışmalar şu şekildedir:²

² Eser hakkında yapılan bir bibliyografya çalışması için bk.: Ahmet Doğan (2007), *Eski Türk Edebiyatı'nda Hüsrev ü Şîrin ve Hüsrev ü Aşk Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.5, S.9, 389-400.

- Çulhaoğlu, Gülşen (2002), *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn Mesnevisindeki Aşk İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kıpçak, Mehmet (1999), *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn Mesnevisindeki Kişiler ve Eserin Şekil, Dil, Üslup İncelemesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kutlu, Halil İteriş (2015), *Aşk Mesnevîleri ile Şövalye Romanlarının Yapısal ve İçeriksel Bağlamda Karşılaştırılması Hüsrev ü Şîrîn-Tristan ile İsolde*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Menteş, Seda (2017), "Hüsrev ü Şîrîn Mesnevisi ve Ferhad ile Şîrîn Hikâyesi'nin Metinlerarasılık Kuramına Göre İncelenmesi", *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys*, 2(2),7-99.
- Şan, Funda (2015), "Hüsrev ü Şîrîn Hikâyesi ve Husrev Karakterine Sosyal Değerler Üzerinden Bir Bakış", *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, 217-228.
- Şan, Funda (2016), "Şeyhî'nin Husrev ü Şîrîn'i ve Öncesinde Yazılmış Husrev ü Şîrîn'ler ile Karşılaştırması", *Uluslararası Yıldız Türk Dili Sempozyumu*, Nisan, 221-233.
- Şan, Funda (2017), *Şeyhî'nin Husrev ü Şîrîn'i (İnceleme-metin-çeviri-dizin/sözlük)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şeyhî (2011), *Hüsrev ü Şîrîn*, (Öyküleştiren Mehmet Kanar), İstanbul: Say Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2007), *Hüsrev ü Şîrîn (Darülfünun Mezuniyet Tezi, 1923)*, (haz. Mustafa Koç ve Şaban Özdemir), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kartal, Ahmet (2019), *Aynadaki Söz: Farsça ve Türkçe Bazı Mesnevîlerin Mukayesesi*, İstanbul: Doğukütüphanesi, s. 11-65.
- Yukarıda zikredilen çalışmalar, kendi türü içerisinde ve Türk dili tarihi açısından büyük ehemmiyete sahip olan Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'i üzerine sosyal hayat bağlamında herhangi bir çalışma yapılmadığını göstermektedir. Bundan dolayı biz, bu çalışmamızla Hüsrev ü Şîrîn mesnevisinin mahiyeti ve anlam dünyasının anlaşılmasına katkı sağlamayı amaçladık. Çalışmamızda, Timurtaş'ın hazırlayıp yayımladığı eser³ esas

³ Eserin F. Kadri Timurtaş tarafından 1963 yılında yapılmış bir neşri olmakla birlikte çalışmada 1980 yılında yapılan neşir esas alınmıştır.

alınmış; anlama uygun olmadığı düşünölen bazı kelimeler haricinde metnin imlasına müdahale edilmemiştir. Tespit ve tasnif edilen sosyal hayat unsurlarından metin içinde örnek verilir açıklananları dışında tespit edilen diğör bütün örnekler, beyit numaralarıyla⁴ yerine göre bazen dipnotta bazen de unsurun yanında unsurun nitelendiğı sıfatlarla birlikte parantez içerisinde verilmiştir. Çok fazla örneğı olan unsurlarla ilgili bütün beyit numaraları verilmeyip örneklerin devam ettiğı, (...) nokta ile gösterilmiştir. Unsurlar, özellikle bazı kaynaklardan yararlanılarak (Çağbayır 2017 ve Ayverdi 2006) genellikle parantez içerisinde anlamlandırılmıştır; ancak çok fazla unsurun yer aldığı bölümlerde metnin akışını bozmamak için gerekli görülmedikçe bunlar kaynak gösterilmemiştir. Bunlara ilave olarak çalışmanın hacmini artıracığı düşünölen peygamberler⁵, astronomi, astroloji, musiki, bazı önemli gün ve gecelere (nevrüz, kadir gecesi gibi)⁶ dair unsurlar çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'inin detaylı bir şekilde okunması neticesinde tarafımızca tespit edilen sosyal hayat unsurları, ortak konular etrafında sekiz ana başlık ve birçok alt başlık hâlinde gruplandırılarak ele alınmıştır.

1. Hükümdar

1.1. Hükümdarın Unvan ve Sıfatları

Genel manada, hükümdar ve halk (reâyâ) olmak üzere ikiye ayrılan eski toplum hayatında hükümdarlar; toplumun inançları ve hükümdara bakış açısı, hükümdarın vasıfları, yönetilen coğrafya ve bu coğrafyanın sınırları ile genişliğı, devirler ve siyasî faktörlere bağılı olarak kendilerinin paye ve şaşaalarını ifade edecek unvanlara sahip olmuşlardır. Bunlardan

⁴ Metinde "beyit" kelimesi "b. " şeklinde kısaltılmış ve unsurların yer aldığı beyitler "b. " kısaltmasından sonra virgülle sıralanmıştır.

⁵ İlgili beyitler için bk.: b. 54, 59, 91, 99, 315, 408-419, 423-425, 482, 487, 491, 493, 496, 516, 517, 594, 607, 608, 609, 671, 674, 675, 707, 720, 730, 750, 767, 770, 2020, 2537, 2179, 2571, 2218, 2487, 2634, 2666, 2674, 2808, 2871, 2920, 2964, 2994, 3015, 3025, 3178, 3229, 3551, 3621, 3812, 3845, 3851, 4096, 4824, 5016, 5024, 5067-68, 5092, 5085, 5171, 5293, 5301, 5798, 6105, 6150, 6591, 6705, 6718, 6902, 6908, zeyl-88, 89.

⁶ İlgili beyitler için bk.: b. 3318, 3319, 1382, 3216.

iktidar sahibi kimse ve büyük hükümdar manasına gelen “padişah”, Müslüman hükümdarlar özellikle de çok geniş topraklara sahip hükümdarlar için yaygın olarak kullanılan bir unvandır. Padişah unvanı, Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde İslamî sultan unvanı yanında bey/beg, han ve emîr unvanları gibi örfî hükümdarlık sıfatlarını ifade eden temel unvan olarak kullanılmıştır. Bunlarla beraber hükümdarların kullandıkları; han, gazi, emîr, kayser, hükümdar, hünkâr, hüdâvendigar, hüsrev, hâkân ve şâh/şeh gibi birçok unvan da mevcuttur (İnalçık 2007: 34/140-141; Özkan 2007: 17; Şahin 2011: 5).

Hüsrev ü Şîrîn'de hükümdar için **padişâh/padşâh**⁷ unvanı ile beraber daha çok **sultân**⁸ ve **şâh**⁹ unvanlarının kullanıldığı görülmektedir. Şâh unvanı, bazen tek başına bazen de Perviz şâh (b.862, 1773, 1874, 2494, 3607, 3774), Husrev-i şâh (b.873, 1884), Hürmüz-i şâh (b.807, 2405) gibi mesnevi kahramanlarının isimleriyle birlikte kullanılmıştır. Bununla beraber mesnevîde eski Türk, Çin ve Roma hükümdarları için kullanılan **hâkân** (b.837, 2258, 4093, 5512, 6482, **hâkân-ı zamân**-4110, **hâkân-ı Çîn**-5739), **fağfûr** (b.4095, 5512, 6439, 6482) ve **kayser** (b.2250, 3602, 3606, 3608, 3612, 3619, 3625, 3633, 3647, 3670, 3852, 4076, 4093, 4241, 5018, 5146, 5739, 6413, 6414, 6440, 6482, **kayser-i Rûm**-2239, 3630) unvanlarının da yer aldığı belirlenmiştir. Ayrıca bazı beyitlerde bazen kahramanların isimlerinden önce (**Melik Hürmüz**: b.860, 872, 895; **Melik Hüsrev**: b.2169, 2092, 2847) bazen de tek başına **melik** (b.745, 897, 2083, 2114, 2833, 3155, 3865, 6343, 6440) unvanının kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunlara ek olarak mesnevîde tespit edilen hükümdar unvan ve sıfatlarından bazıları şöyledir:

Âftâb-ı heft kişver (zeyl-67); **âlem-penâh** (b.4107); **âsmân-taht** (b.1963); **berr ü bahrün pâdişahı** (b.701); **cemşîd-fikret** (b.702); **cihânın püştü** (b.701); **cihân-gîr** (b.1538); **cihân-sâlâr** (b.1925); **devrânın penâhı**

⁷ İlgili beyitler için bk.: b.1006, 2600, 3738, 4429, 5054, 5575, 5886, 6127, 6204, 6207.

⁸ İlgili beyitler için bk.: b.189, 385, 507, 617, 622, 727, 736, 912, 1755, 1925, 1987, 2027, 2146, 2265, 2286, 2401, 2430, 2435, 2506, 2528, 2701, 2725, 2812, 2918, 3006, 3094, 3332, 3635, 3717, 3747, 3863, 3882, 4073, 4149, 4201, 4493, 4514, 4518, 4527, 4532, 4542, 5059, 5062, 5250, 5267, 5527, 5597, 5642, 5774, 6135, 6152, 6346, 6377, 6427, 6518, 6617, 6637...

⁹ İlgili beyitler için bk.: b.411, 426, 428, 459, 473, 546, 616, 712, 725, 729, 738, 740, 741, 760, 765, 847, 886, 903, 1102, 1128, 1500, 1501, 1525, 1533, 1526, 1727, 1737, 1813, 1793, 1862, 1892, 1963, 3360, 3484, 6441...

(b.701); **devr-i şâbân-ı cihân-gîr** (b.4097); **hân** (b.837, 1070, 1983); **-i hûr-şîd-manzar** (b.3103); **hurşîd-rif'at** (b.702); **hümâyûn-tal'at** (b.702); **meh-i hûrşîd-tâc** (b.1963); **melîk-zâde** (b.971); **mîr-i azâm** (2170); **pâdişâh-ı a'zâm** (b.699); **Sikender-kadr** (b.997); **Sikender-mertebet** (b.702); **sultân-ı âlem** (b.804, 3075, 4967, 6677); **sultân-ı cihân-baht** (b.4003); **sultân-ı heft-kışver** (b.694); **sultân-ı kerem** (b.2935); **sultân-ı zamân** (b.4110); **şâh-ı cihân** (b.4335, 1375, 4110); **şâh-ı devrân** (b.5529); **şâh-ı encüm** (b.1222); **şâh-ı ferrûh** (b.4861); **şâh-ı heft-iklîm-i kisrî** (b.923); **şâh-ı heft-iklîm** (b.6403); **şâh-ı huçeste** (b.2930); **şâh-ı kışver** (b.5525); **şâh-ı iklîm** (b.828, 4095); **şâh-ı mâh-peyker** (b.694); **şâh-ı mûkerrem** (b.877, 1924); **şâh-ı Müşterî-baht** (b.4025); **şâh-ı yegâne** (b.2026, 1503); **şâh-ı zeber-dest** (b.5548); **şeh-i deryâ-sıfat** (5074); **şeh-i ferhûnde-ahter** (b.3103); **şeh-i hoş-dîl** (b.2170); **şeh-i meh-manzar** (b.2612); **şeh-i sultân-ı devrân** (611); **şehen-şâh/şeh** (b.715, 896, 1382, 1382, 1489, 1889, 1984, 2033, 2089, 2859, 3853, 3883, 4216, 5531, 5541, 6523, 6565); **şehen-şâh-ı cihân** (b.4865); **şehen-şâh-ı cüvân-baht** (b.5912); **şehen-şâh-ı yegâne** (b.2672); **şehr-yâr** (b.941, 2257); **tâc-dâr** (b.224, 1125, 3349); **yer yüzünün pâdşâhı** (b.6621).

1.2. Hükümdarın Vasıfları

Eski Türk-Oğuz törelerinin etkisinin büyük ölçüde görüldüğü Osmanlı hükümdarlık telakkisi, esas itibariyle İslamî anlayışa dayanmaktadır. Bu anlayışa göre de hakimiyet, “elest bezmi” nazariyesiyle izah edilmektedir. Mutlak olarak itaat edilmesi gereken hükümdar, Allah'tır ve onun haricindekilere ancak bazı şartlara bağlı olarak itaat edilir. İktidarın kaynağı hususunda ise çeşitli görüşler olmakla birlikte hükümdarlar, bunun Allah tarafından kendilerine bahşedildiğini kabul etmektedirler. Hukukçular ise iktidarın Allah'ın yeryüzündeki halifesine yani halka ait olduğunu, halkın da başta adalet olmak üzere belli koşullara riayet etmesi kaydıyla temsilen hükümdara biat ettiğini ve şartların ihlal edilmesi hâlinde iktidarın o hükümdardan alınıp başka birisine verildiğini dile getirmişlerdir. Osmanlı padişahları ise mutedil bir yol benimseyerek “Allah'ın lütfuyla kendilerine saltanatın müyesser olduğunu” ifade etmişlerdir (İpşirli 1994: I/139; Şahin 2011: 5).

Bu bağlamda hükümdar, toplum hiyerarşisinin en üst düzeyi ve Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi veya gölgesi olarak kabul edilmektedir.

Klasik Türk şiirinde sıklıkla ele alındığı üzere Hüsrev ü Şîrîn'de de hükümdar ve hükümdarlıkla ilgili birçok düşünce, nitelik ve inanışa yer verilmiştir. Öncelikle hükümdarlığın Allah'ın lütfu olduğu ve O'nun bu zorlu görevi öyle alelâde bir kişiye nasip etmeyeceği düşüncesi, mesnevide;

Haşarlu yoldurur sultânlık iy şâh
Anı her kıla lâyıq görmez Allâh (b.765)

[Ey hükümdar, sultanat tehlikeli bir yoldur. Allah, onu her insana layık görmez.] dizeleriyle ifade bulmuştur.

Bahsedildiği üzere hükümdar olmanın temel şartı ve hükümdarlığın devamını sağlamanın yolu adaletle hükmetmektir. Mesnevide adaletin bu minvaldeki önemi üzerine birçok beyit mevcuttur¹⁰:

Eger dâ'im dilersen devletüni
Kıla gör 'adle kâ'im niyyetüni (b.3661)

[Devletin daim olmasını istersen niyetini adaletle yap.]

Çü bir dem 'adl kıla şâh-ı 'âdil
Olur yıllık 'ibâdâta muqâbil (b.738)

[Adaletli hükümdarın bir an adaletle hükmetmesi, senelik ibadetlerine karşılık olur.]

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin, Osmanlı toplum hayatına dair kaleme aldığı *Mevâidü'n-Nefâis Fî-Kavâ'idi'l-Mecâlis* adlı eserinde "*İyilik ile bahşiş, cömertlik ile el açıklığı, bağış ve ihsan Allahü Teâlâ'nın yüksek şanının ulu sıfatlarındandır. Bu sıfatlarla mevsuf akıl sahipleri, büyükler, beyler ve özellikle ülke sahibi sultanlar, kalplerin sevgilileri olagelmışlerdir.*" (Şeker 1997: 164) sözleriyle ifade ettiği üzere hükümdar, Tanrı'nın hoş gördüğü iyi vasıflarla halka yaptığı muameleler karşılığında değer kazanacak ve böylece saltanatını daim kılacaktır. Mesnevide de hükümdar için adaletle birlikte ilim, ihsan, yiğitlik, cömertlik ve din (b.736, 795, 3843, 743) gibi bahsi geçen hususların önemi vurgulanmıştır:

¹⁰ İlgili diğer beyitler için bk.: b.740, 742, 923, 924.

Beḳā-yı milk ‘adl ü ‘ilm iledür
Vefā-yı ‘ilm ‘aql ü ḥilm iledür (b.833)

[Memleketin devamlılığı adalet ve ilim iledir. İlmün sebatı, akıl ve hilm iledir.]

‘Acem ser-verleri ne hoş dimişdür
Ki beglik didüğün dād u dihişdür (b.3844)

[Acem ileri gelenleri ne güzel söylemişler: Beylik dediğin adalet ve ihsandır.]

Ki sultānlıkda bu dört iş güzīndür
Seḫāvet pes şecā‘at ‘adl ü dīndür (b.727)

[Sultanlıkta bu dört iş seçkindir: Cömertlik ve yiğitlik; adalet ve din.]

Melik küfr ehlini dīnden kem eyler
Diyānet mülk esāsın muḥkem eyler (b.745)

[Melik, küfür ehlini dinden uzaklaştırır. Din, mülkün temelini sağlamlaştırır.]

Bu hususlara ilave olarak mesnevide, hükümdarın din ve siyaset bilmesi zorunluluğu dile getirilmiş ve kimseyi incitmemesi salık verilmiştir.

Dilersen devlet ü ‘ömre şebāti
Var incitme be-nā-ḫaḫ ḥiç zātı (b.3666)

[Devletine ve ömrüne sebat istersen hiç kimseyi haksız yere incitme.]

Buyurmuş ‘ākil ü şāhib-firāset
Ki vācibdür şaha şer’ ü siyāset (b.741)

[Akıllı ve feraset sahibi kimse, hükümdara şeriat ve siyasetin vacip olduğunu buyurmuştur.]

Mesnevide adalet, cömertlik, yiğitlik ile siyaset ve din bilgisi gibi hükümdarlık için elzem niteliklerin yanında hükümdara yakışmayan, hükümdarlık vasfıyla bağdaşmayan bazı hususlara da değinilmiştir. Bunlardan bir işte kararlılık gösteremeyen, hırs ve hevesine bağlı olarak hareket eden kişi ile cimri kişinin hükümdar olamayacağından bahseden beyitler şöyledir:

Havâyi kimse sultânlık başarmaz

Ne beglik belki çobânlık başarmaz (b.2442)

[Hevesine göre hareket eden kişi, sultanlık yapamaz. Ne beyliği muhtemelen çobanlık da yapamaz.]

V'eger nefse ola hırş u hevâ yâr

Kaçar tâc andan olur taht bîzâr (b.3477)

[Eğer hırs ve heva, nefse sevgili olursa taç ondan kaçır ve taht ondan usandır.]

Yaraşmaz saltanat mümsik herîfe

Yaluñuz kerkese degmez bu cîfe (b.6470)

[Saltanat, cimri adama yakışmaz (paylaşılarak idare edilir); bu leş, tek başına (yaşayan) akbabaya kalmaz (ona fazla gelir).]

1.3. Hükümdarlık Alâmetleri

Hükümdarlar; meşruiyetlerinin ilamı, bağımsızlık, hakimiyet ve iktidarlarının timsali olması için tahta çıkma, taç takma, para bastırma, hutbe okutma, vergi alma, hilat giydirme, menşur buyurma, mehter ve otağ gibi çeşitli uygulama, yaptırım, sembol ve alâmetlere başvurmuşlardır (Özkan 2007: 20-41; Şahin 2011: 17-54). Bu alâmetler, Hüsrev ü Şîrîn'de daha çok tarihî gerçekliklere bağlı kalınarak ele alınmışlardır:

1.3.1. Taht ve Taç¹¹

Taht, hükümdarların merasim günlerinde üzerinde oturdukları koltuğa, süslü sedire veya genel manada hükümdarlık makamına verilen isimdir. Vesikalar ve tarihî eserlerde taht yerine Arapça serîr kelimesinin kullanıldığı da görülmektedir. Serîrin genel tarifinden tahtın "*gayetle müzeyyen ve muhteşem olarak bir kerevet üzerine konulan ve gölgelik altında bulunan koltuk kürsü*" olduğu anlaşılmaktadır (Pakalın 1983: III/379). Taç ise hükümdarlık alâmeti olarak başa giyilen, genellikle kıymetli taşlarla süslü baş kisvesi (Ayverdi 2011: 1185) veya "*hükümdarların resmî günlerde başlarına giydikleri murassa başlık, bazı şeyh ve dervişlerin kezalik başlarına giydikleri başka başka şekildeki külâh adı*" (Pakalın 1983: III/371) olarak tanımlanmaktadır.

¹¹ İlgili beyitler için bk.: b.1445, 2448, 2502, 2640, 3806, 3834, 4021, 4045, 4541.

Hüsrev ü Şîrîn'de bu hususla alâkalı birçok beyit belirlenmiştir. Bunların birçoğunda taç ile tahtın genellikle birlikte zikredildiği görülmüştür. Ayrıca bazı beyitlerde taht yerine **serîr** (b.417, 882, 2036, 4100) ve taç yerine de **külâh** ifadesinin kullanıldığı tespit edilmiştir:

Çün ire sağ esen taht ü külâha
İrüesün külâhı mihr ü mâha (b.1890)

[(O) taht ve tacına sağ salim kavuşursa; (sen) külâhını güneşe ve aya ulaştırasın.]

Yaraşmış başına devlet külâhı
Yüzünden berķ urur envâr-ı şâhî (b.950)

[Başına devlet tacı yakışmış; yüzünden şahlık nurları, şimşek çakar gibi parıldamaktadır.]

Ayrıca mesnevîde taht; zücâc, ferhûnde, felekten, zerrîn ve taç da hümâyûn, âc, günden, gevherî kelimeriyle nitelendirilmiştir:

Düzer taht-ı zücâc ü tâcî 'âcî
Bağışlar 'âleme bâc ü ħarâcî (b.4087)

[Sırça tahtı ve fildişi tacını hazırlar. Bütün evrene vergi bahşeder.]

Şehen-şeh geydi başa gevherî tâc
Kırıldı taht-ı zerrîn kürsi-i 'âc (b.2089)

[Şahlar şahı, başına mücevher tacı giydi. Altından yapılmış taht ve fildişi kürsü kuruldu.]

Felekden taht ü günden tâcuñ olsun
Melek dâî cihân muhtâcuñ olsun (b.1112)

[Felekten tahtın ve güneşten tacın olsun. Melek(ler) duacın, kainattaki herkes sana muhtaç olsun.]

1.3.2. Sikke Kestirme (Para Basma) ve Hutbe Okutma

Arapça akça, üzerine darbolunan nakış, damga; yol, sokak ve Mevlevî külâhı anlamlarına gelen sikke, değeri devletin resmî damgasıyla güvence altına alınan madenî para karşılığında kullanılan bir ifadedir (Pakalın 1983: III/214). İslam ülkelerinde sikke kestirme/para basma (para-

ların yeni hükümdarın adıyla basılması) ve hutbe okutma (okunan hutbe-lerde yeni hükümdarın zikredilmesi ve ona dua edilmesi) uygulamaları yeni iktidarın duyurulması ve meşrulaştırılması için bir hükümdarın yönetimi devralır almaz yaptığı ilk faaliyetlerden ve en önemli hükümdarlık alâmetlerinden olagelmıştır (Özkan 2007: 38). Hüsrev ü Şîrin'de bu alâmetlere örnek teşkil eden iki beyit şu şekildedir:

Ururlar Hüsrevüñ adına sikke
Düşürürler şehi vü şehri şekke (b.1738)

[Hüsrev'in adına sikke basarlar. Hükümdarı ve halkı şüpheye düşürürler.]

Söze ol sikkeyi eyle 'alâmet
K'okına hutbe-i devrân be-nâm et (b.571)

[O sikkeyi, söze sembol yap. Devran hutbesi okutarak herkese duyur.]

1.3.3. Vergi (Bâc, Harâc, Meks, Cizye)

Hükümdarlık alâmetlerinden bir diğeri, hükümdarın güç ve etkisinin somut göstergesi olan ve sahip olunan arazi, ticaret izni, can güvenliği karşılığı veya devlete bağlılığın bir nişanesi olarak ülke içerisinde ve ülke dışından tahsil edilen vergilerdir. Bunlar, alındıkları kişilere ve alınma sebeplerine göre mesnevide de tespit edildiği üzere **bâc**, **harâc**, **meks** ve **cizye** gibi çeşitli adlarla bilinmektedir. Bâc¹², "satılan menkul eşyâdan, başka köy ve şehirlerden getirilen mallardan alınan bir nevi alım satım, gümrük vergisi" (Ayverdi 2011: 101); harâc¹³, "Müslüman olmayan halktan ve sahibi Müslüman olmayan arâziden alınan vergi" (Ayverdi 2011: 471); meks, "tüccardan alınan öşür, bağ, vergi" (Ayverdi 2011: 790) ve cizye, "imparatorluk döneminde devleti metbu tanımış bulunan Müslüman olmayan ahaliden devletçe can güvenliğinin sağlanmış olmasından dolayı İslamî hükümlere dayanılarak alınan kişisel vergi" (Çağbayır 2017: I/1021) olarak tanımlanmaktadır.

¹² İlgili diğer beyitler için bk.: b. 2448, 2502.

¹³ İlgili diğer beyitler için bk.: b.1445, 2640, 4359, 5629, 6100, 6467.

Hüsrev ü Şîrîn'deki diğer alâmetlerin ele alınışından farklı olarak harâc, meks ve bâc, aşağıdaki beyitte sevgilinin güzellik unsurlarıyla ilişkilendirilerek kullanılmıştır. Beyitte klasik Türk şiirinde genel olarak kâfir olarak addedilen kaş, aykırı olarak Müslüman olmayan tebaadan yani kendisinden alınması gereken harâc adlı vergiyi almaktadır. Yine genel ifadeyle tüccarlardan, alım-satım, gümrük vergisi olarak tahsil edilen meks ve bâc vergilerini ise muhtemelen hareketliliği, misk ile ilişkisi ve Hitâ'dan misk alınması dolayısıyla sevgilinin gamzesinin tahsil ettiği görülmektedir:

Virür kaşuma Çîn mülki harâcı
Alur gamzem Hitâdan meks ü bâcı (b.5848)

[Çin ülkesi, kaşıma vergi verir. Gamzem Hitâ'dan vergi alır.]

Bunun dışında hükümdarın vergi üzerindeki nüfuzunu göstermesi bakımından dikkat çekici bir örnek de şöyledir:

Toyurdu müflis ü muhtâc u acı
Götürdi rişvet ü bâc ü harâcı (b.4017)

[Müflis, muhtaç ve aç kişileri doyurdu. Rüşvet, bâc ve harâcı kaldırdı.]

Son olarak yine Müslüman olmayan halktan tabi olunan devletçe can güvenliği karşılığı alınan cizyenin zikredildiği beyit şu şekildedir:

Ki az müddetde cümle mülk-i İrân
Muṭî'i oldu virdi cizye Tûrân (b.3839)

[Kısa bir sürede bütün İran ülkesi tabi oldu; Tûrân ülkesi, vergi verdi.]

1.3.4. Hil'at, Menşûr ve Tuğrâ

Hil'at, genellikle hükümdarların iradesiyle birini tevcih veya taltif için giydirilen; verilen kişinin rütbesi, makamı veya durumunun önemi nisbetinde işlemesi, süsü, pahası değişen kürklü veya nakışlı ve kıymetli kaftandır (Pakalın 1983: I/833-34). Bu, hükümdarın yetki, lütuf, güç ve ihtişamını göstermesi ve bir nevi onama sembolü olması bakımından ehemmiyet arz eden bir alâmettir. Menşûr, yine hükümdar tarafından vezirlik, beylerbeyilik vb. bir mansıp verilmesi veya atama söz konusu

olduğunda düzenlenen belgedir (Şahin 2011: 66). Tuğrâ ise “*Osmanlı hükümdarlarının resmî yazılarda ve paralarda imza yerine kullandıkları, özel bir şekli olan işaret*”tir (Ayverdi 2011: 1268).

Mesnevide Hürmüz Şah'ın Behrâm-ı Çobîn'i taltifi, ona hilat ve menşur vermesi, şöyle ifade edilmiştir:

Bu deñlü didi çü Behrâm-ı Çobîn
Şeh itdi âferîn vü kıldı taħşîn
Buyurdu gine hıl'atlar firāvân
Yazıldı adına menşür-ı Ĥorāsân (b.2283-84)

[Behrâm-ı Çobîn, bu kadar söyledi. Sultan, beğendi ve takdir etti. Yine sayısız hilatler buyurdu. (Onun) adına Horasan menşuru yazıldı.]

Mesnevi kahramanlarından Şâvûr'un hükümdar tarafından görevlendirilmesi ve hilat giymesi ise

Şehüñ fermânına baş urdı nakķāş
Didi bir nakş idem ki diye şâbâş
Hemân-dem geydi hil'at Ĥusrevâne
Niğārîn kaşırına oldu revâne (b.5105)

[Nakkaş, sultanın fermanına saygı ile baş eğdi. Öyle bir nakş edeyim de aferin desin dedi. Derhal padişahlara yakışır şekilde hilat giydi ve sevgilinin sarayına doğru yola çıktı.] beyitleriyle anlatılmıştır.

Yine Şâvûr için yazılan bir diğer menşur da şöyledir:

Mehîn Bânūnuñ iklîmin ne kim var
Yazup menşür Şāvūra itdi ĩşâr (b.6605)

[Mehîn Bânû, ülkesinin nesi varsa menşur yazarak Şâvûr'a bağışladı.]

Aşağıdaki beyitte ise menşür ve tuğrâ, toplumun en üst mertebesindeki hükümdar gibi insanların kaderlerine hükmettiğine ve karşı konulamaz bir güce sahip olduğuna inanılan feleğe (bahta) izafe edilerek dile getirilmiştir:

Felek menşürına yazıldı tuğrâ
Ki zulmet ĥanūmānuñ ide yağmâ (b.5492)

[Felek menşuruna, karanlığın evini barkını yağma etmesi için tuğra çekildi.]

1.3.5. Mehter (Kûs, Nefîr, Tabl, Surnâ) ve Sancak (Alem, Râyet)

Birçok kültürde görülen ve saltanat alâmetlerinin önemli bir unsuru olan mehter; **kûs** (araba veya katır, deve gibi yük hayvanları üzerinde taşınan büyük davul; kös), **nefir** (üzerinde parmak basacak delikleri bulunmayan, pirinç, fildişi ve boynuzdan uzun bir boru şeklinde olan, savaşlarda uyarı, işâret ve hücum borusu olarak çalınan, nefesli mûsikî aleti), **tabl** (davul), **surnâ** (zurna) gibi aletlerden oluşan askerî mûzika, bando takımlarına verilen addır. Mehter, belirli zaman ve olaylar için sarayda; askerlerin şevkini artırmak ve düşmana korku salmak maksadıyla da savaş esnasında çalınırdı. Devletin azamet ve ihtişamı mehter davullarının gümbürtüsünden anlaşılmaktaydı. Mehter, klasik Türk şiirinde tek başına veya bahsi geçen enstrümanlarla beraber zikredilmektedir. (Özkan 2007: 33-35)

Mehterin bir unsuru olan **sancak**, orduların riayet ettikleri devletin hakimiyet, bağımsızlık ve aidiyet alâmeti olarak kullandıkları bayrağa verilen isimdir. Alem, sancakların tepesinde yer alan altın ve gümüş semboller olarak bilinmekle beraber şiirde sancak yerine kullanılmaktadır (Şahin 2011: 37-42). Hüsrev ü Şîrîn'de sancak için alem yanında **râyet** kelimesinin kullanımı da dikkat çekmektedir. Ayrıca mesnevide bayrağın daha çok savaşta ve bağımsızlık sembolü olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Mesnevide bayrakların renkleri ile davul sesinin etkisinin vurgulandığı bir savaş sahnesi şöyle tasvir edilmiştir:

Buyurdu kim çalındı kûs-ı harbî
Ser-âsime itdi şavtı şarķ ü ğarbi
Açıldı sebz ü surh ü lâciverdî
‘Alemler başlarında tâc-ı zerdi (b.2313-14)

[Hükümdar, savaş davulunun çalınmasını buyurdu. Davulun sesi, doğu ile batıyı sersem etti. Başlarında altından taç olan lacivert, kırmızı ve yeşil renkte sancaklar açıldı.]

Yukarıda ifade edildiği üzere düşmanı korkutmak ve yıldırma için çalınan kös, tabl, nefir ve surnânın seslerinin etkisi, aşağıdaki beyitlerde açıkça görülmektedir:

Hemân-dem çaldılar kûs u nefîri
İrürüp çarħa şavt-ı dâr-u-ġîri (b.5507)

[Savaşın sesini feleğe eriştirerek derhal kös ve nefiri çaldılar.]

Yürürdi kūs u tabl öñince biñ fîl
Ki giderdi ğiriv ü şavtı yüz mîl (b.5520)

[Kös ve davul önünde bin tane fil yürürdü. (Bunların) Feryat ve sesi yüz mil öteye ulaşırdı]

Çalındı kūs u surnā kıldı efgân
Sanasın cūşa geldi baħr-i 'ummān (b.3644)

[Davul çalındı ve zurna feryat etti. Sanırsın ki oknayus ansızın coştı.]

Bunlara ek olarak sancağın hükümranlık alâmeti olduğunu ve savaş meydanındaki tasvirini gösterir beyitler de şöyledir:

Dikince Çin şehi maşırıkda a'lām
Nigüsār olmuş idi rāyet-i Şām (b.3766)

[Çin hükümdarı doğuda sancaklar dikince Şam'ın sancağı, baş aşığı olmuştı.]

'Alemler başı irişdi semāya
Ayağı atlaruñ taht' eş-şerāya (b.5708)

[Sancakların başı, gökyüzüne ulaştı; atların ayağı ise toprağın altına.]

Aşağıdaki beyit ise kösün hükümdarın yola çıkışında veya konaklanacak yerin tayininde çalındığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Seħer-gehden uruldu kūs ü maħmil
Şehen-şāh Berda'ı inindi menzil (b.1990)

[Seher vaktinde mahmil hazırlandı ve kös çalındı. Şahlar şahı, Berda'ı yerleşim konak yeri olarak belirledi.]

1.3.6. Hükümdar Çadırı (Bârgâh, Hargâh, Hayl, Hayme, Otağ), Gölgelek (Sâyebân, Çetr) ve Çadır Perdesi (Serâ-perde)

Otağ-ı hümâyûn/hükümdar çadırı; hükümdarın başkumandan olarak sefer sırasında konaklama ve savaş karargahı, normal zamanlarda ise çeşitli yolculuklar esnasında konaklama maksadıyla kullandığı gezici saray niteliğinde olan, en gelişmiş çadır çeşididir. Seferî olan hükümdarın sarayı, bütün teşkilatıyla bu çadırda temsil edilmektedir. Bu sebeple saray

ve müştemilatındaki en ince mimari ayrıntı ve süslemeler, aynıyla bu çadırda da görülmektedir (Şahin 2011: 31-34; Düzlü 2016). Hükümdar çadırı, gerek boyutu ve süslemeleri gerekse diğerlerine göre en yüksek yere kurulması hasebiyle hükümdarın yüceliğini ve en üst makamda olduğunu göstermesi bakımından önemli bir hükümdarlık unsurudur.

Hüsrev ü Şîrîn'de hükümdar çadırı için **bârgâh**, **hargâh** (b.1974, 4086, 6887), **hayl**, **hayme** ve **otağ** ifadeleri kullanılmıştır. Bununla birlikte mesnevîde çeşitli görüşme ve törenler için hükümdar çadırına bağlı olarak çadırın önüne veya ondan bağımsız şekilde dört direk üzerine kurulan (Şahin 2011: 42-43), **sâyebân ve çetr** (çetr-i zerrîn-5538, 5491, çetr-i hümâyûn-3707) ifadeleriyle geçen gölgelik ile **serâ-perde** yani çadır kapısına asılan, büyük ve kalın perdeden de bahsedilmektedir. Mesnevîde Hüsrev ve Şîrîn için hazırlanan ve her bakımdan ihtişamı vurgulanan çadır, şöyle tasvir edilmiştir:

Bezerler bir mu 'azzam bargâhı
 Ki ala sâyesine mihr ü mâhı
 Kûrarlar eyle 'âlî sâye-bânı
 Ki alçaq dirler andan âsmânı
 Serâ-perde başı eflâke irdi
 Yavuz gözler tutulup hâke irdi (b.6092-94)

[Çok büyük bir çadırı, gölgesine ay ve güneşi alması için süslerler. Yüksek bir gölgelik kurarlar ki gökyüzünün ondan daha alçak olduğunu söylerler. Çadır perdesinin başı feleğe ulaştı. Kötü gözler kararip/engellenip toprağa ulaştı.]

Yine aşağıdaki beyitte de çadır ve gölgeğin niteliği, güneş ve ayın tabiattaki durumundan hareketle edebî tasvirle anlatılmıştır:

'Aceb mi sâyemüze yüz sürerse hayme-i mâh
 Çü âftâb-ı cihân irdi sâye-bânumuza (b.2986)

[Ayın çadırı gölgemize yüz sürerse buna şaşılır mı? Çünkü kainatın güneşi gölgeliğimize ulaştı.]

Aşağıdaki beyitte çocuğu olmayan Hürmüz Şah'ın yıllar sonra dünyaya gelen oğlunun doğumunu kutlamak için kurdurduğu çadır, hükümdar çadırının farklı bir amaç için kullanımına örnektir:

Beşâretler buyurdı Hürmüz-i şâh
Bezendi il ü şehri ü hayl ü hargâh (b.807)

[Hürmüz Şah, müjdeler buyurdu. Ülke, şehir ve çadırlar süs-
lendi.]

Genel olarak konu ile ilgili dikkat çekici diğer örnekler şu şekildedir:

Kurıldı şâh için çetr-i hümâyûn
Oturdu çünkü buldı baht-ı meymûn (b.5510)

[Hükümdar için hükümdar gölgeliği kuruldu. Oturdu çünkü
mübarek talihe sahip oldu.]

Kuruldu sâye-bân ü çetr ü hâr-gâh
Uruldu tâk u eyvân taht ü dergâh (b.2911)

[Çadır ve gölgelikler kuruldu. Tak ve kasır; taht ve saray ya-
pıldı.]

Otağ ardında idi şem'-ı pür-nür
Tolanur idi san pervâne Şâvûr
İşâret eyledi Şâvûra Şîrîn
K'otağ önünde düze çeng yirin (b.6112-13)

[Çok parlak mum (Şîrîn), çadır arkasında idi. Şâvûr pervane gibi
dönüp dururdu. Şîrîn, çadır önünde çeng yeri düzenlemesi için
Şâvûr'a işaret etti.]

2. Meslekler¹⁴

Meslek ve meslek grupları, toplum yapısının, toplumdaki sosyal sta-
tülerin ve dönemin meslek seçeneklerinin belirlenmesi açısından büyük
önem arz etmektedir. Klasik Türk edebiyatının birçok eserinde meslekler
ve mesleklerin nitelikleri ile bunların nasıl ve hangi yönleriyle ele alındık-
larına dair bir hayli bilgiye rastlanmaktadır. Bu eserler içerisinde ise
sosyal hayatla ilgili zengin malzeme içeren mesneviler, ön plana çıkmak-
tadır.

¹⁴ Mesleklerin tasnifinde Özkan'ın çalışması (Özkan, 2007) ve görev tanımlarının
yazımında ise bu kaynağın yanında çeşitli sözlüklerden (Ayverdi, 2016; Çağbayır,
2017) yararlanılmıştır.

Klasik Türk edebiyatının kıymetli mesnevilerinden Hüsrev ü Şîrîn de bu konuda dikkate şayanır. Zira mesnevîde toplumun bütün tabakalarından oluşan 102 adet mesleğin zikredildiği görülmektedir. Bunlar içerisinde bazı mesleklerin farklı dillerdeki adlandırmalarıyla (çoban-râi; ikinci-fellâh, gulâm-çâker; hâzin-gencûr; avcı-sayyâd vb.) beraber yer aldığı görülmektedir. Mesnevîdeki mesleklerden bazı örnekler şöyledir:

Ecel **derzisi** tonlar biçmiş ol gün
Kılıç sındı oğ igne süñü arşun (b.2332)

[O gün ecel terzisi, elbiseler kesmiş; ona (onun için) kılıç makas; ok iğne; süngü arşındır (olmuştur).]

İki biñ atlu **çavuş** u **yasavul**
İki kolda çağırur yurt u savul (b.5519)

[İki bin atlı çavuş ve muhafız, iki taraftan çekil uzaklaş diye bağıır.]

Ne ferş ola anuñ **ferrâşı** yokdur
Olur mu nakş kim **nakkaşı** yokdur [b.251]

[Nasıl döşeme olsun onun döşemecisi yoktur. Nakış olur mu ki onun nakkaşı yoktur.]

Biş on biñ vardı **sakkâ** sığayup kol
Saçar şahrâya su tozmamağa yol (b.5522)

[Beş on bin saka, kol sıvayıp yolun tozmaması için çöle su saçar.]

Dimezven kısmete **râzî** degülven
Senüñdür hüküm ben **kâzî** degülven (b.3439)

[Kısmete razı olmadığımı söylemiyorum. Ben kadı değilim, hüküm sana aittir.]

Bir evde mutrib ider nağme vü sâz
Bir evde **sağucular** virür âvâz (b.3821)

[Bir evde mutrip, saz çalar ve nağme okur. Bir evde ağıtçılar fer-yat eder.]

Dimezven âlemüñ **mîri** olayın
Lebüñüñ **çâşnî-gîri** olayın (b.3388)

[Ben yeryüzünün beyi olayım demiyorum. Dudağının çeşnigiri olayım yeter.]

Söz esrârına fikri eyle **cāsūs**

K'odur aḥvâl-i gaybe **peyk-i** ḳuddūs (b.614)

[Sözün sırlarına düşünceyi casus yap; çünkü o (düşünce) gaybın hallerine kutlu habercidir.]

Kişiye işiñe göre gerek lâf

Ki dikmez atlâs-ı zer **büryâ-bâf** (b.4137)

[Her kişiye yaptığı işe göre söz lazımdır (söylenir); zira hasır dokuyan kişi, altıntan atlas kumaşı dikmez.]

'Aceb mi ḥürmen-i ḥüsnüñ cihâni **ḥüşe-çîn** itse

Ki her bir danesi yigdür anuñ **dânâya** dünyâdan (b.3034)

[Güzelliğinin harmanı, bütün herkesi başakçı yapsa buna şaşılır mı? Zira onun her bir tanesi, bilgin kişi için her şeyden daha üstündür.]

'Aḳl ü şabr ü cân u gönül kârbânı çağrışur

Sârbânuñ nide kim bağlaya maḥmil gitme gel (b.3930)

[Akıl, sabır, can ve gönül kervanı, yaygara koparır. Deve sürücün ne yapsın, mahfesini bağlasın gel gitme.]

Hüsrev ü Şîrin'de yer alan, metne göre görev tanımları yapılan ve 8 başlıkta tasnif edilen meslekler, şu şekildedir:

2.1. Üst Düzey Devlet Adamları

Âsaf (vezir: b.2268, 2922); **emîr** (bir kavim, şehir veya devletin başkanı, bey: b.224, 2393, 6318); **vâlî** (bir vilayeti idare eden en büyük memur: b.5952); **vezîr** (b.385, 2413, 6773).

2.2. Asayişten Sorumlu Görevliler

Ases (asayışı korumak için kol gezen gece devriyesi, bekçisi: b. 101, zeyl-95); **çeri** (asker: b.216, 1570, 2258, 2287, 2315, 2318, 2386, 2458, 2527, 2662, 3149, 3144, 3633, 3769, 3775, 4449, 5395, 6382, 6481); **dizdâr** (kale muhafızı: b.6586); **kâdı** (hem din kurallarını hem de devlet kanunlarını tatbik etmek üzere sultan tarafından beratla atanan; şehirlerde asayiş, esnaf loncalarının denetimi, pazar yerlerinin kontrolü, narh ve fiyat kontrolü, imar

nizamı vb. konuların takibinde subaşı, muhtesip, yasakçı ve kale dizdarı ile beraber çalışan devlet görevlisi ve hukuk adamı: b.3439, 4237); **karavul** (gözcü, nöbetçi: b.5395); **mîr** (kumandan; baş; âmir; bey: b.3388, 4097); **serleşker** (b.2261); **sipeh-sâlâr** (başkomutan: b.439); **subaşı** (bir şehrin inzibat işlerinden sorumlu olan âmir: b.4097); **yasavul** (muhafız, yasakçı: b.5519).

2.3. Saray Görevlileri

Bâgbân (bahçıvan: b.3167); **berîd** (haberci: b.4184, 4648); **bevvâb** (saray kapısında bekleyen, elçilerin hediyelerini divana arz etmek, divan günleri iş takip etmek için divana gelenlere rehberlik etmek, hükümdar bir tarafa seyrettiğinde onun eşyalarını taşımak ve çadırının önünde durup kapıcılık etmek gibi çok farklı görevleri bulunan kişi: b.4471); **câsûs** (b.57, 614, 2050, 4866); **çâker** (köle: b.207, 640, 659, b.838, 2811, 5102, 5512, zeyl-109); **çâşnî-gîr** (saraylarda, büyük dairelerde yemek işlerinden sorumlu olan ve yemeklerin tadına bakan kimse, çeşnigir: b.3388, 4312); **çavuş** (serheng; padişah ve vezir-i azam tarafından verilen emirleri yerine getirmek, elçilik, siyâsî haberleşme, idârî işler, savaş sırasında askerin gerilemesine veya kaçmasına engel olmak gibi saray ve saray dışında birçok önemli görevden sorumlu kişi: b.5519, 6097); **der-bân** (saray kapısında bekleyen elçilerin hediyelerini divana arz etmek, divan günleri iş takip etmek için divana gelenlere rehberlik etmek, hükümdar bir tarafa seyrettiğinde onun eşyalarını taşımak ve çadırının önünde durup kapıcılık etmek gibi çok farklı görevleri bulunan kişi: b.1755, 1498, 3868, 6152); **elçi** (b.4492); **emîn** (bir işin başı ve sorumlusu durumunda olanlara verilen memuriyet unvanı: b.5612); **ferrâş** (yerleri süpürüp temizlemekle görevli kimse, hizmetçi: b. 265, 5523, 5780); **gencûr** (hazine bekçisi: b.3202, zeyl-63); **gulâm** (köle, kul: b.642, 905, 2625, 5915); **hâcib** (serheng; çavuş b.4468, 6097); **hâdim** (hizmetçi: b.3746, 4149); **halâyık** (kadın köle, cariye, hizmetçi: b.332, 728, 5586); **hâsekî** (cariyeler arasından seçilen hükümdar gözdesine verilen unvan: b.987, 2620, 6604); **hâzin** (hazinedar, hazine bekçisi: b.1553); **hidmet-kâr** (hizmetçi: b.2025, 3466, 4334); **karavaş** (cariye, hizmetçi: b.1501, 1757, 1917, 1930, 1956, 2135, 2779, 3203, 4061, 4224, 5304, 5554, 5610, 5669, 6477); **kâsıd** (ulak; peykten farklı olarak uzak yerlere atla haber götüren, postacı: b.1442, 4501, 4512, 4528, 4778, 5003); **kâtib** (bir

resmî dairede, bir kurumda veya bir kişinin yanında yazı yazmakla görevli kimse, yazan, yazıcı: b.6771); **kethudâ** (bir yeri idare eden memur; kazasker, şeyhülislam veya kadı gibi bir kimsenin maiyetinde çalışan memur: b.1292); **kezînek** (küçük cariyeye: b.1895); **kırnag** (cariye, bayan hizmetçi: b.907); **kul** (kul, hizmetçi: b.890, 899, 1058, 1766, 1771, 2135, 2779, 2812, 2966, 3201, 4061, 4098, 5102, 5540); **micmer-dâr** (buhur, tütsü yakan görevli: b.5524); **müşâvir** (bilgisinden ve görüşlerinden faydalanılan görevli, danışman: b.995, 4168); **müşîr** (askerlikteki en üst rütbe ve bu rütbeyi taşıyan asker, mareşal: b.385); **nöker** (kul, hizmetçi: b.1973, 4098); **pâs-bân** (gece bekçisi, gözcü: b.582, 644, 3310, 3730, 5052, 5612, 5663-64, 5795, 5817, 6038); **peyk** (haber ve mektup taşıyan kimse, haberci: b.370, 6158, 6159, -i kuddûs-b.614, -i pîrûz-b.2099, -i çâlâk-b.2174, -i revende-b.2495, -i nesîm-b.2877, -i huçeste-b.3748, -i haber-ber-b.3778, -i âgâh-b.4105, -i revân-b.4648; 5030, -i râh-b.5577); **rikâb** (cariyeler, köleler: b.5817); **sakkâ** (saka; çeşme, sarnıç, kuyu vb. yerlerden su alarak evlere dağıtma işini yapan kimse: b.5522); **sekbân** (eskiden sarayda padişahın av köpeklerini yetiştirip eğiten görevli; ayrıca padişahın av merasimlerinde görevli kişilerdir: b.837, 4527); **serheng** (çavuş; padişah ve vezir-i azam tarafından verilen emirleri yerine getirmek, elçilik, siyâsî haberleşme, idârî işler, savaş sırasında askerin gerilemesine veya kaçmasına engel olmak gibi saray ve saray dışında birçok önemli görevden sorumlu kişi: b.4471, 6097); **tabîb** (hekim, doktor: b.1391, 4444, 5544, 6287); **ulak** (kâsîd; peykten farklı olarak uzak yerlere atla haber götürün, postacı: b.616); **vekîl-i harç** (eskiden saray, konak, hastane, yatılı okul vb. kurumlarda alış verişe ve harcamalara bakmakla görevli kimse: b.265).

2.4. Ticaret, Sanat ve Meslek Erbabı

Bennâ (yapı işleri ile uğraşan mimar, dülger, kalfa gibi kimselerin genel adı; inşaat ustası: b.1937, 1946, 1951); **bûryâ-bâf** (hasır dokuyan (kimse), hasırcı: b.4137); **derzi** (terzi: b.2332, 4339); **fassâd** (hacamatçı: b.902); **ferrâş** (döşemeci: b.251, 2877, 4100); **gavvâs** (dalgiç: b.513, 576, 2573, 3521, 3524, 4260, 4963, 6357, 6501); **hakkâk** (maden, taş, tahta vb. üzerine şekiller, özellikle mühür kazan sanatkar: b.577, 6587); **hammâl** (hamal: b.4981); **kassâb** (kasap: b.2308, 3342, 3904); **mühendis** (b.4288); **nakkâş** (b. 251, 999, 1041, 1082, 1175, 1369, 2130, 2145, 2511, 2877, 3893,

4612, 5104, 5121, 5231, 5480, 6047); **nakş-bend** (ressam: b.1349); **sarrâf** (b.34, 5477); **sûret-ger** (ressam: b.1121); **tercümân/tercemân** (b.3310, 6719, zeyl-33); **yazıcı** (kâtip: b.4963, 5002).

2.5. Meclis Erkânı

Avvâd (ud çalan kimse: b.3123); **ehl-i sâz** (b.964); **mugannî** (hanende: b.2009, 2882, 2972, 3324, 6115); **musâhib** (sohbet arkadaşı: b.2981); **mutrib** (sazende; hanende: b.1307, 2019, 3331, 3540, 3821, 4178, 4848, 5755, 6103, 6124, 6260, 6327, 6359, 6370); **nedîm** (sohbet arkadaşı, meclislerde birlikte bulunulan, sohbet edilen kimse: b.987, 1452, 2172, 2981, 3056, 6102, 6604); **perde-bâz** (mûsikîşinas: b.1614, 4305, 6123); **rakkâs** (b.2303, 2573, 3182, 3324, 3540, 4260, 5549, 6103, 6357); **rebâbî** (rebab çalan kimse: b.3210); **sâkî** (içki dağıtan, kadehlere içki koyan kimse: b.1303, 2969, 2990, 3026, 3056, 3136, 3141, 3331, 3819, 4050, 4177, 4779, 4801, 4811, 4826, 4837, 4846, 5907, 6098, 6358, 6370, 6506); **sâzende** (ut, keman, tambur vb. mûsikî âleti çalan kimse, saz sanatçısı, çalgıcı: b.2973).

2.6. Oyuncular ve Gösteri Erbabları

Cân-bâz (cambaz: b.5773); **hokka-bâz** (b.1635, 3813); **lu'bet-bâz** (oyuncu; özellikle kukla veya Karagöz oynatan kimse: b.1234, 3581, 4306); **perde-bâz** (perde oynayan: b.953); **sûret-bâz** (kukla oynatan kimse: b.3762); **şîşe-bâz** (şişelerle hüner gösteren, oyunlar yapan kimse: b.3289, 3981).

2.7. Din-Tasavvuf ve İlim Erbabı

Âmuz-gâr (öğretmen: b.823); **dânâ** (bilgin: b.4878, 6743); **feylesof** (filozof: b.3575, 6806); **hâce** (hoca, öğretmen: b.546); **kıssîs** (keşiş, papaz: b.3564); **keşiş** (Hristiyan din adamı; papaz; rahip: b.1146); **râhip** (b.1150, 1331, 1333, 3565); **mûbed** (Zerdüşterin din adamı; Mecusi rahibi: 2246, 2247, 6395); **rûhbân** (b.1146, 3564); **üstâd** (hoca, öğretmen: b.4295).

2.8. Diğer

Avcı (b.6019); **cadı** (b.4232); **çoban** (b.746, 750, 3636, 4327; 2442-çobanlık); **dâye** (dadı: b.4668, 5993); **dilenci** (b.1131, 1224, 6598); **ekinci** (çiftçi: b.2711, 3343); **fellâh** (çiftçi, ekinci: b.966, 1253); **gelle-bân** (sürü güden, sürü çobanı: b.1158, 4276); **hûşe-çîn** (harman sonu tarlada kalan başakları toplayan; başakçı: b.99,517, 649, 2262, 3034); **meşşâte** (gelinin saçını, tuvaletini yapan; gelini süsleyen kadın, bezekçi: b.2873, 5479); **mübâriz** (eskiden savaşlarda meydana çıkarak hasmıyla teke tek dövüşen, mübareze eden kimse: b.2326); **okçı** (okçu: b.2050); **râ'î** (çoban: b.752); **rûstâyî** (köylü: b.5744); **sagucı** (ağıtçı: b.3821); **sârbân** (deve sürücüsü, deveci: b.3930); **sayyâd** (avcı: b.3298, 6197); **seyyâh** (b.1362).

3. Giyim Kuşam ve Süslenme

Giyim kuşam, başlangıçta insan vücudunu örtmek ve dış etkenlerden korumak için temel ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Fakat tarihsel süreç içerisinde giyim kültürü, cinsiyet; toplumun gerekleri ve inançları; şehirleşme; halkın refah seviyesi; üretim; ham maddelerin temini, mevcudiyeti ve erişimi vb. sosyal, kültürel, ekonomik, politik, teknolojik ve coğrafi etmenlere bağlı olarak renk, tarz, şekil, kalite bakımından topluma ve zamana göre farklılaşarak devam etmiştir. Toplumların yükselen refah seviyesi ile birlikte de giyim kuşam, insan yaşamında temel ihtiyaç olmaktan çıkarak insanın hem maddi varlığını tamamlayan hem de ruhsal yönü ile manevi ve kişisel varlığını yansıtan en önemli ihtiyaçlardan biri hâline dönüşmüştür (Bilgen 1999: 1).

Özellikle sanayi öncesi dönemlerde ve çeşitli şekillerde sınıflara ayrılmış toplumlarda giyim kuşam, sosyal statünün en önemli ve somut göstergesi olmuştur. Bahsedilen dönem ve toplum yapısı bağlamında Osmanlı döneminde giyim ve kumaşlar, sadece kişisel zevkleri yansıtmamış aynı zamanda kumaş, renk, şekil ve desenleriyle toplum kaideleri ve toplumsal hiyerarşiyi muhafaza eden temel hususlar hâline gelmiştir. Bu sebeple kıyafetlerin hazırlanması, modellerin zenginliği ile kumaş cinsleri ve süslemelerine çok önem verilmiştir. Dokumalarda kullanılan desen, nakış ve motifler; sosyal statü, yaratıcılık ve hayata bakışın anlamlandırılmasını sağlayan dikkate değer ayrıntılar olarak değerlendirilmiştir (Batislam 2007: 264-265).

Hüsrev ü Şîrîn’de de giyim kuşam ve süslenmeye dair birçok unsur yer almaktadır. Bunlar, genel manada kişi ve mekânın fiziksel niteliğinin tasviri ile bunların görkemini belirtmek üzere gerçek anlam ve durumlarıyla kullanılmıştır. Çalışmada mesnevide belirlenen malzemeye göre giyim için kullanılan genel ifadeler, kumaş türleri, kürkleri ve kıyafet renklerine değinilmiş, metinden örnekler verilmiş ve 3 alt başlıkta tasnif edilen giyim kuşam ve süsleme unsurları, sunulmuştur.

Mesnevide “giyecek, elbise, giysi, üst baş, kılık kıyafet” anlamlarında **câme** (b.3749), **giyesi** (b.1556), **kisvet**, **ton/don**, ve **libâs** gibi ifadeler göze çarpmaktadır.

Kılurdu kaşırına itdükde nezâre
Tonu yirine cânın pâre pâre (b.4411)

[Köşkünü seyrettikçe giysisinin yerine canını parça parça ederdi.]

Mesnevide Hürmüz şah, Behrâm-ı Çobîn’i azarlamak ve aşağılamak için ona kadın elbisesi göndermiş ve ondan bunu giyerek iplik eğirmesini istemiştir.

Viribir bile bir ‘avret tonunu
Ki geysün çıkarup hürmet tonunu
Dağı bir çıkırık egirsün otursun
Özinden erlik adını götürsün (b.2426-27)

[Bir avrat/kadın elbisesi de gönder ki hürmet/saygı elbisesini çıkarıp onu giysin. Hatta otursun çıkırık/iplik eğirsin. Kendindeki erkeklik adını bertaraf etsin.]

Yine ton kelimesi, devlet kelimesiyle beraber “devlet tonu” ve etek kelimesi de din kelimesiyle “dîn eteği” biçiminde soyut anlamları ifade edecek şekilde kullanılmıştır.

Çü devlet tonunu geydüñ müsellemler
Koma dîn etegin vallâhü â’lem (b.775)

[Zira tevdi/emanet edilmiş devlet elbisesini giydin. En iyisini Allah bilir, din eteğini elden bırakma!]

Yüce kıddüñe devlet tonudur çüst
Kavî bâzûña gerdün yayıdır süst (b.5913)

[Yüce boyuna devlet elbisesi yakışır. Güçlü pazına felek yayı dayanıksızdır.]

Bunlara ek olarak ton ifadesinin “müretteb ton” (b.2301), “sabr tonu” (b.3335, 5547, 6329), “himmeth tonu” (b.3660), “cân tonu” (b.4848) şeklinde terkipli olarak genellikle soyut ifadelerin somutlaştırılmasında kullanıldığı görülmektedir.

Aynı şekilde çeşitli kelimelerle nitelenen libâs ve kisvet ifadelerinin yer aldığı beyitler, şöyledir:

Kemân-keş gamzeñün siħri libâs-ı zühdi çâk itdi
Eger döymezse bir tîre ne kuvvet dir-i takvâdan (b.3035)

[Okçu gamzenin ustalığı (kuvvetli cazibesi), takva elbisesini yırttı. Eğer bir oka mukavemet edemezse/dayanamazsa deri veya telden mamul takva zırhı ne kadar dayanıklıdır.]

Geyindi her libâsı Hüsrevâne
Takar kîş ü kemer serv-i revâne (b.2774)

[Her kıyafetini şahlara yakışır şekilde/Hüsrev gibi giyindi. Yürüyen servi boylu güzel, ok mahfazası ve kemer takar.]

Revân buyurdu k'ata zîñ uralar
Şabâya kisvet-i zerrîn uralar (b.4736)

[Hiç vakit kaybetmeden ata eyer vurmalarını (atı eyerlemelelerini); sabah esen hafif rüzgâra altından yapılmış (altın gibi sarı ve parlak) elbise hazırlamalarını buyurdu.]

Giyim kültürünün ana malzemesi olan kumaş, “ipek, yün, pamuk, keten gibi doğal veya yapay liflerden dokuma ve örme yoluyla üretilen, elbise yapımında veya döşemecilikte kullanılan dokuma; giyeceklerin yapıldığı dokumanın cinsi” (Çağbayır 2017: III/3508) olarak tanımlanmaktadır. “Kumaşların çeşitli olması, insanların mevsimlere göre giyinme ihtiyacından ve süslenme vs. isteklerinden ortaya çıkıp gelişmiştir. Bu çeşitliliği en geniş anlamda Osmanlı sosyal hayatında görmek mümkündür; çünkü Osmanlı toplumunda kumaşın çok önemli bir yeri vardı. Öyle ki kumaş kıymetli mücevherler gibiydi; hükümdarlara, devlet adamlarına, sanatkâr ve elçilere armağan ediliyordu. Yarışmalarda en önemli armağanlar arasında kumaşlar yer alıyordu.” (Özkan 2007: 565). Osmanlı toplumunda bu derece önem arz eden kumaşlar, klasik Türk şiiirinde de isimleri, renkleri, desenleri, kullanım alanları gibi bazı nitelikleriyle sıklıkla ele alınmıştır.

Şu resme şevk ile toğrardı taşı
Ki aç etmeği vü derzi kumaşı (b.4339)

beytinde doğrudan doğruya kumaş adlandırmasının geçtiği görülen Hüsrev ü Şîrîn'de **atlas** (ipekten sık dokunmuş, yüzü parlak, daima düz renkli, üstünde motif bulunmayan, sertçe, tüysüz, makbul bir kumaş çeşidi: b.5556, 5607, 1079, 3978, atlas-ı zer-4137); **dîbâ** (Fransızların "brocard" adını verdikleri çiçek nakışları dokunmuş lüks bir ipekli kumaşın adı ki bâzan türlü renklerdeki çiçeklerin ipekleri arasına altın teller de atılırdı (Koçu 2015: 95-96): b.1599, 2281, 5556, 1682, 5587-ferş-i); **harîr** (ipek: b.1178, 4141, 5174); **zer-beft** (altın teller, sırma ile dokunmuş kumaş (Koçu 2015: 250)); **zerrîn** (altınla tezyin edilen sarı renkli kumaş (Sedaroğlu 2006: 85)); **ibrişüm** (ipek ipliği, bükülmüş ipek); **kîş** (keten kumaş: b.2774); **pelâs** (aba ve çul gibi kaba yünden dokunan şeyler ve özellikle bunların eskileri: b.1148, 5174) ve **şâl** (atki, hırka, örtü, yorgan, bohça vb. şeyler yapmakta kullanılan, Hindistan'da kendine mahsus motiflerle dokunanları çok makbul yünlü kumaş: b.4141) gibi kumaşlara yer verilmiştir. Mesnevîde kumaşlar, genellikle kullanıldıkları yer ve kıymetleri bağlamında ele alınmıştır. Ayrıca mesnevîde daha çok atlas, dîbâ, harîr ve zerrîn gibi kıymetli kumaşların zikredildiği belirlenmiştir.

Benem ol kuş ki kıldum kām ü nā-kām
Özüme sebzedden ebrîşümi dām (b.3869)

[Kendine ister istemez yeşillikten ibrişim tuzak yapan o kuş benim.]

Begenmezken teni atlas kumaşı
Döşendi toprağı yasdandı taşı (b.3978)

[Teni atlas kumaşı beğenmezken toprağı örtüldü, mezar taşı dikildi.]

Düzenmiş her biri bir renge zîbâ
Kimi zer-beft giymiş kimi dîbâ (b.1184)

[Her biri, bir renge güzel süslenmiş. Kimi zer-beft kimisi dîbâ giyinmiş.]

Girü atlar u kullar u nökerler
Şamu zerrîn-şabâ la'lîn-kemerler (b.4098)

[Sonra hizmetçiler, kullar ve atlar, hepsi altınla tezyin edilen sarı renkli kaba ve lal rengi kemerler (giyinmiş).]

Mesnevîde **nâsinc** ve **şerb** şeklinde geçen ve anlamları bulunamayan ancak atlas ve diba ile kullanımlarından hareketle değerli kumaş oldukları anlaşılan kumaş isimleri tespit edilmiştir:

Bir iki mîl meydân hûb u zîbâ
Döşendi atlas u nâsinc ü dîbâ (b.5556)

[Meydana bir iki mil boyunca süslü ve güzel dîbâ, nâsinc ve atlas kumaşlar serildi.]

Tenüni incidürdi şerb ü dîbâ
Döye mi bunca rence ol cism-i zîbâ (b.1599)

[Dîbâ ve şerb, tenini incitirdi. O güzel vücut, bu kadar ıstraba dayanır mı?]

Tenüm anda geyür dîbâ vü şerbi
Ki göre dâr-ü-gîr ü darb ü harbi (b.2281)

[Savaş, çarpışma ve mücadeleyi görsün diye tenim orada dîbâ ve şerbi giyer.]

Ayrıca mesnevîde çeşitli hayvanların deri ve kürklerinden elde edilen giyim unsurları da yer almaktadır. Kürk, işlenerek giyecek yapımında kullanılan ve bazı hayvanlardan elde edilen, ince, sık tüylü hayvan postundan yapılmış giyecektir. Hüsrev ü Şîrîn'de tespit edilen kürk türleri, **kâkum** ("Avrupa ve Asya'nın kuzey bölgelerinde yaşayan, sansar ve gelinciğe benzer; uzunluğu 30, kuyruğu 10 santim, kendi beyaz tüylü, kuyruğu siyah olan hayvanın postundan yapılan çok kıymetli bir kürk çeşididir.") ve **samur** ("Sansargiller familyasından, Avrupa'nın kuzeyinden Kamçatka'ya kadar yaygın bir alanda yaşayan, yumuşak ve ince tüylü, kısa kuyruklu, küçük, memeli hayvanın postundan yapılmış makbul bir kürk")'dur (Ayverdi 2011: 606, 728, 1057; Çağbayır 2017: III/3588, IV/4942). Bu hususla ilgili beyitlerde yine çoğunlukla hayvan postundan yapılan "**börk**"ün de yer aldığı görülmektedir.

Çü ten bî-cân ola ne assı ider kürk
Baş esen olcağaz tîz bulur börk (b.1752)

[Beden cansız olduğunda kürk faydasızdır. Baş, esen olduğumuzda çabucak börk bulur.]

Müretteb leşker üçyüz biñ Moğol Türk
Ki ıfık börk idinmişler cebe kürk (b.2242)

[Kürkü zırh; börkü miğfer edinen üç yüz bin Türk, Moğol askeri toplanmış.]

Kürklerin renklerinin vurgulandığı aşağıdaki beyitte güneş hükümdara; gece siyah olan samur kürküne ve gündüz vakti ise diğer kürklerden farklı olarak beyazlığı ile daha çok rağbet edilen kakım kürküne benzetilmiştir:

Seher çün tahta geçdi şâh-ı encüm
Koyup kuhlî samûrın geydi kâküm (b.1222)

[Yıldızların padişahı (güneş), seher vaktinde tahta geçti. Siyah samur kürkünü bırakıp kakım kürkünü giydi.]

Bazı milletlerin bir takım giyim unsurlarıyla daha çok ön plana çıktığı veya tasvir edildiği bilinmektedir. Aşağıdaki beyitte kaba Türkî, taç Gürcüvânî, keman Çâçî (keman-i Çâçî: Türkistan'daki Çaç şehrinde yapılan sıcaktan ve nemden etkilenmeyen iyi bir yay çeşidi (Zülfe 2011: 55)) ve tîr/ok da keyânî (keyânî: İran şahlarının lakabı ve tabakası) olarak nitelenmiştir.

Qabā-yı Türkî tâc-ı Gürcüvânî
Kemân-ı Çâçî vü tîr-i Keyânî (b.1557)

[Tüklere ait kaba (Türk kabası), Gürcilere ait taç (Gürcü tacı); Çâçî keman ve İran şahlarının oku.]

Yine aşağıdaki beyitlerde kaba ve börk, Türkâne olarak vasıflandırılmıştır.

Qamu Türkâne geymişler qabâyı
Güni koyup külâha börke ayı (b.1562)

[Hepsi, külaha güneşi börke de ayı koyarak kabayı Türkler gibi giymişler.]

Qomuş başına bir Türkâne börki
Ki yağma ide görki Rüm u Türkî (b.2776)

[Güzelliği, Rum ve Türkü yağmalayasın diye börki başına bir Türk gibi komuş (takmış).]

Bunlara ek olarak mesnevide kıyafetler; kıymet, paha ve şaşaalarını belirten cevherî, mülemma ve murassa gibi sıfatlarla nitelendirilmiştir.

Başında h̄usrevî t̄ac-ı muraşşa'
Teninde cevherî tonlar mülemma' (b.5563)

[Başında değerli taşlarla süslenmiş, hükümdarlık tacı; üstünde cevherle işlenmiş, renk renk desenleri olan giysiler.]

Aşağıdaki beyitte ise sevgilinin yüzünün parlaklığı, güneşe benzetilmiş ve yüzüne peçe takmasının sebebi, güzelliğinin parlaklığının dünyayı yakacak olmasıyla izah edilmiştir.

Cihānı yakmamağa h̄usni t̄abı
Büridi āftābına niķābı (b.2777)

[(Yüzünün) güzelliğinin parıltısı, dünyayı/herkesi yakmasın diye güzel yüzüne peçeyi örttü.]

Aynı şekilde aşağıdaki beyitte de sevgilinin yüzü aya teşbih edilmiş, peçesini külahına iliştmek suretiyle yüzünü kapatma nedeni ise güneş tutulmasıyla ilişkilendirilerek açıklanmıştır.

Bırakmış burķa'ın t̄arf-ı külehden
Zevāl irmemeg için mihre mehden (b.4741)

[Ay dolayısıyla (ay gibi parlak olan yüzünden) güneş yok olmasın (batmasın) diye peçesini külahtan tarafa bırakmış (peçesiyle yüzünü kapatmış).]

Giyim kuşam unsurlarının pahası, kıymeti, süsü dışında renkleri de hemem hemen her toplumda farklı anlamlar ifade etmektedir. Mesnevinin giyim unsurlarında çoğunlukla kırmızı ve mavi renkleri dikkat çekmektedir.

Tutup bir meyzer-i n̄ilī miyāna
Suya girdi vü od urdı cihāna (b.1694)

[Beline mavi peştemali tutup suya girdi ve kainata ateş vurdu.]

Başından ayağa-dek girdi ala
Ki varın yoğın ol al ile ala (b.5630)

[Baştan ayağa kadar kırmızı giyindi ki varını yoğunu o kırmızı (hile) ile alsın.]

Didiler tonı başdan ayağa al
Ger ol ise ne için eyleye âl (b.1808)

[Elbisesinin baştan ayağa kırmızı olduğunu söylediler. Eğer öyle ise neden hile yapsın.]

Tonı vü haddi gül-renk atı gül-gün
Ser ü tâcı hümâyün bahtı meymün (b.2629)

[Giysisi ve yanağı gül renkli; atı gül renkli/Gülgün; başı saadetli, tacı padişahlığa ait ve bahtı uğurlu.]

Yine bu hususta sabah vakti, bir kainat gelini olarak tasvir edilmiştir. Bu gelin, elini çeşitli renklerle boyamakta ve başına daha sonra yüzünün beyazlığı ile nurlanacak kırmızı bir duvak örtmektedir.

Meger bir şubh kim âlem gelini
Boyar yüz reng ü âl ile elini
Bürür gerçi başına al tuvağı
Kılur nûrânî anı yüzi ağı (b.6386-87)

[Bir sabah, meğer kainatın gelini, yüz renk ve hile ile elini boyar. Başına kırmızı duvağı bürüse de yüzünün beyazlığı, onu nurlandırır.]

Hülasa Hüsrev ü Şîrîn'de giyim kuşam ve süslenmeye dair unsurların, klasik Türk şiirinin genel temayülü kapsamında olduğu görülmüştür. Ancak bunların,-mesnevinin konusu ve karakterlerinden olsa gerek- daha çok toplumun üst kesimine yönelik olduğu belirlenmiştir. Mesnevide en çok rastlanan unsurlar; kabâ, külâh/küle, nikâb, taç ve amberdir. Bu unsurlar, daha çok altın sarısı, al/kırmızı (lal rengi, gül rengi) ve mavi renkleri ile zerrîn, la'lîn cevherî, mülemma ve murassa gibi sıfatlarla nitelendirilmiştir. Mesnevide dâmen-etek; burka-nikâb; pîrâhen-pîrehe-gönlek; yüzük-nigîn-engüşter-engüşterî; mâ-verd-gül-âb; sürme-kuhl-tûtîyâ gibi unsurların, farklı yazılışlarla aynı unsuru ifade ettiği tespit edilmiştir. Mesnevide belirlenen ve 3 alt başlık halinde tasnif edilen giyim kuşam ve süslenme unsurları şöyledir:

3.1. Kıyafet ve Giyim Aksesuarları

Abâ (kaba ve kalın yünlü kumaştan yapılan, önü açık, yakasız uzun ve bol üst elbisesi: b.507, âl-i abâ-544, ehl-i abâ-4742); **âsitîn/astîn** (esvap

kolu: b.6176, 6266); **bend** (b.1064-65, 1692, 2627, 2644, 4155, billûr-6569); **burka'/bürka'** (kadınların yüzlerini gizlemek için kullandıkları örtü, peçe, nikap: b.1064-65, 4741, 5961); **cebe** (çevşen, zırh: b.2242); **cevşen** (zırh: b.2298-nûrânî, 3485, 3684, 5154, demür-5924); **cübbe** (elbise üstüne giyilen, bedeni uzun ve bol, yenleri geniş, düğmesiz giyecek: b.1133, 2887, 2974, 3047, 4042, 5700); **dâmen** (etek: b.2730, 3305, 4575); **engüşter** (yüzük: b.871-zer-nigin); **engüşterî** (yüzük: b.1492); **etek** (b.3359); **gönlek** (gömlek: b.4384, tumâ-4215); **gûşvâre** (küpe: b.1560); **güher** (inci küpe: b.1559); **halhâl** (b. 870, 1338, 1405, cevahirden-6475); **hamâ'il** (sağ omuzdan sol kalçaya kadar uzanıp ucuna kılıç takılan kayış veya sancak askı bağı: b.639, , 6570, zerrîn-6096); **hâtem** (yüzük, üzerinde mühür bulunan yüzük: b.157, 641, 675, 707, 1448); **hırka** (özellikle elbise üstüne giyilen, ceket boyunda, yün veya pamukludan yapılmış, önden açık, kollu giyecek: b.63, 688, 5295); **hil'at** (padişahlar ve vezirler tarafından birine iltifat veya mükâfat olarak giydirilen, kürklü veya işlemeli kıymetli kaftan: b.485, ağır-1945, 2284, şâhâne-2436, matem-zeyl-59, husrevâne-5105); **kabâ** (üste giyilen elbise, önü dâima açık duran kaftan, cüppe: b.507, 544, 1142, 1562, 1043, 1416, 1692, zerrîn-4098, nurdan-4742, 4900, 6478, 6548, Türkî-1557); **kefen** (gömülmeden önce ölünün sarıldığı beyaz bez, kefin: b.920, 3159, 4883, 6143, 6662); **kemer** (b.211, 1692, 4099, 4155, lalîn-4098, zer-5515, zerrîn-5570); **meyzer** (peştamal: b.4884, nîlî-1694); **nikâb** (yüz örtüsü, peçe: b.1343, 1359, 2626, 2777, 3085, 5292, 5622, 5889, 6143); **nitâk** (kemer, kuşak: b.4817); **nigîn** (yüzük: b.1041, 6266); **pîrehen** (gömlek: b.4383); **pîrâhen** (gömlek: b.6268, zeyl-58); **ser-bend** (baş bağı: b.5169-şâhî); **tuvak** (duvak: b.6387); **yüzük** (b.1444, 1501, 4591, 6779); **zunnâr** (keşişlerin çıplak bedenleri üzerine bağladıkları kıldan yapılmış kaba, sert kuşak: b.1148); **zirih** (zırh: b.856, 2061-62, 2297-98, 3353, 5904).

3.2. Başlıklar (Serpuşlar)

Börk (kadife, çuha, keçe ve özellikle hayvan postundan yapılmış kürksüz başlık: b.1558, 1562, 1752, 2176, 2242, Türkâne-2776); **destâr** (sarık, tülbent: b.4127); **efser** (b.486, 637, 700, 1754, 2106, 2036, 3495); **ışık** (miğfer: b.2242, 2333); **külâh/küleh** (askerler ve her tabakadan halk tarafından asırlar boyunca giyilmiş olan, genellikle tepesi sivri, dikişsiz, tek parça keçeden baş giyeceği: b.950, 1534, 1562, 3835, devlet külâhı-6338;

zerrîn külâhu-6500; 1503,1558, 1562, 1890, 1980, 2403, 3984, 4176, 4798, 5004, 5014, 5169, 5613, 5912, 5961, 5983, 6048, 1447, 3985, 4741); **ser-pûş** (başlık: b.5892); **tâc** (b. 1447, 4359, -1 cevherî-b.871, -1 murassa'-985, 5563, -1 gürcüvânî-1557, -1 zerd-1696, 2314, gevherî-2089; 1- zer-6388, -1 padşâhî-4797, 6204 (...)).

3.3. Süslenmeyle İlgili Unsurlar

Itr (güzel koku: b.6448); **kuhl** (sürme: b.2180, 3981, 4366); **mâ-verd** (gülsuyu: 1871); **tûtiyâ/tûtyâ** (sürme taşının göze sürülen tozu: b.508, 1450, 4786, 6224, 6263); **sürme** (b.52, 1062, 4408); **gül-âb** (gül suyu: b.1871, 3170, 4964, 5523, 5557, 5825, 6448); **kınâ** (b.5767), **anber** (amber: b.1433, 2399, 2641, 2873, 4899, 4964, 5323, 6010, 6654); **müşk** (misk: b.1190, 1871, 2399, 3376, 3858, 4964, 5294, 5319, 5842, 6654).

4. Eşyalar (Araç-Gereçler)

İnsanların mutfak, ev, eğlence, savaş vb. günlük yaşamlarının her an ve mekânında büyüklü küçüklü kullandıkları hemen hemen bütün araç gereçler, klasik Türk şiirinde yer bulmuştur. Hüsrev ü Şîrîn'de de bu hususla alakalı oldukça fazla unsur mevcuttur. Mesnevideki eşyalar, gerçek vasıfları ile teşbih unsuru olarak kullanılmıştır. Ayrıca mesnevide eşyaların genellikle atlas, altın, zer, zerrin, akîkîn, gümüş, gevher, mücevher, ağır gibi kıymet ifade eden sıfatlarla nitelendiği görülmüştür. Genel adlandırma olarak âlet veya âlât (aletler) ifadesi, mesnevide birçok beyitte görülmektedir. Bunlardan bazıları şöyledir:

Buyurdı on biñ at ser-cümle tâzî
Muraşsa' âleti vü tabl-bâzı (b.6474)

[(Üzenği, eyer vs.) aleti ve davulu mücevherle süslenmiş, hepsi Arap atı olan on bin at bağışladı.]

Devenüñ kâtıruñ yüküne taḥsîn
Ki cevherden ḳamu âlâti zerrîn (b.6479)

[Devesinin, katırının mücevherden yüküne aferin bütün aletleri, altından yapılmış.]

Bağışlar idi ol h̄'ân-ı 'azîmi
Her âlâtı zer ü tennûrî sîmi (b.6455)

[Her bir eşyası altın ve tandırı gümüş (olanı), o hayret uyandırıcı, görkemli sofrayı bağışlar.]

Bahsedildiği üzere aşağıdaki beyitlerde de licâm (dizgin), câm (kadeh), mîl (sürme çubuğu), sürme-dân (sürme kabı), ayag (kadeh), kufl (kilit) ve dürc (mücevher kutusu), benzer sıfatlarla nitelendirilmiştir.

Sen ol zerrîn licâm u cevherî câm
Ki Çobîn merkeb oldı gine Behrâm (b.4111)

[Sen, o altından yapılmış dizgin ve değerli taşlarla işlenmiş kadeh(sin). Behrâm yine Çobin (ağaçtan yapılmış) eşek (binek) oldu.]

'Akîkîn mîli sîmîn sürme-dâna
Çü girdi çekdi cevher 'ayn-i câna (b.6589)

[Akik sürme çubuğu, gümüş sürme hokkasına sokarak can gözüne cevher (sürme) çekti.]

Gümüş bileklüler altun ayağı
Sürüp devr itdiler la'lîn tudağı (b.2970)

[Gümüş bilekliler (gümüş bilekli güzeller), altın kadehi uzatarak lal rengi dudağı devrettiler.]

Çoyup gevherlerini hâzin-i Çîn
Zümürüd dürce urdı kufl-ı zerrîn (b.1553)

[Çin hazinedarı, mücevherlerini zümrüt mücevher kutusuna koyup (ona) altından yapılmış kilit vurdu.]

Bununla birlikte mesnevide nal ve üzengi (rikâb)'nin şekil itibariyle ayla ilişkilendirildiği görülmektedir.

Rikâbını güneş dūşında saklar
Ay atı na'lini gūşında saklar (b.631)

[Üzengisini, güneş omzunda saklar (taşır); ay da atının nalını, kulağında saklar (kulağına takar).]

Örü turdı didi iy şâh-ı 'âlem
Rikâbuñ küşesidür mâh-ı 'âlem (b.5281)

[Ey kâinatın hükümdarı, ayağa kalktı kâinatın ayı, üzengisinin köşesidir dedi.]

Ayrıca mesnevîde minkal (mangal) kelimesi ile kullanılan ve anlamı tam olarak tespit edilemeyen ancak maşa; köz veya kor gibi bir manayı karşıladığı düşünülen “makreş” kelimesi dikkat çekmektedir:

Şitâ kalbiydi ya'nî vaqt-ı âteş
Konulmuş minkal-ı zer la'l maqreş (b.2004)

[Kış ortasıydı yani ateş zamanıydı. Altın mangal; lal maşa/lal renkli köz-kor konulmuş(tu).]

Son olarak mesnevîde **miskâl** (daha çok altın, gümüş, inci gibi kıymetli maden ve mücevherleri tartmakta kullanılan, yaklaşık 4.5 grama denk olan bir ağırlık ölçüsü), **rıtl** (130 dirhem ağırlığında arpa veya buğday alan bir ölçek) ve **arşın** (uzunluğu arşın birimine göre ölçen demirden, çelikten, tahtadan âlet) gibi uzunluk ölçü ve aletlerinin yer aldığı görülmektedir.

Degül mişkâl ile rıtl ile her gün
Saçarlar ol kebâba eyleyüp un (b.6452)

[Miskal ile değıl her gün rıtl ile un ederek o kebaba saçarlar.]

Virürlerdi revân bir bedre altun
Ki biñ mişkâl olurdu olsa mevzûn (b.4206)

[Derhal tam bir altın verirlerdi ki tartılsa (o) bin miskal gelirdi.]

Ecel derzisi tonlar biçmiş ol gün
Kılıç sındı oğ igne süñü arşun (b.2332)

[O gün ecel tarzisi, elbiseler biçmiş. Kılıç makas, ok iğne ve süngü arşın (olmuştur).]

Mesnevîde tespit edilen eşyalar; mutfak araç-gereçleri, ev araç-gereçleri, günlük yaşama dair eşyalar, savaş aletleri, atla ilgili eşyalar, nalburiye ve hırdavat, müzik aletleri, süs-süslenme eşyaları, tarımla ilgili aletler ve yazı malzemeleri olmak üzere 10 alt başlıkta tasnif edilmiştir. Başlıklardan hareketle mesnevîde sosyal hayatın her alanına ait eşyanın yer aldığı ve başlıklar altında yer alan eşyaların oranına bakıldığında ise dış mekânâ ait eşyaların sayıca fazla olduğu görülmektedir. Bu unsurlar, altın, gümüş, gevher gibi kıymet arz eden sıfatların yanında siyahî, heft-reng, atlas gibi çeşitli vasıflarını vurgulayan sıfatlarla da nitelenmiştir. Mesnevîdeki eşyalar şu şekildedir:

4.1. Mutfak Araç-Gereçleri

Âbgîne (kadeh; sürahi: b.712); **ayag** (ayaklı büyük içki kadehi veya altta zemine oturacak çemberli veya aşağı doğru genişleyen konik tabanı olan tas veya çanak: b.2186; zerrîn-2878; altun-2970; gevher-3274); **bardak** (b.4256); **bıçak** (b.4699); **câm** (kadeh: câm-ı mücevher-880, zerrîn câm-zeyl-71, câm-ı la'lîn-3298; câm-ı cevher-3452, câm-ı la'l-3460; câm-ı cevherî-4111, câm-ı erguvânî-6517); **dîg** (çömlek: b.5962); **hum** (küp: b.3970, 6298); **kûze** (testi: b.52, 66, 3590, 6137, kûze-i amrûd-298); **küp** (b.5090); **peymâne** (büyük içki kadehi: b.3054, zer-6098); **ritl-ı girân** (ağzına kadar dolu, ağır kadeh: b.3276); **sâgar** (içki kadehi: b.1303, 1207, 3057, 4801, 6084, 6571); **sürâhî** (b.3293, 6297); **şîşe** (b.3288-92, 3982, 4614, 4774, 5825, 5928); **tabak** (b.2951, 3186, 5555); **tâbe** (tava: b.4621); **tâs** (içine su, sulu şeyler ve çeşitli maddeler konan, mâdenden, ayaksız, derince, yayvan kap: b.51, 2335); **zücâce** (sırça, cam şîşe: b.5476).

4.2. Ev Araç-Gereçleri

Bisât (kilim, yaygı: b.276, 280, 847, 879, 4154, bisât-ı heft-reng-882, bisât-ı cevherî-5608); **biz** (bez-halı, keten kumaş: b.1866-ağır/kıymetli, 2365); **cârûb** (süpürge: b.188-89); **çirâg** (b.6072, 6274, 6321, 6628); **ferş** (kilim, halı, yaygı vb. yere döşenen şey: b.1682, ferş-i dîbâ-5587, ferş-i mînâ-1266, 251); **gilîm** (yünden dokunmuş kaba yer örtüsü; kilim: b.4136, 4194); **iğne** (b.2332, 2365, 5518); **iplik** (b.5410); **kandîl** (b.892, 5470, 5756); **kilîm** (b.5902); **köseğü** (ocağı karıştırmaya yarayan demir araç veya maşa/ocak karıştırmak için kullanılan ucu yanmış sopa: b.5130); **mısbâh** (kandil: b.4476); **micmer** (içinde tütsü yakılan kap, tütsü kabı: b.4714, 5348, 6100); **minkal** (mangal: b.2004-zer, 6449-gümüş); **mûm** (b.416, 4582, 4591); **sındı** (makas: b.2332); **süpürge** (b.5130).

4.3. Günlük Yaşama Dair Eşyalar

Alaçık (çadır: b.5927); **asâ** (b.60, 2181); **bâd-bân** (yelken: b.6380-altun); **bârgâh** (sultan çadırı, otağ: b.6092); **büngâh** (keçe çadır, büyük bir kimsenin çadırı: b.4112); **çâder** (çadır: b.4215, 5539); **çetr** (gölgelik, güneşlik: b.847, 2911, 5373-çetr-i siyâhî; 5491, 5538-çetr-i zerrîn; 5510, 3707-çetr-

i hümâyûn); **çığ** (kamuştan ip ile örülen hasır, çit: b.5927); **çıkırık** (iğın daha çok ve hızlı dönmesini sağlayacak şekilde elle çevrilir bir kol, bu kola bağlı geniş bir silindir ve bu silindir ile iğ arasında dönme hareketini sağlayan kayıştan ibaret bir iplik bükme aracı: b.2427); **direfş** (bayrak, sancak: b.5514); **enbân** (heybe: b.2374, 2375); **hargâh** (büyük çadır: b.1974, 5693, 5977, 6040, 6068, 6189, 6333, 6487, 6887); **hayme** (çadır: b.273, 1974, 1991, 3113, 4631, 6487); **kabza** (b.2312, 3772); **kîse** (kese: b.2880-81, 6379); **külhan** (hamamların altına yerleştirilen büyük ocak: b. 2383, 2582); **kürsî** (oturulacak yüksekçe yer, taht: b.2276, 5616, 6438, 6442, altun-1976, 4304, zerrîn ü sîmîn-2962, zerrîn murassa-5609, mücevher-4093, kürsî-i 'âc-2089, kürsî-i zer-6437); **mahmil** (tahtrevan: b.1921, 1990, 3930); **nat** (örtü, bez: b.1636); **otağ** (hükümdarlara ve diğer yüksek dereceli görevlilere ait kenarları etekli, geniş, yüksek ve süslü çadır: b.2033, 2860, 3087, 6070, 6112-13); **pergâr** (pergel: b.453, 2055, 2551, 3896, 6035, 6776); **resen** (ip: b.6143); **rîsmân** (ip, halat: b.5411, 6536); **sâye-bân** (gölgelik, güneşlik: b.2276, 2910, 2986, 6093, atlas-5607); **serâ-perde** (çadır kapısına asılan büyük, kalın perde: b.6094); **suturlâb** (usturlap: b.3708, 3787); **tesbîh** (b.4884); **terâzû** (terazi: b.2136, 4134, 4623); **tınâb** (çadırı kazığa bağlayan ip: b.273, 4631); **yelken** (b.6085); **zenbil** (hasırdan veya hurma liflerinden örülmüş kulplu torba: b.5075); **zencîr** (b.920, 1079, 1545, 1744-45, 3753, 4125, 4461-zer, 6149).

4.4. Savaş Aletleri

Çînî (pişmiş kilden yapılan, üstü sırlı ve süslü (eşya): b.2365); **çomak** (eskiden savaşlarda kullanılan, baş kısmı yuvarlak ve ağır sopa: b.5516); **deşne** (hançer: b.4456); **felâhan** (taş atmaya yarayan alet: b.56); **gürz** (b.2331,2342, 2346, 3700, 4585); **hadeng** (ok: b.875, 1670, 2735, 3268, 3354, 6552); **hançer** (b.214, 645, 3544, 5765); **kalkan** (b.1095, 2297-çînî, 2364, 3643); **kavs** (yay: b.2362); **kemân** (yay: b.2751, 2989, 3579, 3699, 4367, 6278...1557-kemân-ı çâcî, 2175-çâcî kemân); **kemend** (b.876,1342, 2627, 3497, 3698, 5161); **kılıç** (b.510, 639, 1647, 2346, 4123, 5518...); **kiriş** (ok yayının iki ucu arasına gerilen esnek bağ: b.2751, 2331, 2359); **kîş** (ok mahfazası, sadakı: b.2774, 5152); **kûs** (kös: b.1990, 2320, 3686, 3771, 5382, kûs-ı harbî-2313); **mancınık** (b.409); **nâvek** (ok: b.3090, 5625); **nîze** (mızrak: b.663, 856, 2181, 2298, 2329, 2831, 6034); **oh** (ok: b.5254); **ok** (b.1573,

1669, 1820, 2359, 2520, 2988, 3185, 6336); **sünü** (süngü, mızrak: b.2315, 2332, 2344, 3694, 3697, 3780, 5516, 5914); **şast** (zihgir; sağ elin başparmağına takılan atış yüzüğü: b.2312); **şimşîr/şemşir** (kılıç: b.1068, 1423, 2527, 2830, 2835, 3696, 3768, 4693, 6258, 6768); **tabl** (davul: b.515, 3731, 4194, 4630); **teber** (balta şeklinde savunma silahı: b.5658, 5791, 5986); **terkeş** (ok çantası: b.2775); **tîg** (kılıç: 645, 663, 920, 935, 1154, 2031, 2343, 2528, 2581, 3147, 3486, 3544, 3552, 4291, 6278, -i hindî-b.2298, 2343, 3792; 3150-bürrân); **tîr** (ok: 1095, 1557, 1670, 1673, 2330, 2337, 2364, 2782, 3147, 3185, 3314, 3544, 3699...); **yay** (b.802, 2988, 3185, 2312, 1573, 1669, 2359, 2520, 2988, 3185, 5791, 6336).

4.5. Atla İlgili Eşyalar

Bergüstüvân (savaşlarda atlara giydirilen zırh: b.3283); **çul** (hayvanların üzerine konan kıl, kenevir veya yünden yapılmış örtü: b.1079-atlas); **dizgin** (b.1429, 1572, 1642); **efsâr** (yular: b.637); **licâm** (atın ağzına vurulan gem: b.1546; 4111-licâm-ı zerrîn); **na'l** (nal: b.631,650, 1515, 1767, 5147, 5530, gümüş-5526, zerrîn-1490, 3706); **rikâb** (üzengi: b.631, 1429, 1572, 5281); **tabl-bâz** (Eyerin sağ kaşına asılan, avda doğan ve diğer avcı kuşları çağırmak, daha sonra da askerin toplanması ve düşmanı ürkütmek gibi maksatlar için kullanılan, alt tarafı kısa bir dümbelek biçiminde, elle çalınır bir nevi davul: b.6474); **üzengü/i** (b.1306, 2360, 3516); **zîn** (eyer: b.1429, 1744, 3283, 4736).

4.6. Nalburiye ve Hırdavat

Balta (b.5173); **kilîd** (anahtar: b.3961, 6007), **kufil** (kilit: b.4308, yâkût-6585, zerrîn-1553); **külüng** (taşçı kazması: b.4291, 4585, 4622, 4624, 4627, 4724, 4863, 4874, 4905, 4934, 4936); **lenger** (gemi demiri: b.208, 6085); **miftâh** (anahtar: b.35, 2525, 5428); **mıknatıs** (b.4267); **mîh** (civi: b.5379, 6530, 5526); **tîg** (demirci ve tesviyecilerin delikleri büyötmek için kullandıkları sivri uçlu çelik alet: 4611, 4625, 4722, 4622-pûlâd); **tîşe** (nacak, külünk: b.4290, 4296-97, 4611, 4722, 4863, 4932, 5701).

4.7. Müzik Aletleri

Çeng (b.788, 900, 2249, 2255, 2293, 3014, 3015, 3019, 3131, 3182, 3221, 5143, 6104, 6271...); **def** (yuvarlak bir tahta kasağın çoğunlukla bir tarafına deri gerilerek parmakla çalınan vurmalı çalgı; tef: b.3211); **kopuz** (b.3212); **nây/ney** (b.2234, 2993, 3014, 5143...); **nefir** (boru şeklindeki nefesli mûsikî âleti: b.3771, 5507); rebâb (sap kısmının ucunda Hindistan cevizinden yapılmış basık, yuvarlak, küçük bir kasesi bulunan, dize veya bir yere dayanarak çalınan saz: b.3210); **turnâ** (zurna: b.3644); **şestâ** (yerini daha sonra tambura bırakan altı telli eski bir saz, şestâr: b.3211); **ud** (b.788, 2976, 2993, 3028, 3118, 6110...).

4.8. Süs-Süslenme Eşyaları

Âyîne (ayna: b.2638, 4789, 5789, 5565-66, 6005, 6230...); **dürc/dürce** (kutu, mücevher kutusu: b.299, 909, 2011, 5099, 6384; 2063-i mercân...); **gözü** (ayna: b.162, 4013, 5560, 5786); **mîl** (göze sürme çekmekte kullanılan, kemik ya da fildişinden yapılmış ince uzun çubuk: b.2180, -i akîkîn-b.6589); **sürme-dân** (b.2181, la'lîn-2875, sîmîn-6589); **şâne** (tarak: b.1267, 1782).

4.9. Tarımla İlgili Aletler

Dâs (orak: b.1523-dâs-ı zerrîn); **galbîr** (kalbur: b.3956, 5220); **saban** (b.6421); **tırmık** (b.1662).

4.10. Yazı Malzemeleri

Hâme (kalem: b.26, 40, 2184, 3508, 4296, 4965...); **hokka** (b.709, 2874, zeyl-97); **kalem** (b.855, 1045, 1177, 3001...); **mühr** (mühür: b.1179, 1456, 2063, 5002, 6085); **mühre** (kâğıtları cilâlamak, parlak, pürüzsüz ve kolay yazılır duruma getirmek için kullanılan, billûr veya istiridye kabuğundan yapılmış yuvarlak âlet: b.1636).

5. Yeme-İçme

Beslenme, insanların yaşamlarını idame ettirmede gerekli olan zorunlu ihtiyaçlardandır. Beslenme veya yeme içme kültürü ise yaşanan

coğrafyanın iklim şartları ve bu iklim şartlarında yetişen ürünler ve yaşayan canlılar; halkın yaşam şekli, damak tadı, inançları, diğer kültürlerle etkileşimi vb. etmenlere bağlı olarak coğrafyadan coğrafyaya, toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Türk mutfak kültürü gerek hüküm sürülen coğrafyanın elverişliliği gerekse diğer kültürlerle olan etkileşimler sayesinde dünyanın en önemli mutfakları arasında yer almıştır. Günlük yaşamın vazgeçilmezlerinden olan yeme içme unsurları, ortaya konulan edebî eserlerde de büyük oranda yer bulmuştur. Klasik Türk edebiyatında da yeme içmeyle ilgili hem mensur hem de manzum eserlerde çok detaylı malzemeler bulunmaktadır.

Hüsrev ü Şîrîn'in 3688-95 numaralı beyitlerinde kanlı ve dehşetli bir savaş meydanı, bir sofraya ve sofradaki çeşitli unsurlarla şu şekilde tasvir edilmiştir:

İrişdüginde leşker anda mihman
 Meger dest-i ecel dökmiş idi h'ân
 Sanasın bişdi summâkiyye ol dem
 Velîkin suyu kıandan eti âdem
 Müheyyâ oldu türşî çehrelerden
 Dökülür acılı aş zehrelerden
 Görürler cengi helvâ gibi erler
 Muħanneşler kılur biryân cigerler
 Bişer ol deñlü aşlar et ü kıandan
 Ki her kim tatdı ise toydı cāndan
 Degül kim ol ta'âmı yidi herkes
 Ki buldı tu'me mūr u mār u kerkes
 Sünü ok ħidmet eyler ya'ni ħayre
 Üleşdürür nevāle vahş u tayre
 Mey-i gül-gün pür olup şahn-ı meydān
 Kıadeh-veş kelleler olmuşdı gerdan

[Ordu, oraya misafir olarak ulaştığında meğer ecel eli sofraya sermişti. O an sanki sumakiye pişti; fakat suyu kıandan eti insandandı. Suratlardan turşu hazır oldu (ekşilik sadır oldu). Safralardan acılı aş döküldü. Yiğitler, savaşı helva gibi görürler; korkaklar ise ciğerlerini yakarlar. Et ve kıandan o kadar aşlar pişer ki hangi kişi ondan tattıysa candan doydı. O yemeği (aşı) herkes yiyip bitirmedi. Akbaba, yılan ve karınca da ondan azıklandı. Süngü ve ok, kuş ve

hayvana azık taksim eder yani hayra hizmet eder. Meydanın ortası, gül renkli (kırmızı) şarap ile dolup kelleler kadeh gibi devretmişti.]

Hân (sofra) ve hân dökmek (sofra kurmak, açmak) ifadelerinin kullanıldığı bu tasvirin yanında mesnevide “Şıfat-ı Hân-ı Zerrîn-i Husrev” başlığıyla yer alan bir bölümde (b.6443-6472) sofrta kelimesinin de zikredildiği mübalağalı bir anlatım yapılmıştır:

İdüp şofra zemîn ü āsmānı
Şerādan tā şüreyyā dökdi hânı
Ne kim var baħr ü berde murğ u māhî
Müheyā idi ol hânānda kemāhî (b.6443-44)

[Yeri göğü sofrta haline getirip yeryüzünden Ülker yıldızına kadar sofrta kurdu. O sofrada, karada ve denizde kuş ve balık ne varsa tam manasıyla hazırlanmıştı.]

Bunlara ilave olarak mesnevide “seher sofrası” (b.3511), “hân-ı vasl” (b.3512), “hân-ı âzîm” (6455) ve “hân-sâlâr” (b.5056) gibi bazı ifadelere de rastlanmaktadır.

Mesnevide yeme içme hususunda genel olarak “yiyecek, azık, rızık ve erzak” anlamlarına karşılık gelen (bk. Ayverdi 2011) **rızık** (b.3198, 3383, 3511, 4752, 5941-42); **zâd** (b.591, 2897, 6629) ve **zevâde** kelimeleri kullanılmıştır.

Viresin ü alasin eyü adı
Düzesin âhîret yolına zâdı (b.559)

[...veresin ve iyi adı alasin. Ahiret yolu için azık oluşturasın.]

Yığarsañ yir ü gök tolu zevâde
Naşîb olmaya rızkuñdan ziyâde
V’eger bir etmege olınsa muhtâc
Dükenmeyince rızķ olmaz kişi ac (b.3989-90)

[Yer ve gök dolusunca erzak yığarsın ancak rızkıñdan fazlası nâsip olmaz. Ve eğer bir ekmeğe muhtaç olınsa rızķı tükenmeyince kişi aç kalmaz.]

Yine aynı şekilde mesnevide “yaşamak için gerekli, yaşamaya yetecek kadar rızık, yiyecek ve içecekler” anlamında (bk. Ayverdi 2011); **nevâle** (b.2203, 3694, 5056), **kût** (b.1250, 1339, 4308, 4837, 5038) ve **kifâf** ifadeleri bulunmaktadır.

Bu h̄ āndan kim baña kılduñ havāle
İlet bir loğma aña dañı nevāle (b.1107)

[Bu yemekten bana yolladın. Bir lokma azık da ona gönder.]

Gerekdür hikmet ü şer' ü belāgat
Kifāf ü sıhhat ü emn ü ferāgat (b.586)

[Hikmet, şeriat ve belagat; yaşamaya yetecek kadar rızık, sıhhat, emniyet ve feragat gereklidir.]

Bununla birlikte mesnevide “yemek, yiyecek ve aş” manalarına gelen **aş** ve **ta'âm** (b.3197, 3693, 6459), genel adlandırma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Görür bu devr-i pür-gam dehr-i pür-kaħr
Kılupdur nüşini nîş aşını zehr (b.3958)

[Bu gam dolu zamanın ve kahır dolu devrin tatlısını da aşını da zehir ettiğini görür.]

Ṭa'āmı yir ü zerrīn götürürdi
Gerek gider gerekse otururdu (b.6462)

[Yemeği yer ve altından (olan şeyi) yapılmış götürürdü. İster gider isterse oturmaya devam ederdi.]

Yine mesnevide meyve için **yemiş** (b.1203, 1728, 1734, 3168, 3200, 3341, 3344, 3422, 5923, 6184, 6578, 6856), **mîve** (b.943), **meyve**, **bâr** (b.6850, zeyl-81) ve **semer** (b.497, 6930) ifadelerinin yer aldığı görülmektedir.

Ne var maħbûb ise her laħze maṭlûb
Yimişlerde olur tervende merğûb (b.3163)

[Sevgili her an arzulanıyorsa bunda şaşılacak ne var. Meyvelerin turfanda olanı makbuldür.]

Behiştî meyveler h̄azır irişmiş
Budaklar birbirine el virişmiş (b.5797)

[Cennet meyveleri, hazır olgunlaşmış. Dallar birbirine el ele yapışmış.]

Bir ağaçdur cihān bāğında ol h̄ān
Ki bergi 'adl oldı bārı iħsān (b.zeyl-81)

[O sultan, cihan bağında yaprağı adalet; meyvesi ihsan olan bir ağaçtır.]

Yeme içmeyle ilgili genel adlandırmalardan mesnevîde belirlenen son ifadeler ise **nukl**¹⁵ (meze, çerez); şeker kelimeleriyle beraber kullanılan, “meze olarak yeme; meze yeme” anlamına karşılık gelen **tenakkul**¹⁶ ve **tenâvül**¹⁷ (yeme içme)’dür.

Nice eyleyem ağuya tahammül
Şeker nuklından idelüm tenakkül (b.5338)

[Zehre/ıstıraba nasıl tahammül edeyim? Şeker mezesinden meze yiyelim.]

Yeme içmeye dair birçok unsurun tespit edildiği Hüsrev ü Şîrîn’de yiyecek ve içeceklerle alakalı birçok inanış, uygulama ve teşbih de göze çarpmaktadır. Bunlardan birkaçı, klasik Türk şiirinde çokça ele alınan, Hz. Mûsâ kıssasında (Bakara 2/57; A’râf 7/160; Tâ-hâ 20/80) geçtiği üzere Tih sahrasında Allah tarafından “menn” adlı kudret helvası ile birlikte İsrâiloğulları’na indirildiği bildirilen “selvâ” yani bildircina benzer kuş eti (Ayverdi 2011: 1080) ve Hz. Âdem kıssasından hareketle eşi Hz. Havva ile cennetten kovulmalarına sebep olduğuna inanılan “buğday”¹⁸ veya “dâne”dir.

Egerçi h̄ ʿânı ola pür-menn ü selvâ
Olur şerbet ilerü sonra helvâ (b.3424)

[Gerçi sofrası kudret helvası ve bildircin eti ile dolu olsa da önce şerbet sonra helva olur (yenir).]

Çü yimedük bu bâğ içinde buğday
Niçün Âdem bigidür işümüz vây (b.5798)

[Nitekim bu bağda buğday yemedik. Niçin hâlimiz Âdem gibidir eyvah!]

Hem hırmen-i şefâ’atüññ hışe-çînidür
Âdem ki dâne hırşî ile eyledi haṭâ (b.517)

[Hem şefaatharmanının başak toplayıcısıdır. Âdem, dane hırsıyla hata yaptı.]

¹⁵ İlgili örnekler için bk.: b.1197, 5338, 5341, 5621, 6779, nukl-ı ter-3155, nukl-ı mestân-5673, 6477.

¹⁶ İlgili diğer beyitler için bk.: b.3299, 6577.

¹⁷ İlgili beyit için bk.: 3299.

¹⁸ İlgili diğer örnek için bk.: b.2215.

Ayın şekli itibariyle küliçe (kurabiye, çörek)'ye benzetilmesi ise mesnevide yeme içme unsurlarıyla yapılan teşbihlere bir örnek teşkil etmektedir. Burada gökyüzü bir tandıra ve ay da o tandırda pişip kesilen bir küliçeye benzetilmiştir.

Kesdün küliçe-i mehi tennür-ı çerhda
Çün h̄ ân-ı mu'cizātuña germ oldı iştihā (b.523)

[Gökyüzü tandırında ayın kurabiyesini kestiğin için mucizelerinin sofrasında iştah kabardı.]

Bayramlarda çeşitli tatlıların yapılması, günümüzde de varlığını koruyan bir uygulamadır. Mesnevide yer alan

Öküşdür rüzeyem rüz-ı saīde
K'irem Şîrîn ile helvā-yı īde (b.4457)

[Çoktur (çok zamandır) mübarek güne (gün için) orucum ki Şîrîn ile bayram helvasına ulaşayım.] mısralarında Ramazan bayramına ima ile bayram helvasından söz edilmiştir.

İnsanların ihtiyaç duyduğu günlük temel gıdalardan olan tuz ve ekme, eski zamanlarda elde edilmesi zahmetli ve temini kısıtlı olduğu için maddi olarak çok kıymetliydi. Muhtemelen bu sebeple birçok toplum tarafından mukaddes sayılan tuz ve ekmele ilgili uzun asırlardır birçok inanış, uygulama ve söz ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri, "tuz ve ekme hakkı; tuz ekme hakkı; nân u nemek hakkı" şeklinde kullanılagelen ve "iyilikleri görülen, sofrasında yemek yenen kimselere olan vefâ borcu, duyulan minnet ve şükran" (Ayverdi 2011: 1274) anlamına karşılık gelen deyimdir. Bu deyim, aynı sofrada bu iki gıdayı paylaşan kişilerin, bunların hakkı için birbirlerine kötülük yapmayacağı ve birbirlerinin dostu olduklarını belirten ve "nân u nemek hakkına; tuz ve ekme hakkı için" şeklinde "Allah hakkı için" gibi bir tür yemin sözü mahiyetindedir (Samakçı 2007: 190-197). Mesnevide bu deyim şu şekilde yer almaktadır:

Gözetmez haqqına nân ü nemekden
Hemîn cān acısı kalur emekden (b.5140)

[Tuz ve ekmeten hakkına gözetmez. Her zaman bu şekilde emekten (geriye) can acısı kalır.]

Geçmişten günümüze yeme içme alışkanlığı ve belli başlı gıdaların tüketiminin sağlığa olumlu veya olumsuz etkileri olduğu bilinmektedir.

Hüsrev ü Şîrîn'in bazı beyitlerinde de bu hususta bazı gıdalarla alakalı tavsiye veya uyarılar, dile getirilmiştir. Bunlardan birinde “*gül yaprağın-
dan yapılan macun kıvamında bir tür tatlı; gül reçeli, gülbeşeker*” (Ayverdi 2011: 444-45) olarak bilinen gül-şeker tatlısı ile ekmek ve şekerin ne zaman ve hangi sırayla yenilmesi gerektiğine ve aç iken değinilmiştir.

Şeker hālī degül tokla zarardan
Yig olur aca etmek gül-şekerden (b.3996)

[Şeker, tok iken zarardan uzak/zararsız değildir. Aç kişiye ekmek gül tatlısından daha uygundur.]

Gül-şeker, yukarıda bahsedilen niteliği dışında “gül yaprağı ve bal karışımından elde edilen, balgamı kestiği, ciğeri kuvvetlendirdiği ve yemeği hazmettirdiği düşünülen bir çeşit macun” (Özkan 2007: 545) ve aynı zamanda kuvvet şurubu (Onay 2013: 190) olarak da bilinmektedir. Hazmettirici anlamına gelen **cevâriş**, **cuvarîş** veya **güvâriş** ise çeşitli bitkisel malzemelerle yapılan, mideyi güçlendirici ve gıdaları ıslah edici bir terkiptir (Sarı ve Tuğ 2009: 17). Mesnevîde gül-şeker ve cevâriş terkinin belirtilen özelliğinin vurgulandığı şu beyit göze çarpmaktadır:

Ki gitmege elem kalb ü cigerden
Cevâriş nâfi' olur gül-şekerden (b.5763)

[Kalp ve gönülden elem gitmediği vakit/gitmezse cevâriş gülşekerden daha faydalı olur.]

Bunlara ilave olarak mesnevîde, sağlıkla ilgileri yanında hangi gıdanın hangisi ile, ne zaman ve nasıl tüketilmesi gerektiği hakkında dikkate değer bilgiler içeren bazı beyitler şöyledir:

Kişi hūmmā içinde yise helvā
Aña değmez ki yıllar çeke şafrā (b.3427)

[Kişi ateşli hastalıkta/sıtmayken helva yese ona yıllar geçse de safra uğramaz.]

Eger nâz eylesem kâsdum hemândur
Ki maḥmūra şeker yimek ziyândur (b.3351)

[Naz etsem de niyetim hemen olmasıdır (olmasından yanadır); zira mahmurun şeker yemesi zararlıdır.]

İki şîrîn ider bir yerde şafra
Hoş olur şehd ü sirke kand ü şahbâ (b.5949)

[İki tatlı bir yerde safra yapar. Bal ile sirke; şeker ile şarap hoş olur.]

Dilersin çerb ile şîrîn yiyesin
Birinden toymadın birin yiyesin (b.5746)

[Yağlı ile tatlı yemeği arzu edersin. Birinden doymadıysan diğeri yiyesin.]

Qurumuş bağ yiri tarla yigdür
Yimek irmiş yimişi terle yigdür (b.3344)

[Kurumuş bağ yeri tarla için daha uygundur. Olgun yemişi taze iken yemek daha iyidir.]

Hüsrev ü Şîrîn'de tespit edilen yemek ve tatlıların daha çok et, pirinç ve hamur gibi Türk mutfağının öne çıkan temel unsurlarından (Özkan 2007: 623) oluştuğu; aynı şekilde içeceklerde de klasik Türk şiiirinin genel temayülünden uzaklaşmadığı görülmektedir. Ayrıca mesnevideki yeme-içme tablosunun, Şeyhî'nin Divan'ındaki tabloyla (bk. Esir 2006) büyük oranda benzer olduğu tespit edilmiştir. Mesnevide yeme ve içme unsurları, daha çok gerçek anlamında veya teşbih ögesi olarak kullanılmıştır. Nemek-milh-tuz; bal-şehd-engebin; etmek-nân; elma-sîb; şîr-süt; şarap-bâde-hamr-mey; gül suyu-gül-âb-mâ-verd ifadelerinin Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmakla birlikte aynı gıdayı karşılamak suretiyle kullanıldığı tayin edilmiştir. Şehd ü şeker ve şîr ü şeker ifadelerinde olduğu üzere bazı gıdaların terkipli; kebabın da genellikle şarapla birlikte geçtiği belirlenmiştir. Mesnevide yer alan ve 7 alt başlıkta tasnif edilen yeme içme unsurları şu şekildedir:

5.1. Yiyecekler

Aş (pişirilerek hazırlanan yiyecek; yemek; aş: b.1841, 3297, 3692, 3946, 3958, 4037, 4638, 5778, 5780, şûr aş-5761, şâm aş-3734, aculu aş-3690); **biryân** (kebab: b.3691, 6450); **et** (b.4142); **et kebâbı** (b.6508); **etmek** (ekmek: b.53, 2742, 3511, 3948, 3996, 4339); **hayvan eti** (b.6460); **kebâb** (b.1197, 1840, 3210, 6452); **kebâb-ı ciğer** (b.4371); **nân** (ekmek: b.5140, 5600, zeyl-83); **selvâ** (bıldırcın eti: b.3424); **sirke** (b.2192, 5949);

sümmâkiyye (sumakiye, bir çeşit et yemeği (Argunşah ve Çakır 2018: 62): b.3689); **şiş** (b.4142); **yahni** (bol soğanla pişirilen sade ya da sebzeli kuşbaşı et yemeği: b.3952).

5.2. Tatlılar

Asîde (susam yağı, kimyon, pirinç, un, badem ve fıstıktan müteşekkil bir tatlı (Argunşah ve Çakır 2018:121-122): b.660); **bal** (b.3257, 3555, 4121, 4130); **engebîn** (bal: b.2193); **gül-şeker** (gül tatlısı, gülbeşeker: b.1079, 3396); **helvâ** (b.905, 2739, 3422-24, 3480, 3691, 4229, helvâ-yı bî-dûd 4231, 4310, helvâ-yı îd 4457, 5346); **kand** (şeker: b.657,1168, 1351, 1453, 2709, 3155, 4228, 5170, 5187, 5621, 5949);); **külüçe** (yağ ve un ile yapılan bir tür kurabiye; çörek: b.523); **menn** (kudret helvası: b.3424); **nebât** (nöbet şekeri: b.1453, 2909, 3345, 5360); **nûş** (tatlı: b.6196); **palûde** (pâlûze denen nişastalı tatlı (Argunşah ve Çakır 2018: 126): b.5341); **şehd** (bal: b.2192, 3257, 4972, 5342, 5843, 5851, 5885, 5949, 6196, 6265, 6280, 6363, zeyl 49); **şeker** (b.210, 815, 1046, 1197, 1205, 1390, 1402, 1434, 2201, 3102, 3156, 3195, 3253, 3351, 3910, 4310, 4670, 5056, 5338, 5341, 5346, 5349, 5761, 5885, 5851, 6111).

5.3 Meyve ve Sebzeler

Amrûd/Emrûd (armut: b.298); **bâdâm** (badem: b.3910); **elma** (b.6185, 6579); **funduk** (b.3002, 3909); **hurâmâ** (b.3480, 4310, 6185); **ineb** (üzüm: b.4846); **karpuz** (b.1812); **kavun** (b.6528); **koruğ/k** (olgunlaşmamış ekşi ve ham üzüm: b.890, 899, 905, 968, 3480); **koz** (ceviz: b.3822); **nâr** (b.2006, 3461-62, 4932, 4934, 4938-39, 5777, 6477, 6579); **rutab** (olgun, taze hurma: b.4231, 4312, 5170, 5923); **piste** (fıstık: b.1390, 3002); **sib** (elma: b.1434, 2006, 5776, 5872, 6848); **şeftâlu** (şeftali: b.3168, 3461, 5776, 6578, 6848); **tu-runc** (b.1434, 3461); **terre** (tere, yeşillik: b.2292).

5.4. İçecekler

Âb-ı zemzem (zemzem suyu: b.690); **ayran** (b.3432); **bâde** (şarap: b.1200, 1262, 1273, 2172, 2968, 3057, 3172, 3287, 3228, 3373, 3456, 3524, 5077,

5091, 5317, 5968, 6294, 6084, 6358, 6542, 6563); **câm-ı sâfi** (saf, katıksız şarap: b.1117); **cüllâb** (gül suyu: b.298, 1079, 3423, 3759, 3910, 4774, 6503); **gül suyu** (b.3910); **gülâb** (b.1954, 5621, 5761); **hamr** (şarap, içki: b.356, 2029, 2602, 2879, 3142, 3885, 3970, 6178, hamr-ı gül-gûn-2001, hamr-ı şîrîn-6235); **mâ-verd** (gül suyu: b.1497); **mey** (şarap: b.1233, 1237, 1325, 2709, 2990, 3026, 3142, 3275, 3290, 3292, 3304, 3861, 3891, 5701, mey-i nâb-6264, mey-i gül-gûn-1063, 3695, mey-i telh-1304, 1994, 3300, mey-i bî-gıç (saf, katıksız şarap)-3334, mey-i sâfi-6602); **mül** (şarap: b.986, 1199, 1426); **râh-ı rûh** (can şarabı: b.888); **sabûh** (sabah vakti içilen şarap: b. 888, 2090, 2858, 3093, 6576); **şarab** (b.1197, 2014, 2328, 3498, 3891, 4371, 4811, 5271, 5330, 5621, 5761, 6130, 6196, 6221, şarâb-ı ergavânî-887, 6218, şarâb-ı ünnâb-4846, şarâb-ı hoş-güvâr-1093, şarab-ı telh-2096, 6515, şarab-ı sâfi-5947; **şerbet** (b.298, 314, 864, 1108, kevser şerbeti-1684, 1854, 3156, 3159, 3162, 3253, 3396, 3422, 3424, 4779, 4813, 4913, 5050, 5308, 5761, 6178, 6503, 6557); **şîr** (süt: b.1402, 2591, 3195, 4274-75, 79-80, 82, 4310, 4312, 4323, 4325, 4351, 5330, 5965, 6265); **şîre** (şıra: b.815, 5851); **süt** (b.812, 1431, 4273, 4283, 4323-2443, 4327, 4346, 4354, 4667-69, 4671); **zemzem** (Kâbe yakınında bulunan kuyunun Müslümanlarca kutsal bilinen suyu: b.422, 4823); **zülâl** (içilmesi güzel, tatlı, latif, saf su: b.23, 96, 484, 2016, 2202, 2633, 2669, 3120, 3127, 3137, 4894, 6551, kevser zülâli-2907, zülâl-i sâf-3424, zülâl-i pâk ü sâfi-3108)

5.5. Hububatlar

Arpa (b.2212-14); **buğday** (b.2212-15, 3803, 5798); **dâne** (bazı bitkilerin yenilebilir tohumlarından her biri: b.517, 2741, 2217, 3804, zeyl 50); **ekin** (buğday, arpa vb. tahılların, tohumlarının tarlada filizlenmesinden harmana kadarki durumlarına verilen isim; buğday: b.889, 898, 904, 1523); **çine** (kuş yemi: b.2214); **g/kendüm** (buğday: b.99, 3593).

5.6. Baharatlar

Tuz (b.4131); **za'farân** (safran: b.3258); **milh** (tuz: b.5476); **nemek** (tuz: b.4221, 5140, 6508).

5.7. Yemeklik Malzeme

Un (b.3258, 6036, 6452).

6. Hayvanlar ve Hayvanlarla İlgili İnanışlar

Tabiatın temel varlıklarından olan ve büyük oranda insanlarla iç içe yaşayan hayvanlar, klasik Türk şiirinde çok sık ele alınmıştır. Hüsrev ü Şîrîn'de zikredilen hayvanlar; gerçek anlam, yaşantı ve bazı nitelikleriyle bağlantılı olarak daha çok teşbih unsuru şeklinde kullanılmakla birlikte soyut bir durumun somutlaştırılmasında veya çeşitli kıssa, efsane, inanış ile atasözü, deyim ve vecize gibi sözler içerisinde yer almıştır. Mesnevide hayvanlarla ilgili genel adlandırma olarak **hayvan**¹⁹, **kuş**²⁰, **mürg**²¹, **balık**²², **mâhî**²³ ve **semek**²⁴ kelimeleri karşımıza çıkmaktadır.

Mesnevide bu hususta yapılan teşbihlere Ferhad'a Şîrîn'in öldüğü yalanını söylemek üzere görevlendirilen ihtiyar kadının gözlerinin akbaba ve kargaya benzetildiği şu beyit örnek gösterilebilir:

Pes ol kerkesleyin gök gözlü qarı
Kara qarğalayın şer gözlü qarı (b.4889)

[Sözün kısası, o akbaba gibi mavi gözlü kadın; kara karga gibi şer gözlü kadın.]

Yine köpeğin yeryüzünde, timsahın da denizin derinliğinde yaşadığını belirten aşağıdaki beyit ise hayvanların doğal yaşam alanlarının mesnevideki ifadesine bir misaldir:

İtüñ var yir yüzinde cāy-gāhu
Nehengün kar-ı deryāda penāhu (b.4708)

[Köpeğin yeryüzünde makamı var; timsahın denizin dibinde sığınacak yeri var.]

Hayvanlarla ilgili klasik Türk şiirinde birçok inanış mevcuttur. Bunlardan mesnevide dikkat çeken bir tanesi, klasik Türk şiirinde yaygın bir

¹⁹ İlgili beyitler için bk.: b.81, 252, 302, 462, 522, 6460, 6830, 6750, 6858, 6861, 6880, 6885, 6925.

²⁰ İlgili beyitler için bk

²¹ İlgili beyitler için bk.: b.99, 504, 776, 874, 1617, 2513, 2862, 2948, 3556, 4321, 4831, 4951, 4957, 5039, 5080, 5373, 5689, 5823, 6290, 6444.

²² İlgili beyitler için bk.: b.413, 6494, 6779.

²³ İlgili beyitler için bk.: b.1009, 1824, 2081, 3556, 5038, 5243, 5373, 5689.

²⁴ İlgili beyit için bk.: b.331.

şekilde kullanılan, “yılan; ılan; mâr”ın hazinelerin koruyucusu olduğuna dair olan inanıştır. Bu inanış, mesnevide şu beyitlerde görülmektedir:

Belî her gizlü gencüñ mârî vardur
Ne yirde gül biterse hârî vardur (b.610)

[Evet, her gizli hazinenin yılanı vardır. Nerede gül yetişirse dikenî vardır.]

Nitesi ola vaşl-ı dost bî-renc
Biledür hâr ile gül mâr ile genc (b.3950)

[Dosta/sevgiliye kavuşma nasıl zahmetsiz olsun. Gül ile diken; hazine ile yılan beraberdir.]

Bu bağ içinde bî-ğam bülbül olmaz
İlansuz genc ü dikensiz gül olmaz (b.2126)

[Bu bağ içinde gamsız bülbül olmaz. Yılsız hazine ve dikensiz gül olmaz.]

Yılanla alakalı diğer bir inanış ise zümrüt taşının yılanı kör etmesine dair olandır (Olgun, 1995: 77; Onay, 2013: 168).

Degül 'akreb ger ola mâr-ı efî
Zümürüddür gözine tāk-ı kışrî (b.3638)

[Akrep değil şayet engerek yılanı da olsa Sâsânî kemeri (sarayı), (o yılanın) gözüne zümürüttür.]

Nice mârî zümürüdü kūr ider dir
Nice bāzūyî zer bî-zūr ider dir (b.4463)

[Nice yılanı zümrüt kör eder der. Nice pazuyu altın güçsüzleştirir der.]

Yılan gibi klasik Türk şiirinde sıklıkla ele alınan bir diğer hayvan da karıncadır. Kur'ân'da bir sureye (Neml 27) de ismi verilen karınca, kültürümüzde daha çok rızık ve bereket timsali sayılmakta ve hatta karınca gibi fazla müşteriye sahip olmak için dükkânlara “karınca duası” asılmaktadır. Kur'ân'da Hz. Süleyman bahsinde (“Nihayet karınca vadisine geldikleri vakit bir karınca, “Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesinler” dedi.” (Neml 27/18)) zikredilen karıncayla ilgili mesnevide karıncanın kanatlanması (kanat açması/kanatlanarak uçması)'nın yok olmasına ve bazı belalara sebebiyet

vereceğine (Olgun, 1995: 44; Onay, 2013: 249) dair olumsuz bir inancı belirten şu beyit yer almaktadır:

Karıncanın kanadıdır zevâli
İnine üren itüñ n'ola hâli (b.2707)

[Karıncanın yok olması, kanadı(ndan)dır. Evine havlayan köpeğin hâli ne olur.]

Bununla birlikte karıncanın aksine kültürümüzde genel anlamda uğursuz addedilen, viranelerde yaşamasıyla bilinen (Gülakan Kaman, 2015) ve bu hususlarıyla şiirimizde bir hayli söylemi bulunan baykuş, Hüsrev ü Şîrîn'de de şu iki beyitte benzer şekilde ele alınmıştır:

Ûo ol vâdî aña zindân yaraşur
Ki baygüşuñ yiri virân yaraşur (b.4245)

[Bırak! O vadi, ona zindan olarak münasıptir; zira baykuşun yeri için harap uygundur.]

Benem baykuşlayın virân içinde
Demür bigi bu taş zindân içinde (b.5936)

[Baykuş gibi harap içinde ve demir gibi bu taş zindan içerisinde olan benim.]

Bahsedildiği üzere yılan, karınca ve baykuş gibi bazı hayvanların, toplumca olumlu veya olumsuz birtakım yargılara sahip olmaları ve edebî metinlerde sıkça benzetme veya telmih unsuru olarak kullanılmalrının sebebi, bunların daha çok peygamber kıssalarında yer almalarındandır. Klasik Türk şiirinde de bu hayvanlarla ilgili birçok benzetme ve bunlarla ilgili kıssalara yapılan telmihler bulunmaktadır. Bunlar içerisinde dikkat çeken iki tanesi, karınca gibi Kur'ân'da geçtiği bir sureye (Ankebût 29/41) adını veren ve Hz. Muhammed'in hicretinde bir nevi muhafız olarak zikredilen "örümcek" ile Hz. Süleyman kıssasında (Neml 27/20-22-27) haberci, kâşif ve câsus vasıflarıyla karşımıza çıkan "hüdhüd kuşu"dur. Bu iki hayvan, mesnevide tam olarak bu özellikleriyle şu şekilde yer almaktadır:

Geh ider 'ankebûti perde-dâr ol
Geh eyler hüdhüdü cäsüs-ı kâr ol (b.57)

[O, bazen örümceği kapıcı; bazen hüdhüd kuşunu, işinin casusu yapar.]

Yukarıda daha çok kıssa ve inanışlar bağlamında mesnevide yer alan hayvanlardan bahsedilmiştir. Mesnevide bunların dışında hayvanların gerçek yaşamdaki durumlarından bahseden çok sayıda örnek vardır. Bunlardan biri, günlük yaşamda insanlara en yakın hayvanlardan olan köpekle alakalıdır. Köpeklerin alışkın oldukları karanlık geceler dışında ayın bütünüyle en parlak halinin görüldüğü dolunaylı gecelerde parlak ışıkla karşılaşmanın yarattığı psikoloji ile havladıkları bilinmektedir. Onay'ın "*Köpekler de bulut altından birdenbire çıka veren aya karşı avave ederler. Çünkü zulmete alışmış olan gözleri birdenbire ziyâ ile karşılaşınca huzurları münselih olur.*" (2013: 132) şeklinde dile getirdiği bu durum, mesnevide

Tolu ay it üninden tartıla mı
Toğar gün balçığı ile örtile mi (b.1242)

[Dolunay köpek sesinden korkar mı? Doğan güneş balçık ile kaplanır mı?] dizeleriyle ifade edilmiştir.

Son olarak çeşitli varlıkların özellikle de hayvanların soyut bir hâlin somutlaştırılarak daha etkili anlatılmasına olanak sağladığı bilinmektedir. Bu bağlamda atasözü, deyim veya vecize gibi özlü sözlerde bu duruma örnek teşkil eden birçok kullanım mevcuttur. Mesnevide "*Eşeğin ölümü, köpeğe düğündür (ziyafettir).*" şeklinde bilinen atasözü hâricinde "*Karganın gecesi, baykuşa gündür (gündüzdür).*" şeklinde vaziyetlerin kişiden kişiye iyi veya kötü olarak farklılık gösterebileceğini ifade eden vecize yer almaktadır:

Gicesi kargunuñ bayğuşa gündür
Eşegün ölümü ite düğündür (b.5047)

[Karganın gecesi, baykuşa gündüzdür. Eşeğin ölümü, köpeğe düğündür.]

Hüsrev ü Şirîn'de toplamda 67 hayvan tespit edilmiştir. Bunlardan 20 tanesi, Türkçe, Farsça ve Arapça olmak üzere farklı dillerdeki ifadeleriyle birlikte görülmektedir: Âhû-gazâl-gazâle-geyik-zaby; andelîb-bülbül; arslan-şîr; at-feres-semend-hink-rahş-kısrak-mâdyân-kulın-tay; bâz-togan-şeh-bâz/şâh-bâz; deve-üştür; bayguş/baykuş-bûm; eşek-harhumâr; gügercin-güvercin-kebûter; gürg-kurt; hargûş-tavşan; hîş-nesrkerkes; ılan-mâr; karınca-mûr; kaplan-peleng; karga-zâg; kebk-keklik;

mekes/meges-sinek; rûbâh-rûbeh-tilki (dilkü); ukâb-nesr; koyun-gus-fend. Klasik Türk şiirinde sıklıkla ele alınan âhû, bülbül, hümâ, pervâne, şehbâz, tavus, mâr, at gibi hayvanlar, mesnevide de aynı şekilde yer almaktadır. Bunların yanında mesnevide ekseriyetle adı geçen hayvanlar; arslan/şîr, koyun, peleng ve şahindir. Mesnevide yer alan hayvanlar ve bunların geçtiği beyitler şu şekildedir:

Âhû (ceylan, karaca: b.1044, 1423, 1572, 2734, 2851, 2942, 3013, 3225, 5336, 6197, 6583; âhû-yı nahcîr-b.920, 2589; âhû-çeşm-b.1151- âhû-bere (ceylan yavrusu)-b.5965); **akreb** (b.3637-38); **andelîb** (bülbül: b.776, 6287); **ankâ** (her hayvandan bir iz taşıyan, kırmızı altın rengi tüylü, yüzü insana benzer, güzel sesli, efsanevi bir dağ olan Kaf dağının ardında yaşadığı söylenen erkek masal kuşu: b.2098, 4256, 5688, 6000); **ankebût** (örümcek: b.57); **arslan** (aslan: b. 927, 1670, 1675, 1741, 2820, 2851, 3143, 3632, 4124; zift arslan-1666); **at** (b.638, 650, 1664, 2512, 5217, 6447, 6487, 6864; tâzî at-6474...); **bâz** (doğan denen yırtıcı kuş: b.607, 3237, 5942, zeyl-59; bâz-ı eş-heb-b.678); **bayguş /baykuş** (b.4245, 5047, 5936); **bebr** (Kaplana benzer, üstü benekli, derisi pek makbul tutulan, ondan daha büyükçe ve pek yırtıcı bir canavar ki Hindistanda ve Afrikada bulunur. Saldırdığı zaman derisindeki tüyleri kabarıp korkunç bir manzara arzeder. Arslanı bile korkutur bir hayvandır: b.876, 1535, 1563); **bülbül** (b.777, 1758, 2883, 2905, 3011, 3238, 3293, 3336, 3387, 3855, 4267, 6072, 6417, 6121, 6186, 6360...); **bûm** (baykuş: b.5300); **çârpâ** (dört ayaklı hayvan: b.1009); **çetük** (kedi: b.854, 926); **deve** (b.1167, 4060, 6475, 6479, 6487); **ebâbîl** (Kur'an'da (Fil 105/3), "Ebrehe'nin ordusunu attıkları taşlarla mahveden kuş sürüsü" mânâsı ile geçmektedir: b.56); **eşek** (b.5047, 5149, 5332); **feres** (at, beygir: b.95); **fil** (fil: b.3707, 4303, 5520, 6445, 3707, 3791, 3993); **dürrâc** (turaç denen kuş: b.2884); **gâv** (öküz, sığır: b.242, 705, 2831, 3991); **gazâl** (ince, yüksek bacaklı, iri gözlü, hafif eğri boynuzlu bir tür ceylan: b.1187, 2835); **gazâle** (dişi geyik: b.1596, 3013, 3268, 5681, 5964); **gelle** (sığır ve koyun sürüsü: b.746, 4324); **geyik** (1043, 1574, 1672, 2835, 2852, 3285); **gûsfend** (koyun: b.4699); **gügercin** (güvercin: b.2807, 6580); **güvercin** (b.1609); **gürg** (kurt: 4620); **har** (eşek: b.242, 3947); **hımâr** (eşek: b.594); **hargûş** (tavşan: b.1043, 4124); **hink** (kır at: b.50); **hîş** (akbaba: 4001); **horos** (horoz: b.5382-84, 5426, 5788); **hüdhüd** (çavuş kuşu, ibibik; Hz. Süleyman ile Sabâ Melikesi Belkıs arasında haber götürüp getiren kuş: b.57, 1126, 2923);

hümâ (güvercin büyüklüğünde ve zümrüt yeşili kanatlı, üzerinden geçtiği kimselere mutluluk ve zenginlik getireceğine inanılan mitolojik bir kuş; devlet kuşu: b.1282, 1794, 1834, 2154, 2832, 3006, 3236, 3237, 3286, 4184, 4193, 4525, 4737, 5564, 5606, 5618, 5665, 6538); **ılan** (yılan: b.2126, 2378, 4901, 4926); **inek** (b.5149); **it** (köpek: b.1242, 2358, 2707, 4708); **karınca** (b.927, 1128, 2674, 2707, 2923, 2965, 6785, zeyl-76); **kaplan** (b.4125); **karga** (b.4889, 5047, 6538); **katır** (erkek eşekle kısrağın çiftleşmesinden doğan, eşekten büyük, başı iri ve uzun, yelesi kısa, göğsü dar, karnı geniş, sağrısı ve bacakları cılız, uzun kulaklı, kuvvetli, dayanıklı, ağır işlere, dağlık arâziye uygun melez hayvan: b.1769, 1973, 6476, 6479); **kaz** (b.2309, 3822, 4525); **kebk** (keklik: b. 924, 2082, 5533; kebk-i derî-b.1340); **keklik** (b.3296, 5806, 6581); **kebş** (koç: b.410); **kebûter** (güvercin: b.5028, 5533); **kelâg** (kuzgun: b.4267); **kergeden** (gergedan: b.4303), **kerkes** (akbaba: b.3667, 3693, 4889, 5942, 6470); **kısarak** (dişi at: b.1158, 1161); **kirm** (böcek, kurt: b.6861); **koyun** (b.747, 751, 758, 761, 763, 925, 2308, 2340, 3904, 4060, 6448); **kulın** (tay; üç yaşına kadar olan at yavrusu: b.6447); **kumrî** (kumru: b.1268, 2885, 2905, 2940); **kurt** (b.747, 925, 2340, 3188, 3199, 4125-26); **mâdyân** (mâdiyân-kısarak, dişi at: b.1162); **mâr** (yılan: b.462, 483, 610, 704, 1783, 3693, 3702, 3846, 3950, 3973,4004, 5211, 5388; mâr-ı kerze-1618; mâr-ı e'fi-3638); **maymûn** (b.6866); **mekes/meges** (sinek: b.91, 1282, 3345, 4193, 6861); **mûr** (karınca: 44, 59, 91, 483, 1009, 3551, 3693, 3846, 4122, 6150); **murg-ı şah-sârî** (orman kuşu: b.1800); **mûş** (fare: b.2374, 2375); **mürg-i perrân** (b.2513); **neheng** (timsah: 4708; neheng-i hîzrân-düm-1075); **nesnâs** (goril, şempanze: b.6866); **nesr** (kartal: b. 2782; akbaba: 5534); **ördek** (b.2309, 3377); **peleng** (kaplan: b.854, b.876, 1075, 1535,1563, 2619, 2735, 3379, 5535); **pervâne** (geceleri ortaya çıkarak ışık etrafında dönen gece kelebeklerinden pul kanatlılara halk arasında verilen ad: b.458, 1418, 2056, 2084, 3134, 3218, 4489, 4655, 4713, 4996, 5412, 5845, 6112, 6191, 6395); **peşşe** (sivrisinek: b.56, 1647, 6445); **rahş** (hızlı koşan gösterişli at: b.962, 1567, 2098, 6067, 6491); **rûbâh** (tilki: b.4620); **rûbeh**²⁵ (tilki: b.4125); **selvâ** (bildircina benzer kuş: b.3424); **semend** (kula, çevik ve güzel at: b.504, 1429, 2627); **semender** (ateşte yanmadığına inanılan ve ağzından alevler saçan, büyük bir kertenkele şeklinde tasavvur edilen masal hayvanı: b.5153); **serçe** (b.4256, 6150); **sığır** (geviş getirenlerden manda, öküz, inek

²⁵ Metinde "rûbe" olarak yer alan kelimenin, bu şekilde anlama daha uygun olduğu düşünülmüştür.

vb. büyükbaş, boynuzlu, evcil hayvanların ortak adı: b.4060, 6445); **sinek** (b.6445); **su'bân** (büyük yılan, ejderhâ: b.60); **sûsmâr** (kertenkele: b.462); **şâhîn** (b.1071, 2618, 1209, 2826, 3171, 3286, 3296, 3790, 5806); **şeh-bâz/şâh-bâz** (bir tür iri yapılı ve gösterişli ak doğan: b.777, 924, 1604, 2309, 2807, 2821, 2826, 3007, 3237, 4135, 4193, 5533, 6581); **şîr** (aslan: 705, 854, 926, 1423, 1535,1568, 1596, 1618,1669, 1674, 2513, 2735, 2782, 2819, 2835, 3146, 3267, 3270, 3271, 4540, 4544, 4620, 4693, 5535, 5564, 5681, 6583; şîr-i ner b.1548, 3245, 4122, 5155, 5336; şîr-i merd b.58); **tavar** (inek, özellikle koyun ve keçi gibi hayvanların ortak adı; koyun ve keçi sürüsü; binek hayvanı: b.1009, 1770, 1771, 6254); **tavşan** (b.2835); **tâvûs** (sülüngillerden, 110-125 cm. uzunlukta, Hindistan veya Seylan kökenli, erkeğinin kuyruk tüyleri açıldığı zaman bütün bir kompozisyon oluşturan, güzel görünümlü ve gösterişli bir kuş türü: b.91, 2839, 2841, 2842, 2876, 3011, 4193, 4738-39, 6000, 6070, 6539, 6559); **tay** (üç yaşından küçük genç at; biraz büyümüş kulun: b.1163); **tâzî** (b.3947); **tezerv** (sülün: b.2940, 6285); **tilki (dilkü)** (b.3199, 4126, 6539); **tihû** (çil denen kuş: b.5336); **togan** (doğan: b.5166, 6580, 6864); **tonuz** (domuz: b.2358); **tûtî** (bir cins papağan; dudu kuşu: b.1758, 4233, 5353, 5813, 5688); **üştür** (deve: b.522); **ukâb** (kartal: b.875, 1794, 2154, 5534, 5564, zeyl-76); **zaby** (geyik, karaca: b.462); **zâg** (karga: b.1758, 2839, 2840, 2841, 4233); **zenbûr** (eşek arısı: b.2194).

7. Oyun ve Eğlence

Toplumun sosyal ve kültürel hayatının vazgeçilmez unsurlarından olan oyun ve eğlence faaliyetleri de klasik Türk şiirinin önemli ilham kaynaklarından olmuştur. Bunlar, bazen sadece ismen bazen de kendilerindeki kimi terim, malzeme veya dikkat çekici bir nitelik ile şairlerin tasvir ve teşbihlerinde yer bulmuştur. Bu bağlamda Hüsrev ü Şîrîn'de tespit edilen oyun ve eğlence faaliyetleri şunlardır:

7.1. Satranç²⁶

Satranç, klasik Türk şiirinde en çok konu edinilen hatta terimleriyle ayrı eserler oluşturulan bir oyundur. Oyun, "İki oyuncunun altmış dört kareye ayrılmış bir tahta üzerinde değerleri farklı on altışar taşı birbirlerine karşı kullanarak oynanır." (Kaplan ve Poyraz 2010: 152). Klasik Türk

²⁶ İlgili diğer beyitler için bk.: b.1071, 1958, 3791, 5618, 6424.

şiiirinde satranç; tahtası, taşları (kale, at, fil, şah, vezir /ruh, esb, pîl, ferzin) ve terimleri (mat, mat etmek, taş sürmek vb.) ile çeşitli teşbih, mecaz, tasvir ve tasavvurlarla karşımıza çıkmaktadır.

Mesnevide Hüsrev'in, babası Hürmüz'e başkaldırdığına ve kendi hâkimiyetini ilan etmeye hazırlandığına dair söylentilere Hürmüz Şah'ın tepkisi, satranç oyunu ve terimleriyle şu şekilde ifade edilmiştir:

Gümân iletdi ol manşûbdan şâh
 Ki şeh mât oynayısar oğlu nâ-gâh
 Didi bir daħı ferzîn bend idelüm
 Aña bend ile nuşh ü pend idelüm
 Anuñ beydağları olunca ferzîn
 Uralum atına zencîrden zîn (b.1742-44)

[Hükümdar, tayin edilmiş o (kişiden) şüpheye düştü ki oğlu, vakitsiz şah mat oynayacak. Bir daha vezirini hüküm altına alalım; ona bent ile nasihat ve öğüt verelim; onun piyonları vezir olunca atına zincirden eyer vuralım dedi.]

Aynı şekilde mesnevide savaş hâlinin anlatıldığı bir bölümde, satranç taşlarından fil, at ve kale (ruh) ile şeh mat teriminin yer aldığı,

Bırakdı fîli depdi düşmene at
 Tutar ruħ k'eyleye Behrâmı şeh mât (b.3791)

[Fili bıraktı düşmana at sürdü. Behram'ı şah mat etmek için kale tutar.] mısralarına yer verilmiştir.

Satranç taşlarından beydak/piyade veya diğer adıyla piyon, boyutu, şekli ve rengi hasebiyle sevgilinin benlerine benzetilmektedir. Aşağıdaki beyitte hem ben hem de beydak kelimesi kullanılarak bu benzetme açık bir şekilde ifade edilmiştir:

Beñi baydağları sürmezdin öñ at
 Felek satrancınuñ şahın kılur mat (b.1027)

[Beni, piyonları at sürmeden önce felek satrancının şahını mat eder.]

7.2. Tavla

Klasik Türk şiirinde satranç gibi sıkça söz konusu edilen oyunlardan bir diğeri de iki kişi arasında iki adet zar; 15 beyaz, 15 siyah olmak üzere

30 adet pul ve 12 çizgi (kapı) bulunan bir tabla kullanılarak oynanan bugünkü adıyla tavlâ, metinlerdeki kullanımıyla “şes-der” veya “nerd”dir.

Hüsrev ü Şîrîn’de tavlâ oyunu ile alakalı belirlenen beyitler, bu oyunun terimleri veya ayrıntıları ile ilgili değil sadece genel olarak oyundan bahseden beyitlerdir. Aşağıdaki ilk iki beyitte tavlânın meşgale olarak yapılan bir faaliyet olduğu ve son beyitte tavlâ oyununda nasıl davranılması gerektiği vurgulanmıştır.

Gehî oynardı taht-ı zerde nerdî
Gehî Şebdîz ile iderdi merdî (b.6638)

[Bazen altın tahtta bir tavlâ oyunu oynardı bazen Şebdîz ile yigütlük yapardı.]

Gehî şayd ü şikâr ü ser-firâzî
Gehî satranc ü nerd²⁷ ü lehv-bâzî (b.1958)

[Bazen baş kaldırıcılık, av ve avlanma (ile) bazen oyun eğlence, satranç ve tavlâ (ile vakit geçirirdi).]

Ġarimüñ ħâr görüp yatma bî-derd
Ki nakşî gelse bilmezler utar nerd (b.4138)

[Rakibini hor görüp dertsiz yatma/davranma ki sureti gelse tavlâ galip gelir anlamazlar.]

7.3. Ġûy u Çevġân²⁸

Halk arasında çevgen şeklinde olan Farsça çevġân (çûġân) kelimesinin aslı Pehlevîce çübikân (sopa, değnek) olup kelime, Arapçada savlecân ve la’bü’l-küre (top oyunu); Türkçede çögen ve Farsçada ġûy ü çevġân veya çevġân-ġûy (top-çomak) şeklindedir. Batılılar, çevġânı ilk defa Grekler aracılığıyla Perslerden öğrenmişler ancak oyunun bütün dünyada tanınması, 19. yüzyılda İngilizlerin Afganistan ve Kuzey Hindistan’ı işgalleri esnasında bu oyunu polo (Tibetçe bolo/puludan "top") adı altında oynamaya başladıktan sonra olmuştur. Ġûy ü çevġânla ilgili Şeh-nâme, Dîvânü Lügâti’t-Türk, Kutadgu Bilig ve Seyâhat-nâme gibi birçok değerli

²⁷ Metinde “nezd” olarak yazılan kelimenin “nerd” olması uygun görülmüştür.

²⁸ İlgili diğer beyitler için bk.: b.2060, 2771, 2773, 2778, 2799, 2803, 2813, 2814, 2817, 2845, 2718, 2822, 2823, 5184, 5282, 5627, 6281).

eserde bilgiler mevcuttur. Kaynaklara göre oyun, karşılıklı iki takım arasında, at üstünde ellerinde eğri değnekler bulunan 12 oyuncu ile dört köşe bir meydanda oynanır. Meydanda toplanan atlılar iki tarafa ayrılarak ellerindeki eğri bir çevgânla ortadaki ağaçtan topları sürüp karşı kaleye (amaç) ulaştırmaya çalışırlar. Oyunun kepçe ve çekiçle oynanan olma üzere iki çeşidi vardır. Çevgânın 1,20 veya 1,50 cm uzunluğunda olduğu; gûyun ise 10-15 cm çapında, söğüt veya akça ağaç budağından veyahut küçük bir çakıl taşının çevresine pirinç samanı sarılıp deri ile kaplanmak suretiyle yapıldığı bilinmektedir (Halıcı 200: 294-295).

Birçok eserde bahsi geçen gûy ü çevgân oyunu, bittabi klasik Türk şiirinde de bir hayli benzetme ve hayalle çokça ele alınmıştır. Hüsrev ü Şîrîn'de de 2770-2838 beyitlerini içeren "Gûy Bahten-i Hüsrev Bâ-Şîrîn Der Meydân" isimli bir başlık ve başlık altında oyunla ilgili birçok beyit mevcuttur. Bunlardan bazıları şöyledir:

Çü şubhün pehlevânı tutdı meydân
 Götürdi gûy-ı zer pîrûze çevgân
 'Aceb çevgân ki urur her seher çîn
 Bir altun tûp ile biñ gûy-ı sîmîn
 Tağıdup dirnegin mâh ü şihâbuñ
 Göge ağmışdı tûbı âftâbuñ
 Turup şûr ile Şîrîn-i pür-âşüb
 Saçını düzdi çevgân ğabğabın tûb

 İdüp hürşîdi tûp u çarhı meydân
 Getürdiler buyurdi tûp ü çevgân
 ...
 Çü baş ortadadur cân oynayalum
 Ki yani tûb ü çevgân oynayalum (b.2770-2773-b.2778-b.2794)

[Sabahın pehlivanı meydanı tuttuğu gibi firuze sopa altın topu götürdü (fırlattı). (Öyle) Acayip sopa ki her sabah erkenden bir altın top ile bin gümüş renkli topa vurur. Ay ve akan yıldızların derneğini dağıtıp güneşin topunu gökyüzüne yükseltmişti. Kargaşa ile dolu olan Şîrîn, fitneyle çevgan gibi saçını top gibi olan gerdanın(dan) topladı...Gökyüzünü meydan; güneşi top yapıp çevgan topu ve sopası getirmelerini buyurdu...Mademki baş ortadadır can oynayalım (hayatımızı feda edelim) yani top u çevgan oynayalım.]

Bunların yanında aşağıdaki beyitlerde söz söyleme, çevgân ve gûy oyunu ile somutlaştırılmıştır:

Çü hâlî gördi meydânı sūhan-dân
Dilinden urdı söz tûpına çevgân (b.1374)

[Güzel söz söylemeyi bilen meydânı boş gördüğü için dilinden söz topuna sopa vurdu.]

Dil ü cāndan gerek çevgân ü meydân
Ki ura anda söz tûpın sūhan-dân (b.598)

[Dilden çevgân ve gönülden meydan gerek ki orada güzel söz söylemeyi bilen söz topuna vursun.]

Bir savaş sahnesinin tasvir edildiği aşağıdaki beyitte de kılıç çevgân sopasına ve insan kafaları da gûya teşbih edilmiştir.

Ulaşdı şubh olunca ceng ü âşüb
Kılıç çevgân idi vü kelleler tûb (b.2350)

[Sabah olunca savaş ve karışıklık başladı. Kılıç çevgan sopası ve insan kafaları da top idi.]

7.4. Avlanmak²⁹

İlkçağlarda zorunlu olarak beslenme ihtiyacından yapılan avcılık; ziraat faaliyetleri, gelişen imkânlar ve yükselen medeniyet seviyesi ile birlikte iş, spor ve eğlence olarak yapılagelmiştir. Avcılık, ilk Türk devletlerinden bu yana devlet teşkilatlanmasının önemli bir ögesi olmuş ve devlet bünyesinde yapılan av faaliyetleri de “*eğlenmek, spor yapmak, dinlenmek, halkla irtibat kurmak, teftişte bulunmak ve askerlere savaş hazırlıkları için tatbikat yaptırmak*” gibi amaçlarla yapılmıştır (Kurtaran 2018: 147). Bununla birlikte genellikle hükümdar, şehzade ve beylerin uğraşı olan av, çeşitli açılardan hükümdarın bir güç gösterisi olarak da görülmektedir. Osmanlı Devleti’nde resmi olarak av teşkilatı ile avcı köpeği ve özellikle de avcı kuşu yetiştiriciliği teşkilatları mevcuttu. Hatta hükümdar tarafından “doğancı beratı”yle bu işi yapan avcı kuş yetiştirici ve eğiticileri vergilerden muaf tutulmaktaydı. Zaten halk arasında da eğitilmiş bir avcı

²⁹ İlgili diğer beyitler için bk. : b.877, 1571, 2621, 2832, 2838.

kuşu ile av köpeğine sahip olmak övünç vesilesi olarak kabul görmekteydi. Önceleri “Emîr-i Şikâr (Av Emîri)” sonra ise “Av Ağaları/Şikâr Ağaları” olarak bilinen görevliler; hükümdarın av hayvanlarının temini, korunması ve eğitimiyle ilgilenip onları ava hazırlar ve hükümdar ava çıktığı zaman beraberinde bulunup ona hizmet ederlerdi. Sıradan bir aktivite olarak görülebilen avcılık, gerek yöneticilerin gerekse askerlerin atış maharetleri ve dikkatlerinin geliştirilmesi, cesaret ve yiğitlik gösterilmesi; halkın hükümdara ulaşma yeri olması ve hükümdarın da saray dışında ülkeyi görüp halkla iç içe olmasına olanak sağlaması gibi birçok sebepten son derece önemli bir faaliyet olarak görülmüştür (Alkan ve Gökbuğa 2015). Avcılıkla ilgili devlet bünyesinde çeşitli teşkilatların kurulup birçok devlet adamının görevlendirildiği Osmanlı Devleti’nde yazılan eserlerde de bu konu ele alınmıştır. Bahsedildiği üzere av faaliyeti, hükümdarın saraydan çıkması için bir vesiledir. Nitekim Hüsrev ü Şîrîn’de hakkında çıkan dedikodulardan sonra katledilmekten korkan Hüsrev’in ava gitmeyi bir uzaklaşma ve kaçma vesilesi olarak kullanması,

Karavaşlarına kıldı vaşiiyyet
Ki ben birkaç gün itdüm ava niyyet (b.1757)

[Cariyelerine birkaç gün için ava gitmeye karar verdiğini vasiyet etti.] mısralarında görülmektedir.

Mesnevide avlanma ile ilgili “av”, “sayd” ve “şikâr” kelimeleri kullanılmış ve Şîrîn ile Hüsrev’in beraber vakit geçirdikleri zamanda uzun bir süre avlanma ile meşgul oldukları, şu beyitlerde dile getirilmiştir:

Gine çevgân ü tûpa âğâz iderler
Gine şayd ü şikâra sâz iderler (b.2845)
Bir ay ‘ömri ol işe kıldılar şarf
Bu hırfet münharif olmadı bir harf (b.2846)
...
Bir aḥşamın ki dönmişlerdi avdan
Bulur maḥbûbı ḥalvet söz ü savdan (b.2849)
..
Nice ‘azm-i şikâr ü rezm idelüm
Uyalım cezm-i aḳla bezm idelüm (b.2854)

[Yine çevgân ü gûy oyununa başlarlar. Yine avlanmaya hazırlanırlar...Bir ay ömrü o işe sarfettiler. Bu iş/meslek, bir harf değişmedi... Avdan döndükleri bir akşamda sevgilisi, başbaşa söz ve sohbetten imkan bulur....Daha ne zamana kadar savaş ve ava gitmeye niyet edeceğiz. Aklımıza uyup bezm yapalım.]

Bunlara ilave olarak mesnevide konu ile ilgili dikkat çeken bazı beyitler, şöyledir:

Saňa h̄od avcılıkdurur şanā'at
Bu dün bu aruğ ava kıl qanā'at (b.3394)

[Sana dahi meslek, avcılıktır. Bu gece, bu cılız ava kanaat et.]

Geçerler deşt ü şaħra bīşe vü kûh
Av avlarlar igen bī-ħadd ü enbûh (b.2828)

[Dağ, orman, çöl ve ova geçerler. Pek çok, hadsiz hudutsuz ve sayısız av avlarlar.]

Bu sırruñ irmeyüp keyfiyyetine
Yarağ itmiş kamu av niyyetine (b.1564)

[Bu sırrın niteliğini anlamayıp hepsi av maksadıyla hazırlık yapmış.]

7.5. At Binmek

Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan ata binmekle ilgili de Hüsrev ü Şîrîn'de şu beyit göze çarpmaktadır:

Didiler daħi kim iy şāh-ı 'ālem
Bir at biner idi ol māh-ı 'ālem (b.2512)

[Üstelik ey kâinatın hükümdarı, o kâinatın ayı (Şîrîn), öyle bir (öyle iyi bir şekilde) at binerdi dediler.]

8. Çeşitli Âdet, İnanış, Gelenek ve Uygulamalar

8.1. Külâh Atma

Külâh/Küle, "askerler ve her tabakadan halk tarafından asırlar boyunca giyilmiş olan, genellikle tepesi sivri, dikişsiz, tek parça keçeden baş

giyeceği" dir. Kelime ile ilgili külâhını havaya (göğe) atmak yani aşırı derecede sevinmek anlamında bir deyim vardır (Ayverdi 2011: 725). Nitekim sevinçli bir haber alınca fes, şapka gibi başlığı baştan çıkarıp havaya atmanın ve kötü bir haber karşısında da yere vurmanın Türklerin âdeti (Onay 2013: 272) olduğu üzerine bilgiler mevcuttur. Uygulanagelen bir adetten oluşmuş bu deyim, aynı şekilde Hüsrev ü Şîrin'de külâhını göğe atmak/urmak/değdirmek ve külâhını eflâke/âsmâne irürmek şeklinde birçok beyitte görülmektedir³⁰:

Kıl cânuñı hâk-i pâyine terk
K'eflâke irüresin külâhı (b.4798/tercübent)

[Ayağını bastığı toprağa canını ver ki külâhı göğe eriştiresin (uğruna canını ver ki gerçekten mutlu olasın).]

Sevincinden göge atar külâhı
Buyurdı kim bezerler taht-gâhı (b.2403)

[Sevincinden külâhı göğe atar. Başkenti süslemelerini buyurdu.]

Çün ol mâhun güneş yüzini gördi
Külâhın göge yüzün yire urdı (b.6048)

[O sevgilinin güneş gibi olan yüzünü gördüğü zaman külâhını göğe attı ve yere kapandı.]

8.2. Ölüm ve Yas ile İlgili Âdetler

Ölüm, bütün varlıkların kaçınılmaz olarak yaşadığı sondur. Yas veya matem de sevilen bir varlığın kaybından sonra kişinin yaşadığı ruhsal süreç olarak tanımlanabilir. Yasın içsel-bireysel ve dışsal-sosyal işlevleri bulunmaktadır. Bu bağlamda kişisel bir olgu olan ölüm ve yas ile ilgili dinî ve toplumsal kaideler çerçevesinde her toplumda farklı âdet ve uygulamalar görülmektedir. Yas tutan bir kimsenin nasıl davranacağı, neleri yapıp neleri yapamayacağı ve ne kadar zaman zarfında bu şekilde davranacağı konusunda da bu kaide ve âdetlere uyulmaktadır.

Ölüm esnası ve sonrasında yapılan çeşitli uygulamaların, ölüm acısı yaşayanların acılarını hafifletmesinin yanında ölünün kutsanması ve

³⁰ İlgili diğer beyitler için bk.: b. 1503, 5004.

onun sonsuz bir yaşama uğurlanması veya ölü bedenden tezahür edecek zararlardan yaşayanların korunmasına hizmet ettiği düşünülmektedir. Türk kültüründe ölüm sonrasında ağıt yakmak, kadınların saçlarını çözmeleri, erkeklerin tıraş olmamaları, ölünün etrafında dönülmesi, bedene fiziksel zararlar verilmesi (yüzün yırtılması veya bıçakla çizilmesi; uzuvların özellikle kulağın kesilmesi), ölüyü övgülere boğma, kıyafette belli bir rengin tercih edilmesi, kıyafetlerin ters giyilmesi, süslü ata binilmemesi, cesedin nemlendirilmesi, tütsülenmesi, üzerine tahıl taneleri serpilmesi veya yağlarla ovulması (gül yağı, gül suyu, kurutulmuş gül yaprakları, kolonya, misk, karanfil tozu, çörek otu veya değişik kokulu çiçek ve yapraklarla) gibi birçok âdet ve ritüel mevcuttur (Tryjarski 2012: 145-392).

Hüsrev ü Şîrîn'de Şîrîn'in avda kaybolup dönmemesi üzerine Mehîn Bânû'nun elemli ve perişan hali, bahsedilen yas unsurlarıyla şöyle tasvir edilmiştir:

Bırağdı t̄acın ü tahtından indi
 Yüzün yırtup urındı vü döğindi
 Döşendi gil oturdu ħ̄ār ü ğam-nāk
 Tonun çāk itdi koydı başına ħāk
 K̄ara bahtına k̄arandı ilendi
 Girü k̄ardaşı yası tazelendi
 Didi sağı sağıup iy m̄ah-ı pür-nür
 Yavuz göz mi ırdı sen günden beni dūr (b.1588-1591)

[Tacıni bıraktı ve tahtından indi. Yüzünü yırtarak elleriyle kendi kendine vurdu ve dövündü. Elbisesini yırttı, başına toprak koydu. Kil gibi yığıldı, gamlı ve hor oturdu. Kara bahtına beddua ve lanet etti. Sonra yine kardeşinin yası tazelendi. Yüksek sesle ağlayıp "Ey nur dolu ayım sen güneşten beni kem nazar mı uzaklaştırdı." dedi.]

Buradaki yas tasvirinde deyim olarak kullanılagelen ve yas geleneklerinden olan "baş(ın)a toprak koymak veya savurmak" ifadesi de dikkat çekmektedir (Öztelli 1959: 1860).

Aynı şekilde mesnevîde Ferhâd'a gönderilen yaşlı kadın, Şîrîn'in ölümünü; ölünün yıkanması, üzerine güzel kokuların dökülmesi, gömülmesi; ölü yakınlarının vücutlarının çeşitli yerlerini yırtmaları ve ölenin meziyetlerini sayarak ağlama (sagu sağma) gibi birçok ölüm ve yas ritüelini dile getirerek şu şekilde anlatmıştır:

Kānı ol ay u günden bahtlı şāh
 Ki köyindi anunçün mihr ile māh
 Tenin göz yaşları birle yudılar
 ‘Abîr ü ‘anber üstine qodılar (4899)
 Qarışdı hāk ile ol gevher-i pāk
 Qaba yirine cānlar kıldılar çāk
 Didi ve hasret ile sağdı sağu
 İlan bigi dilinden yağdı ağu (b.4898-4901)

[“O ay ve günden talihli şah (Şîrîn), nerede ki onun için güneş ve ay yandı? Vücudunu, gözyaşları ile yıkadılar; üzerine de amber ve güzel koku koydular. Saf inci (Şîrîn), toprak ile karıştı. Dostlar kaba yerlerini parçaladılar/yardılar.” dedi ve hasretle meziyetlerini anarak feryat edip ağladı. Yılan gibi dilinden zehir yağdı.]

8.3. Toplum Kaideleri ve Cezalandırma Biçimleri

Her devletin, toplum düzenini ve insanların emniyet içinde yaşamalarını sağlamak için hukuk ve değerler sistemine göre belirlediği belli kural ve yaptırımları vardır. Osmanlı toplumunda yasak ve cezalar, daha çok İslam hukuku ile eski Türk geleneklerine yani şer‘î ve örfî hukuka dayanmaktaydı. Bu cezalar, işlenilen suçun niteliğine göre değişmekle birlikte değnek, uzuvda kısas, sürgün, hapis, taşlama, göze mil çekme, zincire vurma, kefaret ve ölüm bunlardan bazıları olarak zikredilebilir (Serdaroğlu 2006: 209).

Aşağıdaki beyitlerde görüleceği üzere Hüsrev ü Şîrîn’de namahreme bakmamak ve namahremle aynı ortamda bulunmamak ve başkasının malını izinsiz almamak uyulması gereken toplumsal kaideler olarak dile getirilmekte ve gözü dağlamak, göze mil çekmek, zindana atmak ve zincire vurma da dikkat çeken cezalar arasında yer almaktadır.

V’eger kimse tuta nā-mahreme göz
 Çıka tîz ol göz ola yirine köz (b.866)

[Ve birisi, namahreme göz dikerse o göz derhal çıksın; yerine köz konsun.]

Girü bir kılı bāğa tağı girmiş
 Qoruğ almış sanasın yağı girmiş

Çü nâşih yoğ imiş âdem katında

Çalınmış çeng nâ-mahrem kâtında (b.899-900)

[Sonra bir kulu dahi bağa girmiş, koruk almış ama sanırsın (bağa) düşman girmiş. Kişi beraberinde nasihat eden kimse olmadı için namahrem yanında saz çalınmış.]

Yaşını nâle ile itdiler nîl

Gözine meyli koyup çekdiler mîl (b.2481)

[Göz yaşını inilti ile Nil nehri yaptılar. Gözüne meyli bırakıp mil çektiler.]

Hem eyle çav ider ol fitne-engîz

K'atasınuñ gözin çıkardı Pervîz

Ana vâcibdurur bir bend ü zindan

Ki oğlandur sefîh ü mest ü nâ-dân (b.2535-2538)

[O fitne çıkaran, Pervîz atasının gözünü çıkardı diye de lakırdı eder. Ona bir zincir ve zindan vaciptir ki (o) cahil, sarhoş ve sefahate düşkün bir kişidir.]

8.4. Nikâh, Resm/Ayin/Urs ve Mehir/Kabin³¹

Kişisel olmasının yanında toplumsal bir niteliğe sahip olan evlilik, tarih boyunca her türlü toplumda o topluma özgü bir dizi uygulama ve ritüelle gerçekleştirilmiştir. Bununla kadın ve erkek ilişkisi, yaşanan toplumun nazarında ve öngördüğü şekilde yani toplumun inanis, gelenek ve göreneklerine uygun olarak meşru hale getirilmiştir. Başka bir deyişle *"evlilik, ailenin toplum ve devlet nazarında meşru bir zeminde değerlendirilmesini sağlayan sosyolojik ve hukuki bir olgudur. Sosyolojiktir, çünkü ilişkiyi kabul eden ve onaylayan toplumdur, hukukidir; çünkü evlilik devletin bireyle olan ilişkisini hukuki bir zemine oturttur."* (Yetişgin, Özdamar 2016: 222).

Osmanlı toplumunda evlilik, dinî ve örfî bir takım kaidelere bağlı olarak gerçekleştirilmekteydi. Bu kaidelere göre resmileştirilen nikahtın/evliliğin; nişan, irade beyanı, izinnâme, mehir tayini, ailelerin rızası, düğün ve ziyafet merasimleri gibi birçok evresi mevcuttu. Bunların en önemlilerinden bir tanesi; evlenme esnasında (nikahtan önce mihr-i muaccel ve nikahtan sonra mihr-i müeccel verilmek üzere) miktarı bir

³¹ İlgili diğer beyit için bk.: b.5827

kurulca belirlenen ve erkeğin kadına verdiği veya vermeyi taahhüt ettiği para veya mal; ağırlık; başlık olarak bilinen mehir/kabindi (Çağbayır 2007: III/3828).

Dinî, ahlakî ve sosyal yönden toplum nezdinde çok önemli bir yere sahip olan evlilikle ilgili Hüsrev ü Şîrîn'de birçok husus dikkat çekmektedir. Mesnevîde Şîrîn, Hüsrev'le beraber olabilmeleri için elzem merasim, âdet ve törelere (erkân/resm/ayın) ek olarak nikah, kabin (mehir) ve urs (düğün ziyafeti)'un gerekliliğini şu beyitlerde ifade etmiştir:

Ki olmayınca ortamuzda **kābīn**
 Celāl-i dīn ü **erkān** ile **āyīn**
 Ne deñlü şāh-ı heft-iqlīmse aduñ
 Tamām olmayısar benden murāduñ (b.5956-57)

[Ki aramızda mehir, dinin yüceliği ve esasları ile tören olmayınca adın ne kadar yedi iklimin şahı da olsa benden muradın tamam olmayacak.]

İkinci ben zaīfe çün bula yol
Nikāh u 'aḳd ile hem-ser ola ol (b.6063)

[İkincisi o, ben güçsüz kuvvetsize yol bularak (bana) nikah ile eş olsun.]

Ki tā ben kılmayınca 'urs u āyīn
 Hezārān 'izzet ile **'aḳd ü kābīn** (b.6349)

[Ki ben (düğün) merasimi ve düğün ziyafeti; binlerce izzet ile mehir ve nikah yapmadıkça...]

Yirine yitdi çün her **resm ü āyīn**
 Olur mübedler erkānınca kābīn (b.6498)

[Her merasim ve âdet yerine getirildi. Mecûsî rahiblerinin usulünce mehir olur.]

8.5. Delillerle İlgili Uygulamalar

Deli, genel anlamda "Aklî dengesini kaybetmekten ötürü kendisine ve çevresine karşı zararlı davranışlarda bulunan, intibâkını yitirmiş, aklını kaçırmış, çıldırmış, mecnun, dîvâne kimseler" (Ayverdi 2011: 264) için kullanılan bir ifadedir. Geçmişte bu kişilerin kendilerine ve başkalarına

zarar vermemeleri için boyunlarına zinciri bir yere sabitlenen lâle denilen iki ucu lale biçiminde kıvrık, ağır ve zincirli demir halka geçirilirdi (Demirkazık 2012: 83). Delilerin sosyal yaşamda diğer insanlardan farklı olan durum ve tavırları ile bunlara yönelik uygulamalar, klasik Türk şiirinde çokça ele alınmıştır. Bahsedildiği üzere Hüsrev ü Şîrîn'de de delilerin zincirlenmesi ve çıplak dolaşmaları, şu ifadelerle yer almaktadır:

Gerekmez diri ölmüş kefen dir

Degül hâcet deliye pîrehan dir (b.4383)

[Yaşayan (yaşarken) ölmüş kişiye kefen lazım değildir; deliye gömlek lazım değildir der.]

Yigitlik çün cününden bir budağdur

Delîye bend ü zencîr olsa hağdur (b.1745)

[Yiğitlik/Gençlik, delilikten bir budaktır. Deliye zincir ve ip olsa (vurulsa) münasıptır.]

Ki ol sevdâya bir tedbîr ideler

Meger divâneye zencîr ideler (b.4446)

[Ki o sevdaya bir çare bulalar. Meğer deliye zincir vuralar.]

8.6. Sihir, Tılsım, Nîrencât ve Muska³²

Sihir, "Bir şeyi olduğundan başka türlü göstermek, aldatmak, oyalamak; birinin ilgisini çekmek, gönlünü çelmek; hile, aldatma; sebebi gizli kalan iş; el çabukluğu, göz boyama ve yaldızlı sözler söyleme yoluyla gerçekleştirilen hile ve aldatma işi" gibi farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Ayrıca sihr, "karşı konulmaz çekicilik, güçlü etki, kuvvetli cazibe" anlamını da karşılamaktadır. (Ayverdi 2011: 1108). İbn Haldûn'a göre ise sihir, "Bazı insanların semavî yardımcılara başvurmadan doğrudan (nefsânî güçleriyle) etkide bulunmasıdır." Sihir kelimesi yerine Türkçe büyü kelimesi kullanılmakla beraber yanılısma ve el çabukluğu gibi yöntemleri içeren sihir, büyüden daha kapsamlı görülmektedir. (Çelebi 2009: 170)

Her kültürde yaygın olarak varlığı bilinen sihir, klasik Türk şiirinde gerçek mânâsı hâricinde daha çok sevgili ve onun güzellik unsurları ile

³² İlgili diğer beyitler için bk.: b.1092, 1153, 1383, 1517, 1883, 2043, 2070, 4232, 4234, 5313, 5626, 5749, 5757, 5962, 6201.

âşık-sevgili ilişkisinin tasviri bağlamında kullanılmıştır. Güzelliği ile bizzat sevgilinin kendisi ve gözü, sihirbaz veya büyücü olarak nitelendirilmiştir. Bununla birlikte yine sevgilinin saç, kaşı, kirpiği, beni, gamzesi vb. sihirle ilişkilendirilir. Büyü kelimesinden ziyade sihir, füsûn, efsun ve hile ifadelerinin kullanıldığı Hüsrev ü Şîrin'de de bu minvalde birçok beyit vardır. Aşağıdaki beyitte göz; saç ve yüze bağlanması (âşık olunması) için sihir yapan bir büyücüye teşbih edilmiştir:

Oğur cādū gözi zülfine efsûn
 Ki ola cânlar ol meftûle meftûn
 Anuñcün sihr öğretmiş gözine
 Ki bağlana yavuz gözler yüzine (b.1039-40)

[Cadı gözü, saçına büyü okur ki o bükülmüşe (kıvrımlı saç) herkes tutulsun. Nazar değdiren gözlerin yüzüne bağlanması için gözüne sihir öğretmiştir.]

Sihir ve büyü ile birlikte görülen bir kavram da tılsım/tılsımdır. Tılsım, genel olarak *“Doğa üstü bir takım güçleri olduğuna, doğa üstü işler yapabileceğine ve bir takım gizler taşıdığına inanılan şey.”* (Çağbayır 2015: V/5802) olarak tarif edilebilir. Mesnevinin *“Hikâyet-i Şebdîz”* bölümünde Şebdîz'in mağara içine siyah taştan at şeklinde yontulan ve tılsımla mağaraya konulan bir taşta bir kırsığın sürünmesiyle tabiatüstü bir şekilde varolduğu şu dizelerle anlatılmaktadır:

Kara taşdan bir at şekli yonulmuş
 Tılsım ile mağara içre konulmuş (b.1157)

[Kara taştan bir at şekli yontulmuş, tılsım ile mağara içine konulmuş.]

Ayrıca mesnevide sihir ve tılsımla beraber kullanıldığı görülen *“nârinçât (büyüler; sihirler)”* ifadesi de dikkat çekmektedir. Nârinçât kelimesinin, Farsça *“nîreng”* kelimesinin *“nîrenc, nârin veya nârenc”* şeklinde Arapçalaşmış çoğul şekli olduğu bildirilmektedir. Nîreng, nîrenc, nârinç, nârenc neyrenc, neyrencât gibi kullanımları olan kelime, *“hile, düzen, afsun, büyü, tılsım”* yanında *“resim, taslak”* anlamlarına karşılık gelmektedir. Karaman, bu ifadenin çoğunlukla tılsımla birlikte zikredildiğini; büyük ihtimalle resim ve şekillerle yapılan tılsım ve büyüü karşılamak üzere kullanıldığını ifade etmektedir (Karaman 2015, 28-29;

Yılmaz ve Demir 2010: 223). Mesnevîde Hüsrev'in nedimi ve aynı zamanda çok iyi bir ressam olan Şâvûr'un anlatıldığı bir bölümde "nârincât" ifadedisinin bahsi geçen iki anlamı da karşılayacak şekilde kullanıldığı görülmektedir:

Bu yaña naqş-bâz-ı hîle-perdâz³³
Füsün-ger ya'ni Şâvûr-ı suhan-sâz
Eşer kılduğımı **efsûn** sizdi³⁴
Ṭılsım urdı vü **nârincât** çizdi (b.1329)

[Bu taraf hileci nakışla oynayan, büyücü yani ahenkli söz söyleyen Şâvûr, tesir ettiğini büyüledi; muska ve büyüler yaptı (suretler çizdi).]

Bunlara ilave olarak mesnevînin bazı beyitlerinde "muska"nın zikredildiği görülmektedir. Ayverdi muskayı, "Büyü, nazar, hastalık veya çeşitli tehlikelerden korunmak amacıyla bir kâğıda yazılıp genellikle üçgen biçiminde katlandıktan sonra muşambaya sarılarak boyuna takılan veya üstte taşınan dua, hamayılı, nüsha." (2011: 855) şeklinde tanımlanmıştır. Serdaroğlu ise Arapça "yazılı şey" anlamındaki nüshanın halk ağzında bozularak "muska, noksa" olarak ifade edildiğini; muskanın Kuzey Afrika'da hırz; Araplarda hamaya ya da hafız huda ve Türkiye'de ayrıca nüsha, yafta, hami, hamaylı şeklinde görüldüğünü; hastalık veya nazara karşı üzerinde birtakım âyet, hadis yada büyü gücü olduğu varsayılan sembollerin yazılı olduğu kağıt ya da deri parçası olduğunu dile getirmektedir (2006: 259). Ayrıca bunlar içerisinde hamaylının (hamâ'ilin), muskanın boyundan göğse doğru asılarak taşınan şekli olduğu bildirilmektedir (Çağbayır 2017: II/2348).

Muska, Hüsrev ü Şîrîn'de **hırz**, **hamâ'il** ve **nüsha** adlandırmalarıyla işlevlerinin açıkça belirtilmediği şu beyitlerde görülmektedir:

Ne harf itseñ baña **hırz**-ı revândur
Ne ta'n ursañ gönüle ṭım-ı cândur (b.5705)

[Ne kadar söz desen bana can tılsımı (muskası)dır. Gönlü ne kadar ayıplasan da ruh azığıdır.]

³³ Kelime, metinde "hîle-pervâz" şeklindedir.

³⁴ "sizdi" kelimesi, metnin farklı nüshalarında "çizdi/yazdı" şeklindedir (Timurtaş 1980: 50).

Gehî şimşâda kıılır serv mâ'il

Gehî billûra sîm eyler **hamâ'il** (b.6364)

[Bazen servi, şimşir ağacına doğru eğilir bazen de gümüş, kristale muska olur.]

Degül bir nokta hüsni nuşhasinden

Meger ol dahı yazdı **nuşha** sinden (b.1419)

[Sadece güzelliğinin sureti(muskası)ndan bir nokta değil meğer o dahi sin harfinden muska yazdı.]

8.7. Tılsımlı Hazine

Çoğunlukla sihir ve muska terimleri ile yakın anlamlarda kullanılan tılsım, "Olağanüstü bir etki taşıdığına ve esrarlı işler yapabileceğine inanılan güç, sihir, büyü; âfetlerden korunmak, hastalıkların geçmesine engel olmak, defnelerin bulunmasını önlemek gibi hususlar için yapılan ve üzerinde yıldızların, unsurların, sayıların hassalarından faydalanılarak düzenlenen birtakım şekiller ve yazılar bulunan şey, muska; bir şeyin insan üzerinde bıraktığı, onu şiddetle hükmü altına alacak kadar kuvvetli tesir, büyü, sihir." şeklinde üç manayı karşılayacak şekilde tanımlanmıştır (Ayverdi 2011: 3162). Buradan tılsımın define(hazine)lerin saklanması amacıyla yönelik kullanıldığı öğrenilmektedir. Tolasa da tılsımı, "...daha ziyade hazine unsuru ile birlikte mütalaa edilmekte, yazılı bir belgeye dayanmaktadır. Aslı, büyü hadisesi ile izah edilebilir. Hazine için tılsım, sihir ile hazineye bekçilik yaptırılan bir ejderhadır. Tılsım bir sırdır ve bu sır çözülmedikçe tılsımlı maddeye hiçbir şey kar etmez." (2001: 129) ve yine Onay, "Sihir nev'inden gûyâ gömülü hazîneleri kimsenin bulamaması için yapılmış. Ekseriya define üzerine bekçi bir yılan konurmuş. Bu yılan ancak kırk yıl beklermiş. Bu müddet bitince tılsım bozulurmuş." (2013: 410) şeklinde tarif etmiştir.

Kısaca "çözülmeyen düğümler" ve "koruma-korunma amaçlı yapılan her türlü büyü" olarak da tanımlanabilen tılsım (Ayrıntılı bilgi için bk.: Karaman 2015: 27-30), klasik Türk şiirinde de hazinelerin tılsımla saklanması âdeti etrafında sıklıkla işlenmiştir. Tılsımın oluşturulması ve bozulmasında çeşitli dualar ile çoğu zaman insanların anlayamayacağı türden anlamsız görülebilecek sözler, kullanılagelmiştir. Bunlardan birisi

de bununla yapılan bütün duaların kabul olacağına; birçok fazileti olduğuna; kişiye olağanüstü bir güç sağladığına inanılan ve madde üzerindeki fevkalâde etkisi nedeniyle sihirbaz ve büyücülerin sahip olmayı arzular-dıkları, “Allah’ın en yüce ismi” manasında ism-i azam duasıdır (Kara-man 2015: 169-171, 257). Hüsrev ü Şîrîn’de de tam olarak ne olduğu bilin-meyen; ancak çözüldüğünde (bulduğunda) kişiye dünyanın bütün ha-zinelerinden ziyade sonsuz manevi güçler kazandıracak olan ism-i azam duasının tılsım olarak kullanıldığına işaret eden şu mısralar yer almak-tadır:

Tılsım oldu cihân genc üzre muhkem
 Nedür genc-i ilâhî ism-i ‘zam
 Gönülden ger bozarsañ bu tılsımı
 Beşâret kııl ki bulduñ a‘zam ismi
 Dilerseñ berk idesin bend-i cismüñ
 Budur key‘ukdesi hod ol tılsımuñ
 Kime fetih olur ise ol hazîne
 Güher toprakça görünmez gözine
 Velî bu fetih içinde olma bî-bâk
 Ki olur gencînelerde zehr ü tiryak...(b.309-313)

[Kâinat, hazine üzerine sağlam tılsım oldu. Tanrısal hazine, ism-i azam (en yüce isim; Allah/Hû) nedir. Eğer bu tılsımı gönülden bo-zarsan memnun ol ki en büyük ismi buldun. İstersen beden bağıny/zincirini sağlamlaştırarsın ki o tılsımın sağlam düğümü bu-dur. O hazine kime açılırsa mücevher, gözüne toprak kadar görünmez. Fakat bu fetih içinde korkusuz/kaygısız olma ki hazine-lerde zehir ve panzehir birlikte olur.]

8.8. Fal ve Reml³⁵

Fal, "uğur ve uğurlu şeyleri gösteren simge"; "gelecekte haber verme (kehânet) ve "genelde ya bazı alet ve vasıtalarla ya da bazı yöntemlerle tahminlerde bulunma, içinde bulunulan zamanla ve gelecekle ilgili yo-rumlar yapma işi" gibi anlamları karşılamaktadır. Kadim uygarlıklardan bu yana insanlar, kendileri veya çevresindekilerin şimdiki zaman veya gelecekte yaşayacakları olay ve durumları önceden bilme arzusu duy-muşlar; hatta bu sebeple bedende olan bir takım durumlar (irade

³⁵ İlgili diğer örnekler için bk.: b.2043, 3566.

dışındaki vücut hareketleri, ani sancılar, seğirmeler, aksırmalar vb.) ile tabiattaki varlık ve unsurların olağan durumlarına (kuşların ötüşü, rüzgar esişi vb.) iyi veya kötü birçok anlamlar yüklemişlerdir. Bununla birlikte bu amaçla çeşitli yöntemlere de başvurmuşlardır. Zaman içerisinde de toplumun bu ihtiyacını karşılamak üzere bu işi meslek edinen, bu nitelikleriyle de toplumda oldukça itibar gören, bazı varlık ve nesnelere durum ve hareketlerini yorumlayan kişiler (falcılar) varolmuştur. Ayrıca tarihsel süreç içerisinde falda kullanılan alet, teknik ve unsurların çeşitliliğine göre de yıldız falı, el falı, kuş falı, kağıt falı, iç organlar falı, zar falı, kitap falı, ateş falı, su falı vb. fal türleri ortaya çıkmıştır. (Aydın 1995: 134-138) Bunların en eskilerinden bir tanesi de reml (kum/toprak) falıdır. İlm-i nücûm, cıvr veya hurûf adı da verilen bu falın esasında yıldız hareketleri bulunmaktadır. Bu fal, önceleri kum; daha sonraları da kâğıt üzerinde uygulanmıştır. Remilde nokta ve çizgilerden oluşan 16 temel şekil kullanılmaktadır. Bunların her birinin sırasıyla bir burca ve gezegene ait olduğu varsayılır. Kum üzerine çizilen bu şekil ve sembollerle astroloji ve simya ilminden de faydalanarak gelecekle ilgili kehanet ve çıkarımlarda bulunulurdu. (Ayrıntılı bilgi için bk.: Serdaroğlu 2006: 271-274)

Çin, Mısır, Bâbil, eski Yunan gibi birçok geçmiş medeniyette büyük öneme sahip olan, geçmişten günümüze yöntem ve uygulama farklılıklarıyla devam edegelen fal ve reml, Osmanlı Devleti'nde de batıl inanç veya folklor unsuru olmasının yanında bir ilim olarak ele alınmıştır. Bu işi, sarayda müneccimbaşılar; halk arasında da esnaf kimlikli falcılar, remilciler yapmaktaydı (Yekbaş 2009: 1133-1134).

Hüsrev ü Şîrîn'de falın niteliği ve etkisi ile remlin yıldızlarla bağlantısı ve remilde kullanılan araç-gereçlerin ifade edildiği birkaç beyit şu şekildedir:

Nice bâzîçe ile söylenen fâl

Gelür toğru çü ahter ola hoş-hâl (b.6023)

[Nice oyun ile söylenen fal, yıldız talihli (iyi durumlu bir yıldız) olduğu zaman doğru çıkar.]

Eyü fal âdeme eyelükler eyler

Yavuz söz dek yürürken yükler eyler (b.3384)

[İyi fal, kişiye iyilikler getirir. Kötü söz ise doğru/rahat yürürken yükler/engeller çıkarır.]

Ꞑuluñ kim gördüm aḥkām-ı nücümü
Aradum taḥta-i reml ü rüḳümü (b.2557)

[Ꞑulun olarak yıldızların hükümlerini (yıldızlardan hareketle çıkarılan anlam ve tahminleri) gördüm. Reml tahtasını ve rakamları aradım.]

Ꞑurılmışdı Őeḥe çeṫr-ı hümāyün
Bir ulū fīl üzre fāl-ı meymün
Büzürgümīd oturmuş bile taḥta
Suṫurlāb ile öñinde reml ü taḥta (b.3707-8)

[Şaha hükümdar gölgeliği; bir ulu fil üzerinde uğurlu fal kurulmuştu. Büzürgümīd dahi önündeki tahta, reml ve usturlap ile tahta oturmuştu.]

8.9. Nazar/Göz Değmesi³⁶

Nazar, sözcük anlamı dışında nazar etmek (göz değmek) ve Arapça nazra (isâbetü'l-ayn) şeklinde bir kişinin bir şeye özenti, beğeni, imrenme ve kıskançlık gibi kötü duygularla bakarak onun üzerinde olumsuz bir etki bırakması anlamında kullanılmaktadır. Nazarda bahsedilen duygulardan özellikle kıskançlığın zarar verici etkisinin, zihnin ve ruhun dünyaya açılan penceresi olan göz ve bakış vasıtasıyla sirayet ettiği kabul edilmiştir. Bu inanıştan hareketle eski kültürlerden günümüze her “*türlü hastalık, sakatlık, talihsizlik, kötü durum ve özellikle âni ölümler, bilinçli veya bilinçsizce yapılmış nazara*” (Gürkan 2006: 443-444) bağlanmıştır. Sağlıklı bir canlıyı apansız ve anlamsız bir şekilde öldürmeye muktedir olan nazardan korunmak için kadim toplumlardan bugüne çeşitli süslü ve abartılı aksesuarların giyilmesi, bazı koruyucu duaların okunması, çeşitli bitkilerin tütsülenmesi, muska veya tıslımlı bazı nesnelere beraberinde taşınması gibi birçok önleme başvurulmuştur.

Arap, Hint, İnan, Yahudi ve Türk kültürleri ile modern Avrupa toplumlarında hala varlığını koruyan nazar inanışı, klasik Türk şiirinin diğer eserleri gibi Hüsrev ü Şîrîn’de de görülmektedir. Mesnevîde “*nazar, yavuz göz ve (yavuz) göz ir-*” ifadeleriyle yer alan nazarın henüz olgunlaşmamış,

³⁶ İlgili diğer örnekler için bk.: b. 1113, 1590, 1727, 1729, 4287.

taze meyvelerin dalından dökülmesi ve güneşin tutulmasına sebep olan olumsuz tesiri şöyle dile getirilmiştir:

Ki işitdik yavuz gözden dimişler
Dökilür yire hûb ü ter yemişler (b.1728)

[Taze ve güzel meyvelerin kem gözden/nazardan (dolayı) yere döküldüğünü söylediklerini işittik.]

Güneş kim nürdan yazar hürufî
Göz irmekden bulur hatt-ı küsûfî (b.1730)

[Harfleri nurdan yazan güneş, göz değmesinden dolayı tutulur.]

Nazarın etkisinin ne derece olumsuz olduğunun dile getirildiği beyitler yanında mesnevîde, nazardan korunmak için üzerlik ile öd ağacının yakılıp tütsülendiği veya yüzün peçeyle kapatıldığı görülmektedir:

Pes andan yaktılar 'üd ü sipendi
Ki irürmeye yavuz göz gezendi (b.1220)

[Bundan sonra ona nazar değdiren gözün zararının ulaşmaması için öd ağacı ve üzerlik yaktılar.]

Çün itmez çeşm-zaħm³⁷ anda gezendi
Niçün burka' tuta bî-vech bendi (b.1065)

[Orada nazarın zarar ziyanı olmayacağından bağı, neden peçe örtsün (tutsun)?]

8.10. Hastalık, Tedavi Yöntemleri ve Hasta ile İlgili Bazı Uygulamalar³⁸

Klasik Türk şiirinde ele alınan konulardan birisi de tıp ilmi, hekimlik, sağlık ve hastalık olmuştur. Sağlık ve hastalığa dair kavramlar, kendileri hekim olmasa da hemen hemen bütün şairlerin ilgisini çekmiştir. Şairler; hekim, hekimin hastalara davranışı, hastaların ruh halleri, hastalık türleri

³⁷ Kelime eserde "çeşm-i zaħm" şeklindedir.

³⁸ İlgili diğer beyitler için bk.: b.5543-5544 (Bu beyitlerde "hunâk/hunnak", boşmaca veya boşaz iltihabı hastalığı zikredilmektedir); b.6255 (Bu beyitte sinuk/kırık kemik sarmaktan bahsedilmektedir.); b.1935 (Bu beyitte veba ve sıtma hastalığından söz edilmektedir.) ve b.5472 (Bu beyitte de geceleri uyumama hastalığı yani "seher" dile getirilmiştir.).

ile tedavi yöntemleri, halk hekimliği, tedavide kullanılan ilaçlar gibi birçok hususu eserlerinde kullanmışlardır (Kemikli 2007: 20). Bunlar içerisinde kendisi de bir hekim olan Şeyhî'nin mesnevisinde dikkat çekici bazı teşhis, hastalık ve tedavi hususiyetleri görülmektedir.

Hastalığın şifa bulmasının temel şartlarından birisi, teşhistir. Şeyhî, teşhisin ve bununla birlikte iyileşmenin gerçekleşmesi için hastalığın hekime açıkça anlatılması gerektiğini şu dizelerle dile getirmiştir:

Eger görmek dilerseñ vech-i dermân
Tabîbe derdüñi eyleme pinhân (b.1391)

[Şifa yüzü görmek (iyileşmek) istersen doktordan hastalığını (derdini) gizleme.]

Yine eski tıpta hekimler, hastalığı teşhis etmek için hastanın nabzı, idrarı, rengi ve yüz görünüşünden faydalanırlardı. Bunlardan “*kalp atışı dolayısıyla atardamarlarda dokunmakla hissedilebilen kıml dama; kalp atışı belirtisi*” (Çağbayır 2017: IV/4274) olarak bilinen nabzın eski dönemlerde de kalple ilişki bilinmekte ve kalbin halinin anlaşılmasında nabızdan yararlanılmaktaydı. Mevlânâ'nın Mesnevî'nde yer alan bir hikâyede de görüldüğü üzere özellikle aşk hastalığının teşhisi için yapılan nabız muayenesi (Avcı 2007: 165), Hüsrev ü Şîrîn'de de şöyle tasvir edilmiştir:

Ꞑamu derde tabîb eylerse tîmâr
Ꞑor ayruꞕ ꞕabza nabz olursa bîmâr
Oꞕur ĥalvetde bir ꞕaç maĥremini
Ꞑamu şādî vü ğamda hem-demini (b.4443-4444)

[Bütün hastalıkları doktor tedavi ederse, (doktor) (hastanın) nabız varsa (nabzını/bileğini) avuç içine alır. Hasta (doktorla) baş başayken herkesten sakladığı, hepsi sevinç ve gamda dostu olan birkaç kişinin adını söyler.]

Bunun yanı sıra mesnevide hastanın, hastalığının ağırlaştıktan sonra iyileşeceği, tuzun yaradan uzak tutulması, ölüm döşeğindeki hastanın ağzına su damlatılması, az yenildiğinde hasta olunmayacağı ve çok yiyen kişinin yeşillikle perhiz yapması gerektiği gibi durum ve uygulamalar, aşağıdaki beyitlerde şu şekilde ifade edilmiştir:

Açılur iş ne deñlü olsa düşvâr
Bulur şihhat katırğadukda bîmâr (b.6020)

[İş ne kadar güç olsa da çözülür. Hasta, ağırlaştıkça sağlığına kavuşur.]

Ki Şîrîn gerçi benden dūr yigrek
Cerâhatden nemek mehcūr yigrek (b.4221)

[Ki Şîrîn'in benden; tuzun da iltihaplı yaradan da uzak durması daha iyidir.]

Ne yatsam sayru yir kimsene kayğū
Ne ölsem tamzururlar ağızuma su (b.4705)

[Ne hasta yatsam kimse kaygılanmaz ne de ölsem ağızıma su damlatırlar.]

Kimesne az yimekten hasta olmaz
Velî çokdan gün olmaz kim biñ ölmez
Ne hâcet yimege bu deñlü târâc
Ki idesin mizacı ota muhtâc (b.3994-3995)

[Hiç kimse az yemekten dolayı hasta olmaz ancak çok yemekten gün olmaz ki bin kişi ölmesin. Mizacı ota (yeşillığe) muhtaç eden bu kadar yağma yemeğe ne lüzum var.]

Ayrıca mesnevide “mûmyâ” olarak geçen bir ilaçtan bahsedilmektedir. Farsça bir kelime olan mûmyâ, mûmiyâ veya mûmiyâ'î (Ayrıntılı bilgi için bk. Onay 2013: 223; Pala 2007: 333), kaynaklarda “Eskiden bütün hastalıklara iyi geldiğine inanılan bir ilaç.” (Çağbayır 2017: III/4051); “...kırık ve çıkığı tedavide müessir sanılan madenî bir madde” (Ziyâ Şükûn 1984: 1833) ve “Cerihaı filhal iyi eden bir nevi su imiş. Bunun amelî ve madenîsi olurmuş. Mumya hakkında Burhân-ı Katı'da Feridun'a atfen yürütülen rivayet-i tarihiyye efsaneden ibarettir.” (Muallim Nâcî 2009: 449) şeklinde ifade edilmiştir. Mesnevide ufalanıp içildiği belirtilen bu ilaç, Hüsrev'in keder içerisinde dile getirdiği;

Dün irüp virmedi bir rüşenâyî³⁹
İçürmedi uşadup mûmyâyı (b.5985)

[Gece gelip bir aydınlık (göz taşı) vermedi. Mûmyâyı ufalayıp içirmedi.] dizelerinde zikredilmiştir.

³⁹ Tokat 2014: 328'de kelimeye “ruşena taşı, göz taşı” anlamı verilmiştir.

8.11. Saçı Geleneği (Nisâr)⁴⁰

Saçı, İslam öncesi Türk kültür hayatından bugüne uygulanan geleneklerden bir tanesidir. Kelime anlamı serpmek, saçmak olan saç, kaynaklarda *“Düğünlerde damat tarafından gelinin başına serpilmesi gelenek hâline gelmiş olan para, buğday, çiçek, kuru yemiş gibi şeyler”* ve *“Geline verilen hediye, davetlilerin getirdikleri düğün hediyesi, düğün armağanı”* olarak tanımlanmaktadır. Saçının *“eskiden yabancı aile veya soya mensup bir kızın, kocasının soyunun ataları ve koruyucu ruhları tarafından kabul edilmesi”*; *“Tanrı ile ata ruhlarını kazanmak ve onları memnun etmek için kesilen kurbanlarla birlikte”* ve *“birtakım tabiat olayları karşısında”* uygulandığı bilinmektedir. Bunlara ek olarak Osmanlı Devleti’nde cülûs (tahta çıkma) gibi törenlerde de saç yapıldığı görülmektedir. Saçtaki nesnelere, avın kanı, yağı, eti; süt, kımız; tahıl, buğday, meyve veya altın, mücevher olmak üzere toplumun ürettiği ve toplum nazarında önem arz eden ürünlerden seçilmektedir (Kurtoğlu 2009: 89-90).

Bahsedildiği üzere saçının yaygın olarak bilinen uygulaması, düğün merasimi esnasında olanıdır. Hüsrev ü Şîrîn’de de bu gelenek, şu şekilde tasvir edilmiştir:

Ne adım kim adardı rahş-ı Gülgün
Nişâr eylerler idi dürr-i meknûn
Degül yüzün bakıp tozın görenler
Saçarlar idi gözden lü’lü’-i ter
Nişâr ol hadde kılmışlar firāvân
Ki tolmuş sîm ile zerden beyâbân
Ki şimdi ol yirde dağı saçudan pür
Balık puludur aqça kum kayır dür (b.6491-94)

[Gülgün’un (adlı atın) attığı her adımda çok değerli, parlak inci saçarlardı. Sadece yüzünü görenler değil bakıp tozunu görenler de gözünden taze; ıslak inci saçarlardı (ağarlardı). Saçıyı o derece çok yapmışlardı ki ova altın ve gümüşle dolmuş; zira şimdi o yerde akçe, balık pulu (gibidir)dur; inci, kum ve iri çakıl(gibidir)dir.]

Yine mesnevide Hüsrev’in cülûsunda (taht çıkma) yapılan saç da

⁴⁰ İlgili diğer örnek için bk.: b.1701-1702.

Saçulamışdı düpdüz bay ü yoħsul
 H̄ıaķa ūkr eylediler h̄ ĩ ĩce vü ķul
 Cevāhir eyle dōkũldi niūāre
 Ki gōrinmez gũherden h̄āk ū h̄āre (b.3832-33)

[Zengin ve yoksul (herkes) tamamıyla saçılanmıştı. Mücevherler öyle saçılmıştı ki toprak ve mermer mücevherden görünmüyordu.] mısralarıyla dile getirilmiştir.

8.12. Bazı İnançlar

İnsanların maddî yaşantı ve varlıkları gibi mensup oldukları topluma özgü birçok dinî veya örfî inanç da onların sosyal yaşamlarının hemen hemen her alanında önemli bir etkiye sahiptir. Bu inançlar, gayri-ihthiyarî insanların giyim kuşam, yeme içme, aile hayatı, sosyal ilişki ve ortaya koydukları sanat ürünleri gibi gündelik hayatlarındaki birçok husustaki düşünce ve davranışlarına tesir etmektedir. Hüsrev ü Şîrîn'in kaleme alındığı Osmanlı Devleti, pek çok ulusu ve dini bünyesinde barındırmasının yanında genel anlamda İslâm dininin egemen olduğu bir devlet hüviyetindeydi. Zira Acem, Arap, Efrenc, Ermen, Hindû, Moğol, Rûm, Rûs, Tatar ve Türk gibi birçok kavim ismi ile Hristiyanlık ve Mecûsilik gibi dinî unsurların zikredildiği mesnevide İslam dinine dair bugün dahi toplumumuz tarafından yaygın olarak bilinen ve uygulanan bazı hususiyetler görülmektedir.

Bunlardan ilki Kur'ân-ı Kerîm'in 36. suresi olan ve Kur'ân'ın kalbi olarak nitelenen Yâsîn suresi ile ilgilidir. Kur'ân'daki birçok ayet ve sure, inanç sahiplerince çeşitli sıkıntı, dünyevî ve uhrevî ihtiyaçlar için sıklıkla okunmakta veya taşınmaktadır. Bunlar içerisinde en çok bilineni ve özel gün ve geceler ile mevlit, düğün, sünnet törenlerinde okunan; onu okuyan açın doyacağı, susuzun kanacağı, çıplağın giydirileceği, bekârın evleneceği, korku içinde olanın emniyete ereceği, hasta olanın şifa bulacağı, ölüm döşeğindeki hastanın ıstırabının hafifleyeceği gibi birçok fazilet ve faydası rivayet olunan Yâsîn suresidir (Serdaroğlu 2006: 228-29). Mesnevide Yâsîn suresi, Kalem suresinin ilk ayetininin bir kısmı ile şöyle zikredilmektedir:

Oķı Yâsîni kim ol Hâķ tebârek
Sana nûn ve'l-ķalem ķıla mûbârek (b.787)

[Yâsîn sûresini oku ki o Allah teâlâ (nûn, andolsun kaleme/ķalem ve yazdıklarını) yaratılmışları sana hayırlı, mûbârek etsin.]

Bunun yanında gökte bir kapı olduğu ve Allah'ın mağfiret ve muhafazasını isteyen kulları için bu kapının kıyamete kadar açık olacağına dair bir inanç mevcuttur. Aynı zamanda dua etmek için yer ve zaman şartı olmasa da gece yarısından sonra seher vakitlerinde yapılan duaların diğer zamanlara göre daha makbul olduğu ve geri çevrilmeyeceğine inanılmaktadır (Serdaroğlu 2006: 235-237). Mesnevide Kur'ân'da (Âl-i İmrân 3/17, Zâriyât 51/18 ve Kâmer 54/3) ve hadislerde faziletleri ifade edilen seher vaktinde dua etmenin makbuliyeti ve gök kapıları ile ilgili

Seher-geh gök kapuları açılır
Uyanuķlara rahmetler saçılır (b.5429)

[Seher vakti gök kapıları açılır, uyanık olanlara rahmetler saçılır.]
dizeleri yer almaktadır.⁴¹

Halk tarafından zamanla bir inanış haline gelen “*Bir saat tefekkür bir yıl (nafîle) ibâdetten hayırlıdır.*” (Seyhan 2013: 2054) şeklinde hadis olarak nakledilen ve Kur'an'da da sıkça geçen tefekkür ile yine Kur'an'da “...*Kuşkusuz Allah, her şeyi en iyi bilendir.*” (Ankebut 29/62); “...*Oysa Allah, göklerdeki ve yerdeki her şeyi bilir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.*” (Hucurât 49/16) şeklinde geçen ve inananlar tarafından yaygın olarak zikredilen ayetler, mesnevide şu beyitlerle ifade edilmiştir:

Ki bir sâ'at tefekkür cân ü dille
Yig andan kim ibâdet ay ü yilla (b.235)

[Can u gönülden yapılan bir saat tefekkür, yapılan yıllık ibadetten daha iyidir.]

Bilürven şimdi yig-rek bilür Allâh
Ki Müşkûya irürdi menzil ol mâh (b.2077)

[Bilirim şimdi, daha iyi(sini) Allah bilir ki o ay, Müşkû'ya ulaştı.]

⁴¹ İlgili diğer beyit için bk.: 5472.

Son olarak aşağıdaki iki beyitte sadece bir mihraba secde edilmesi; bir erkekle kadının mahrem olarak aynı mekanda bulunmama gerektigi ve eğer bulunurlarsa üçüncü kişinin şeytan olacağı inançları dile getirilmiştir:

Yine eydür öñinde gelme vecde
Revâ olmaz iki mihrâba secde (b.1811)

[Yine "Önünde vecde gelme; iki mihraba secde etmek uygun olmaz." der.]

Çü tenhâ kıla bir 'avrat bir oğlan
Üçüncisi olur elbette şeytân (b.2769)

[Bir kadın ve genç erkek yalnız kalınca üçüncü kişi elbette şeytan olur.]

8.13. Tabiatüstü Varlıklarla İlgili İnanışlar

Dinî inanış, halk geleneği, memuratlar veya masalların etkisiyle var olduklarına inanılan tabiatüstü veya doğaüstü varlıklar, halk kültürü ve inanışlarının önemli unsurlarından biri olmuştur. Sosyo-kültürel yaşamda yüzyıllardır varlığı bilinen cin, ifrit, peri, alkarısı vb. tabiatüstü varlıklara dair sözlü geleneğe birçok masal ve hikâye ortaya çıkmıştır. Sözlü gelenekteki bu inanışlar, zamanla bittabi yazılı edebiyat ürünlerine de konu edilmiştir (Yekbaş 2009: 1124). Klasik Türk şiirine de kaynaklık eden bu inanışlar, hem gerçek mânâ ve durumları bakımından hem de teşbih unsuru olarak sıkça kullanılmıştır.

Hüsrev ü Şîrîn'de bu hususa dair en çok zikredilen varlıklar; cin, peri, melek ve divdir. Bunlardan peri, "Doğaüstü bir güce sahip olduğu sanılan hayalî dişî varlık; cinlerin çok güzel ve alımlı sanılan dişilerine verilen ad veya güzelliğiyle, inceliğiyle dikkat çeken güzel ve alımlı kadın." (Çağbayır 2017: IV/4680) olarak ve div ise "ifrit, cin" şeklinde tanımlanmaktadır. Periler, klasik Türk şiirinde çoğunlukla sevgili veya sevgilinin güzellik unsurlarının tasvirinde kullanılmakla birlikte her göze görünmemeleri, büyüleyici güzellikleri, teshir etmeleri veya edilmeleri, farklı suretlere bürünebilmeleri, daha çok hamamı, çeşmeli ve tenhâ yerleri mesken tutmalarıyla (Tolasa 2001: 54; Özkan 2007: 430-431) ele alınmıştır.

Peri(ler), mesnevide “*perî, perî-rû, perî-peyker, perî-ruh, perî-had, perî-hû, perî-gîr, perî-per, perî-vâr, perî-veş, perî-zâd*” ifadeleriyle sevgili ve güzel-lerin betimlenmesinde kullanılmasının yanında bahsedildiği üzere buldukları mekânlar, çeşitli nitelikleri ve inanışlar bağlamında dile getirilmiştir. Aşağıdaki beyitte perinin gözden kaybolması⁴² ve meleklerin gökte bulunması inancı,

Perî ise niçün gözden tulunmaz
Ferişteyse niçün gökte bulunmaz (b.1356)

[Peri ise niçin gözden kaybolmaz; melek ise niçin gökte değildir.]
dizeriyle ifade edilmiştir.

Perilerin çeşmeli yerlerde bulunması ise mesnevide Hüsrev’in çeşme başında rastladığı kişinin Şîrîn mi yoksa bir peri mi olduğuna dair şaşkınlık ve karasızlığını da ifade eden şu beyitte anlatılmıştır:

V’eger olsa perî iş oldu düşvâr
Ki dirler çeşmelü yirde perî var (b.1847)

[Ve şayet o peri olsa iş güç oldu; zira çeşmeli yerde peri olduğunu söylerler.]

Bunların yanında Hz. Süleyman’ın doğüstü varlıklarla münasebeti⁴³, yüzüğünü çalan ifriti şişeye hapsedmesi veya insanlara fenalığı dokunan cin ve perilerin bazı havâsla şişeye hapsedilerek şişenin suya atılması da klasik Türk şiirinde sıkça karşılaşılan konulardandır (Onay 2013: 396). Bunlardan Hz. Süleyman’ın cin, peri ve ifritle ilgisini gösteren iki beyit şu şekildedir:

Süleymân-nâm olmak gerek insân
K’ola cinn ü perînüñ vaşlı âsân (b.1846-47)

[Kişinin cin ve periye ulaşmasının kolay olması için Süleyman olması gerekir.]

Sülaymân dîve aldurdıysa hâtem
Tapuña hırz-ı cândur ism-i a’zam (b.707)

[Süleyman ifrite hatem çaldırdıysa ism-i azam (duası), zâtûline can sığmağıdır.]

⁴² İlgili diğer örnek için bk.: b.1243-44

⁴³ İlgili diğer beyitler için bk.: b.59, zeyl-54.

Yine mesnevide perilerin şişeye konulması ve şişeye konuşmalarına dair birkaç beyit de şöyledir:

Periler şişeye girmek ola rîv
Bular her dem kıoyarlar şişeye dîv (b.3291)

[Periler(in) şişeye girmesi hile (ile) ola; bunlar daima şişeye ifrit kıoyarlar.]

Eyitdi iy perî gözlersin esrâr
Sözi şişeye söylersin perî-vâr
Gözün merdümlerin gördüm perî-gîr
Perîlik perdesinden çık beri gir (b.1388-89)

[Söyledi: "Ey peri (çok güzel kıız) sırlar beklersin, sözü peri gibi şişeye (şişeden) söylersin. Peri tutan, gözünün göz bebeklerini gördüm. Perilik perdesinden çık, yakınlaş.]

Son olarak insanların tabiatüstü varlıkların bulunduğu mekanlardan korkmaları, uzak durmaları ve onların kötü tesirinden kurtulmak için öd ağacı ve üzerlik yakmaları, mesnevide Şîrin'in Hüsrev'in resmini görmesinin tasvir edildiği bölümde şu beyitlerle dile getirilmiştir:

Didiler istedikde cinnî vü dîv
Anı gösterdi gizledi kılup rîv
Perî yurdu imiş bundan kaçalum
Göçelüm öte şahrâya geçelüm
Pes andan yakdılar üd ü sipendi
Ki irürmeye yavuz göz güzendi (b.1218-20)

[İstediginde cinlerle ilgili ve ifrit dediler. Hile yapıp onu gösterdi, gizledi. Ayrılalım başka sahraya gidelim. Sonra onun için kötü gözün zararı ulaşmasın diye üzerlik ve öd ağacı yaktılar.]

Sonuç

Sanat ve edebiyat eserlerinin teşekkül ettikleri dönem ve toplumun sosyo-kültürel hayatından izler taşıdığı, hatta çoğu zaman yazıldıkları döneme kaynaklık ettikleri muhakkaktır. Bu niteliğe sahip olmama yönünde yapılan eleştirilerin aksine klasik Türk edebiyatı eserlerinin ve

özellikle bunlar içerisinde de mesnevilerin, kültür, realite ve gerçek yaşama dair çok zengin bir malzemeye sahip olduğu; tahlil, tedkik, sosyal hayat unsurları, halk inanışları, halk kültürü, âdet ve gelenekler, maddi kültür unsurları gibi farklı adlandırmalarla yapılan birçok çalışmayla açıklığa kavuşturulmuştur.

Bu yönde yapılan araştırmalar neticesinde 15. yüzyılın önemli şairlerinden Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn'ine dair sosyal hayat bağlamında herhangi bir çalışma bulunmadığı belirlenmiştir. Eserin kendi sahası içerisindeki farkını ve mahiyetini anlamak, şerhine ve bu husustaki çalışmalara katkı sağlamak üzere mesnevideki sosyal hayat unsurları ele alınmıştır. Yapılan okuma ve tespitler sonucunda ortaya çıkan unsurlar, şu ana ve alt başlıklarla tasnif edilmiştir: Hükümdar (*Hükümdarın Unvan ve Sıfatları; Vasıfları; Hükümdarlık Alâmetleri: Taht ve Taç; Sikke Kestirme/Para Basma ve Hutbe Okutma; Vergi (Bâc, Harâc, Meks, Cizye); Hil'at, Menşûr ve Tuğrâ; Mehter (Kûs, Nefîr, Tabl, Surnâ) ve Sancak (Alem, Râyet); Hükümdar Çadırı (Bârgâh, Hargâh, Hayl, Hayme, Otağ), Gölgelek (Sâyebân, Çetr) ve Çadır Perdesi (Serâ-perde)*), Meslekler (*Üst Düzey Devlet Adamları; Asayişten Sorumlu Görevliler Saray Görevlileri; Ticaret, Sanat ve Meslek Erbabı; Meclis Erkânı; Oyuncular ve Gösteri Erbabları; Din-Tasavvuf ve İlim Erbabı; Diğer*), Giyim Kuşam ve Süslenme (*Kıyafet ve Giyim Aksesuarları; Başlıklar (Serpüşler); Süslenmeyle İlgili Unsurlar*), Eşyalar (*Araç-Gereçler (Mutfak Araç-Gereçleri; Ev Araç-Gereçleri; Günlük Yaşama Dair Eşyalar; Savaş Aletleri; Atla İlgili Eşyalar; Nalburiye ve Hırdavat; Müzik Aletleri; Süs-Süslenme Eşyaları; Tarımla İlgili Aletler; Yazı Malzemeleri*), Yeme-İçme (*Yiyecekler; Tatlılar; Meyve ve Sebzeler; İçecekler; Hububatlar; Baharatlar; Yemeklik Malzeme*), Hayvanlar ve Hayvanlarla İlgili İnanışlar, Oyun ve Eğlence (*Satranç; Tavla; Gûy u Çevgân; Avlanmak; At Binmek*), Çeşitli Âdet, İnanış, Gelenek ve Uygulamalar (*Külâh Atma; Ölüm ve Yas ile İlgili Âdetler; Toplum Kaideleri ve Cezalandırma Biçimleri; Nikâh, Resm/Ayin/Urs ve Mehir/Kabin; Delilerle İlgili Uygulamalar; Sihir, Tılsım, Nîrencât ve Muska; Tılsımlı Hazine; Fal ve Reml; Nazar/Göz Değmesi; Hastalık, Tedavi Yöntemleri ve Hasta ile İlgili Bazı Uygulamalar; Saçı Geleneği; Bazı İnanışlar; Tabiatüstü Varlıklarla İlgili İnanışlar*).

Mesnevideki sosyal hayat unsurlarının, teşbih unsuru olmalarının yanında genel mânâda gerçek anlam ve nitelikleriyle kullanıldıkları görülmüştür. Mesnevide toplumun en üst tabakasından en alt tabakasına kadar 102 adet mesleğin ve sayıca dış mekâna ait; altın, gümüş, gevher gibi kıymet arz eden sıfatlarla nitelenen; sosyal hayatın her alanında kullanılan birçok eşyanın yer aldığı belirlenmiştir. Eserdeki giyim kuşam ve süslenme unsurlarının ise genellikle kişi ve mekânın fiziksel niteliğinin tasviri ile bunların görkemini belirtmek üzere gerçek anlam ve durumlarıyla kullanıldığı; ancak bunların, mesnevinin konusu ve karakterleri gereği daha çok toplumun üst kesimine hitap ettiği gözlemlenmiştir. Yine birçok inanış, uygulama ve teşbihle ifade bulan yeme-içme unsurlarının Şeyhî'nin Divan'ındaki unsurlarla büyük oranda benzer ve klasik Türk şiirinin genel temayülüne uygun olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca mesnevideki hayvanların; gerçek anlam, yaşantı ve bazı nitelikleriyle bağlantılı olarak daha çok teşbih unsuru şeklinde kullanılmakla birlikte soyut bir durumun somutlaştırılmasında veya çeşitli kıssa, efsane, inanış ile atasözü, deyim ve vecize gibi sözler içerisinde de yer aldığı görülmüştür. Bunlara ilave olarak mesnevide kendisi de bir hekim olan Şeyhî'nin hem yeme içme hususunda hem de hastalık ve tedavi kısmında pek çok beslenme tavsiyesi ve tespitinde bulunması dikkat çekmektedir. Birçok unsurun Türkçe, Arapça ve Farsça adlandırmalarıyla beraber yer aldığı müşahede edilen eserdeki pek çok arkaik kelime, onun geçiş devri eseri olduğunu vurgulamaktadır.

Bu hususta daha önce yapılan çalışmalar göz önünde bulundurularak Hüsrev ü Şîrîn'in sosyal hayat konusunda çok zengin ve farklı bir malzemeye sahip olduğu söylenebilir. Ancak çalışmanın niteliği gereği, tespit edilen unsurlar tam manasıyla enine boyuna izah edilememiştir. Mesnevinin mahiyetinin daha iyi anlaşılması ve değerinin hak ettiği ölçüde ortaya konulabilmesi için mesnevi hakkında daha kapsamlı çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Kaynakça

- ALKAN, Mustafa ve Ferdi Gökbuğa (2015), "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Av Teşkilatı'nın Silistre Sancağındaki Yapılanması", *Akademik Bakış*, C. 9, S. 17, Kış, 23-39.
- ARGUNŞAH, Mustafa ve Müjgân Çakır (2018), *Muhammed bin Mahmûd Şirvanî, 15. Yüzyıl Osmanlı Mutfağı*, İstanbul: Gökkuşbe Yayınları.
- AVCI, Necati (2007), "Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Devrin Tıp ve Halk Hekimliği", *İSTEM*, Yıl: 5, S.10, 2007, 155 -169.
- AYDIN, Mehmet (1995), "Fal", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 12, 134-138.
- AYVERDİ, İlhan (2011), *Kubbealtı Misallî Büyük Türkçe Sözlük (Tek Cilt)*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- BATİSLAM, Hanife Dilek (2007), "Nedim Divanındaki Giyim, Kuşam ve Süslenmeyle İlgili Unsurlar," 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara, 10-15 Eylül 2007, C. I, Ankara, 261-282.
- BİLGİN, Sıdıka (1999), *Osmanlı Dönemi Türk Kadın Giyimini 16.yy.-19.yy.*, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2017), *Ötüken Türkçe Sözlük*, 5 Cilt, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÇELEBİ, İlyas (2009), "Sihir", *TDVİA*, C.37, İstanbul: TDV Vakıf Yay., 170-172.
- ÇULHAOĞLU, Gülşen (2002), *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin Mesnevisindeki Aşk İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DEMİRKAZIK, H. İbrahim (2012), "Emrî Divanı'nda Âdetler ve Gelenekler", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S.9, 49-110.
- DOĞAN, Ahmet (2007), "Eski Türk Edebiyatı'nda Hüsrev ü Şirin ve Hüsn ü Aşk", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.5, S.9, 389-400.
- DÜZLÜ, Özlem (2016), "Seyyid Vehbî Divanı'na Göre Padişah Çadırları (Otağ-ı Hümayun)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.9, S.45, Ağustos, 78-95.
- ERBAY, Erdoğan (1997), *Eskiler ve Yeniler Tanzimat ve Servet-i Fünun Neslinin Divan Edebiyatına Bakışı*, Erzurum: Akademik Araştırmalar.

- ESİR, Hasan Ali (2006), "Şeyhî Divanı'nda Geçen Yiyecek ve İçecek Adları Üzerine", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 29, Erzurum, 95-116.
- GÜLAKAN KAMAN, Sevda (2015), "Baykuş Kelimesi ve Baykuşla İlgili İnançlar Üzerine" *Journal of Turkish Studies*, Volume 10/8 Spring, Ankara, 1137-1154.
- GÜRKAN, Salime Leyla (2006)"Nazar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 32, 443-444.
- HALICI, Feyzi (1993), "Çevgân" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.8, 294-295.
- İNALCIK, Halil (2007), "Padişah" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.34, 140-1143.
- İPSİRLİ, Mehmet (1994), "Klâsik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul: IRCICA, 139-279.
- KAPLAN, Yunus ve Yakup Poyraz (2010), "Divan Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakımından Oyunlar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (15), 151-175.
- KARAMAN, Gülay (2015), *Klasik Türk Edebiyatında Sihir*, Doktora Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.
- KARTAL, Ahmet (2000), "Nizâmî'nin Hüsrev ü Şirin'i ile Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'inin Mukayesesi" *Türk Yurdu-Türk Romanı Özel Sayısı*, sy.153-154, 360-383.
- KEMİKLİ, Bilal (2007), "Divan Şiirinde Hastalık ve Tedavi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.16. S.1, 19-36.
- KIPÇAK, Mehmet (1999), *Şeyhi'nin Hüsrev ü Şirin Mesnevisindeki Kişiler ve Eserin Şekil, Dil, Üslup İncelemesi*, Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KOÇU, Reşat Ekrem (2015), *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları.
- KURTARAN, Mustafa (2018), "Sultan II. Mustafa'nın Avcılığı Üzerine Bir Araştırma", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.7, S.1, Mart, 147-166.
- KURTOĞLU, Orhan (2009) "Klasik Türk Şiirinde Saçı Geleneği "Saçı", *Millî Folklor*, Yıl 21, S.81, 89-99
- KUTLU, Halil İleriş (2015), *Aşk Mesnevileri ile Şövalye Romanlarının Yapısal ve İçeriksel Bağlamda Karşılaştırılması Hüsrev ü Şirin-Tristan ile İzolde*,

Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- MENTEŞ, Seda (2017), "Hüsrev ü Şirin Mesnevisi ve Ferhad ile Şirin Hikâyesi'nin Metinlerarasılık Kuramına Göre İncelenmesi", *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys*, 2(2),7-99.
- MORAN, Berna (2018), *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- MUALLİM NÂCÎ (2009), *Lügat-i Nâcî*, (Haz. Ahmet Kartal), Ankara: TDK Yayınları.
- OLGUN, Tahir (1995), *Divan Edebiyatının Bazı Beyitlerinin İzahına Dair Edebî Mektuplar*, (haz. Cemâl Kurnaz), Ankara: Akçağ Yayınları.
- ONAY, Ahmet Talât (2013), *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Ankara: Berikan Yayıncılık.
- ÖZKAN, Mustafa (1999), "Hüsrev ü Şîrîn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.19, 56-57.
- ÖZKAN, Ömer (2007), *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı (XIV-XV. Yüzyıl)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- ÖZTELLİ, Cahit (1959), "Başa Toprak Savurmak ve Yas-Ölü Gelenekleri" *Türk Folklor Araştırmaları*, 5/116, Mart, 1860-1863.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- PALA, İskender (2007), *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- SAMSAKÇI, Mehmet (2007), "Türk Kültür Ve Edebiyatında Tuz Ve Tuz-Ekmek Hakkı", *İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.36, S.36, 181-199.
- SARI, Nihal ve Ramazan Tuğ (2009), *Derviş Mehmed Neşati Yağı, Tıbbî Yağlar Üzerine Bir Risale*, İstanbul: Pınarbaş Matbaacılık.
- SERDAROĞLU, Vildan (2006), *Sosyal Hayat Işında Zâtî Divanı*, İstanbul: İSAM Yayınları.
- SEYHAN, Ahmet Emin (2013), "Ebu'l-Hasan El-Harakânî'nin Tefekkür Anlayışı" *Turkish Studies*, Volume 8/8 Summer, 2053-2071.
- ŞAHİN, Esmâ (2011), *Bâkî Divanı'na Göre 16. Yüzyıl Osmanlı Toplum Hayatı*, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

- ŞAN, Funda (2015), "Husrev ü Şîrîn Hikâyesi ve Husrev Karakterine Sosyal Değerler Üzerinden Bir Bakış", *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, 217-228.
- ŞAN, Funda (2016), "Şeyhî'nin Husrev ü Şîrîn'i ve Öncesinde Yazılmış Husrev ü Şîrîn'ler ile Karşılaştırması", *Uluslararası Yulduz Türk Dili Sempozyumu*, Nisan, 221-233.
- ŞAN, Funda (2017), *Şeyhî'nin Husrev ü Şîrîn'i (İnceleme-metin-çeviri-dizin/sözlük)*, Doktora Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ŞEKER, Mehmet (1997), *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâidü'n-Nefâis Fî Kavâ'idü'l-Mecâlis*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ŞEN, Fatma Meliha (2007), "Eski Türk Edebiyatında Sosyal Hayat Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.5, S.9, 467-506.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ ve Ahmet Kartal (2014), *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ŞEYHÎ (2011), *Hüsrev ü Şîrîn*, (Öyküleştiren Mehmet Kanar), İstanbul: Say Yayınları.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (2007), *Hüsrev ü Şîrîn (Darülfünun Mezuniyet Tezi, 1923)*, (Haz. Mustafa Koç ve Şaban Özdemir), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1980), *Şeyhî ve Husrev ü Şîrîn'i İnceleme-Metin*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- TOKAT, Feyza (2014), "Tıp Yazmalarında Yer Alan Madencilik ve Mineral Terimleri" *TÜBAR*, XXXVI, Güz, 321-368.
- TOLASA, Harun (2001), *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TRYJARSKİ, Edward (2012), *Türkler ve Ölüm*, (çev. Hazife Er), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- YEKBAŞ, Hakan (2009), "Zâtî Divanında Halk İnanışları", *Journal of Turkish Studies*, Volume 4/2 Winter, 1117-1157.
- YETİŞGİN, Mehmet ve Toroshan Özdamar (2016), "XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devletinde Aile Kurumu: Besni Örneği", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.13, S.1, Ocak, 219-240.

YILMAZ, Emine ve Nurettin Demir (2010), “Kıyas-ı Enbiyâ’dan Eski Anadolu Türkçesinin Sözcük Varlığına Katkılar II”, *Studies on the Turkic World, Festschrift in Honour of Stanisław Stachowski*, (ed. E. Mańczak-Wohlfeld and B. Podolak), Krakow, 215–226.

ZİYÂ ŞÜKÛN (1984), *Farsça-Türkçe Lûgat, Gencinei Güftar Ferhengi Ziya*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

ZÜLFE, Ömer (2011) *Şiirin İzinde Sözüün Gölgesinde Osmanlı Şiirinden Kelimeler, Kavramlar, Deyimler*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.